

ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΚΑΤΣΑΣ

Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ 1913-1918 ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(ΤΜΗΜΑ ΚΟΥΡΠΕΝΤΩΝ)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Μετά την απελευθέρωση και των Ιωαννίνων κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, το ελληνικό κράτος ίδρυσε τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου. Οι δικαιοδοσίες της τελευταίας αρχικά ήταν ευρύτατες και στην ουσία συνιστούσαν μια αποκεντρωμένη υπηρεσία με χαρακτηριστικά τοπικής κυβέρνησης. Από τους τομείς οι οποίοι ιδιαίτερα απασχόλησαν τη Διοίκηση υπήρξε το Αγροτικό Ζήτημα. Καθαρά γεωργική και κτηνοτροφική περιοχή, η ελληνική Ήπειρος κληρονόμησε καθεστώς περίπλοκων αγροτικών σχέσεων. Τόσο η περίοδος του Αλή πασά όσο και η περίοδος των μεταρρυθμίσεων δημιούργησαν νέα δεδομένα στα ήδη παλαιά και περιέπλεξαν περισσότερο το καθεστώς της γαιοκτησίας. Συγκεκριμένα, μέχρι τότε επικρατούσε το τιμαριωτικό σύστημα και επίσης υπήρχαν μούλκια, βακούφια και τσιφλίκια. Όμως κατά την πρώτη περίοδο (1788-1822) πολλές δεκάδες ελεύθερα χωριά τσιφλικοποιήθηκαν και μετά την πτώση του Αλή περιήλθαν στο δημόσιο ως ιμλιάκια, ενώ κατά την δεύτερη (1839-1877) τα τιμάρια καταργήθηκαν, τα τσιφλίκια ενισχύθηκαν, γαίες παραχωρήθηκαν σε ιδιώτες και η ατομική ιδιοκτησία αναγνωρίστηκε *de facto*.

Η επιστημονική έρευνα έχει ασχοληθεί αποσπασματικά με το καθεστώς και το μέγεθος της έγγειας ιδιοκτησίας στο χώρο της σημερινής Ηπείρου, όπως αυτό εμφανίζεται και εξελίσσεται κατά την πρώτη δεκαετία του ελεύθερου βίου. Το πρόβλημα των αγροτικών σχέσεων και της εν γένει τύχης της αγροτικής περιουσίας είναι σημαντικότερο, διότι όχι μόνο αφορά την οικονομία και την κοινωνία της τελευταίας οθωμανικής περιόδου, αλλά γιατί προσδιορίζει καταλυτικά και τις σχετικές εξελίξεις στο χώρο μας μετά την απελευθέρωση. Η δική μας μελέτη αφορά το τμήμα της Ηπείρου που απελευθερώθηκε το 1913 με σύνορο τον Άραχθο και δεν αποτελεί αντικείμενο της εργασίας μας το τμήμα του νομού Άρτας που εντάχθηκε στο ελληνικό κράτος το 1881. Επίσης το καθεστώς, νομικό και

φορολογικό, όπως αυτό αποτυπώνεται στη μελέτη μας, απεικονίζει την υπάρχουσα και τρέχουσα κατάσταση κατά τη στιγμή της απελευθέρωσης.

Σχετικά με το θέμα μας έχουν ασχοληθεί πριν από εμάς οι ακόλουθοι: 1) Ο Γ. Παχύς «Το εν Ηπείρω αγροτικόν ζήτημα», εν Αθήναις 1882, ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με τη νομική διάσταση του αγροτικού προβλήματος στην περιοχή της Άρτας που είχε απελευθερωθεί το 1881. Ο Χρ. Χρηστοβασίλης με τα υπομνήματά του, 2) «Ιστορικόν της αρπαγής των Δεκαέξ χωριών της επαρχίας Φιλιατών», εν Αθήναις 1914 και 3) «Η εμπλιακοποίησις των 79 κεφαλαιοχωριών της Ηπείρου και αγώνες των κατοίκων των προς ανάκτησιν αυτών επί τε τουρκοκρατίας και ελληνοκρατίας», εν Αθήναις 1915. Αυτά αφενός αναφέρονται στο ιστορικό της καταπάτησης των δικαιωμάτων των χωριών αυτών, χωρίς αναφορά για το καθένα ξεχωριστά, και αφετέρου —κυρίως το δεύτερο— αναλύουν τη νομική πλευρά στα επιχειρήματα που οι χωρικοί προέβαλαν. 4) Ο Γ. Γιόχλας με το πόνημά του, «Περί της εν Πάργα ιδιοκτησίας. Υπόμνημα προς επίλυσιν του αγροτικού ζητήματος», Αθήναι 1914, προσφέρει σημαντικά ιστορικά στοιχεία για τον τόπο. 5) Ο Γ. Δ. Σακκάς, «Κεράσοβον (Κονίτσης)», Μελέτη Ιστορική και Νομική, Ιωάννινα 1916, κινείται στα ίδια πλαίσια με τα υπομνήματα του Χρηστοβασίλη. 6) Ο Κ. Α. Στασινόπουλος, «Η επίμορτος καλλιέργεια εν Ηπείρω, εξεταζομένη ιστορικώς και νομικώς», Πολιτική Επιθεώρησις Α' /38,39 (1916) 1292-1298, 1320-1325, παρέχει πολύ χρήσιμες πληροφορίες για τις αγροτικές σχέσεις της εποχής. Από τη νεότερη έρευνα, 7) οι Νικ. Α. Σκόπας-Σπ. Λ. Χαραμόπουλος, «Ο αγώνας των 16 χωριών της επαρχίας Φιλιατών (ένα αγροτικό ξεσήκωμα 1858-1930)», Αθήνα [1988], καλύπτουν το αγροτικό κίνημα σε καθαρά τοπικό πλαίσιο, αλλά η μελέτη τους έχει και το μειονέκτημα να μην χρησιμοποιεί τις υπάρχουσες αρχειακές πηγές. Ο Ευστρ. Πατσαλιάς δημοσίευσε τέσσερις εργασίες, 8) «Η αγροτική ιδιοκτησία στην πεδιάδα της Άρτας κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας», 9) «“Μπάσταινα” ένα ιδιόμορφο εμπράγματο δικαίωμα στην Ήπειρο, κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας», 10) «Πίνακας των αγροκτημάτων (τσιφλικιών) που υπήρχαν στον νομό της Άρτας το έτος 1913» και 11) «Συμπληρωματικός πίνακας των αγροκτημάτων (τσιφλικιών) που υπήρχαν το έτος 1913 στον νομό Άρτας», Σκουφάς Δ' /36 (1975) 176-181, Η' /74-75 (1991) 340-366 και Θ' /76-77 (1992) 37-38, που αποτελούν αξιόλογη συμβολή στη μελέτη για το καθεστώς των αγροληπτικών σχέσεων, για το μέγεθος της έγγειας ιδιοκτησίας καθώς και για τις χρήσεις γης στην περιοχή Άρτας και Φιλιππιάδας. Οι δημοσιεύσεις του 12) Γιάννη Τσούτσινου, «Το προδρομικό κί-

νημα των Αρτινών αγροτών (1882)», Σκουφάς Δ' /37-39 (1975) 289-293, 377-381 και των 13) Κατερίνας Πατσαλιά-Λόλας Τερζοπούλου, «Νομολογία του πρωτοδικείου Άρτης επί του αγροτικού ζητήματος ετών 1882-84», Άρτα 1981, αφορούν, όπως εκείνη του Γ. Παχύ, το αγροτικό ζήτημα της Άρτας μετά το 1881. Τέλος, η ενδιαφέρουσα εργασία της 14) Αμαλίας Χιωτάκη, «Η αλλαγή της γαιοκτησίας στον πεδινό και ορεινό χώρο της Ηπείρου (1881-1900)», ΙΑΕΤ Γ' Σεμιναριακός Κύκλος, Χώρος και Ιστορία, Τετράδιο Ι, Ο Αγροτικός Χώρος: Στοιχεία από την ιστορική του ανάλυση, Συνάντηση της 23ης Μαρτίου 1989, σ. 1-13, περιορίζεται στο τμήμα της Άρτας που ενώθηκε το 1881 με το ελληνικό κράτος και αναφέρεται στις αλλαγές του γαιοκτητικού καθεστώτος με τα τσιφλίκια που εξαγοράστηκαν από τους κολλήγους στην περιοχή εκείνη.

Όπως καταφαίνεται από τα παραπάνω, η υπάρχουσα βιβλιογραφία, όσον αφορά τη δική μας θεματική, είναι ανεπαρκής και ήταν αναγκαία μια νέα και πλήρης κατά το δυνατόν σχετική μελέτη. Στα Ιωάννινα μελετήσαμε το χειρόγραφο αρχειακό υλικό, κυρίως «δικαστικά» έγγραφα, της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου κατά τα έτη 1913-1918, που φυλάσσονται στα ΓΑΚ Νομού Ιωαννίνων (πρώην Ηπειρωτικό Αρχείο) και σχετίζονται με το θέμα μας. Στη συνέχεια καταφύγαμε στα τοπικά αρχεία των πρωτευουσών της Ηπείρου, Ιωαννίνων, Άρτας, Πρέβεζας και Ηγουμενίτσας, τα οποία απόκεινται στις νομαρχίες και συγκεκριμένα στις διευθύνσεις γεωργίας (γραφεία εποικισμού), όπου μελετήσαμε τις αποφάσεις απαλλοτριώσεων της περιόδου 1923 κε. και οι οποίες αφορούν ιδιοκτήτες, εκτάσεις και χρήσεις γης στα ιδιόκτητα (τσιφλίκια και ιμλιάκια) χωριά της Ηπείρου. Τα στοιχεία αυτά απεικονίζουν παραστατικά την κατάσταση που επικρατούσε στον αγροτικό χώρο και κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Ακόμη, συμβουλευθήκαμε το αρχείο του κτηματολογίου της επαρχίας Ιωαννίνων που χρονολογείται στα έτη 1892-1894, 1898 και 1913 καθώς και τα κτηματολογικά κατάστιχα της Πρέβεζας (1913-1924), τα οποία βρίσκονται στο Σπουδαστήριο της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συμπληρωματικά στοιχεία αντλήσαμε από τα αρχεία του Ειρηνοδικείου και του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων. Θα λέγαμε λοιπόν ότι ο καρπός της συγκομιδής μας υπήρξε πλουσιότατος. Για την παρουσίαση του υλικού επιλέξαμε τον διαχωρισμό σε τοπικό επίπεδο, ώστε με τον τρόπο αυτό να καθίσταται σαφέστερη η εικόνα του Ηπειρωτικού χώρου, πράγμα που τελικά αποτυπώνει την κοινωνία στην Ήπειρο κατά τα τέλη του 19ου και κυρίως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Εν πρώτοις, παρουσιάζεται το πλαίσιο των συνθηκών στην Ηπειρωτική ύπαιθρο σχετικά με την έγγεια διάρθρωση και με τους μηχανισμούς των αγροτικών σχέσεων στις κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα εξετάζεται και η νομική διάσταση των παραπάνω, απαραίτητη για τη διασάφηση των προβλημάτων που στη συνέχεια προέκυψαν στα πλαίσια του ελληνικού κράτους. Στα κεφάλαια παρακολουθείται κατά υποδιοικήσεις, σύμφωνα με τις τότε διοικητικές διακρίσεις, η εξέλιξη του γαιοκτητικού καθεστώτος. Για αυτήν την πρώτη δημοσίευση επιλέξαμε το τμήμα Κουρέντων της υποδιοίκησης Ιωαννίνων. Η παράθεση και η σειρά μελέτης των χωριών στο κεφάλαιο γίνεται κυρίως με βάση τη γεωγραφική γειτνίαση μεταξύ τους και με οδηγό τους σύγχρονους χάρτες της Ηπείρου καθώς και τον ιταλικό χάρτη του βιλαετίου Ιωαννίνων των αρχών του αιώνα. Στο λήμμα του κάθε χωριού αρχικά αναφέρεται το ιδιοκτησιακό καθεστώς του τόπου, καταγράφονται οι ιδιοκτήτες, η έκταση και η χρήση της γης του. Ακολουθώντας δίδονται ιστορικά στοιχεία της περιόδου 1913-1918, (αλλά συχνά με αναδρομές σε πολύ προγενέστερες περιόδους) τα οποία αναφέρονται στις διενέξεις ανάμεσα στους χωρικούς από τη μια πλευρά και στους ιδιοκτήτες ή στους ενοικιαστές από την άλλη. Η μεθοδολογία και διαδικασία παρουσίασης διατηρείται αντίστοιχα και για τις επόμενες υποδιοικήσεις, που θα παρουσιασθούν σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις.

Το 1918 επιλέχτηκε κατ' αρχήν ως οριακό καταληκτικό έτος όχι μόνο γιατί τότε τελειώνει η πρώτη μεταπελευθερωτική περίοδος (με τη λήξη των επιχειρήσεων στον βαλκανικό χώρο), αλλά και γιατί τότε με μια σειρά νόμων, που ψηφίστηκαν από την κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου, σηματοδοτείται η απαρχή της επίλυσης του αγροτικού προβλήματος και κατά συνέπεια της ριζικής αλλαγής της γαιοκτησίας στον χώρο μας. Ωστόσο παραθέτουμε πληροφορίες που καλύπτουν και τα επόμενα χρόνια, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο για την πληρέστερη και σαφέστερη αποτύπωση της περιόδου που εδώ κύρια μας ενδιαφέρει.

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Επιλέξαμε να προτάξουμε το σύνολο των Αρχειακών Πηγών και της Βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήσαμε για την επίτευξη του σκοπού μας. Πρόκειται, δηλαδή, για πηγές και δημοσιευμένες μελέτες οι οποίες αφορούν όχι μόνον το Τμήμα Κουρέντων, αλλά και τα υπόλοιπα τμήματα της Υποδιοίκησης Ιωαννίνων, τα οποία θα παρουσιάσουμε μεταγενέστερα.

1. *Αρχείο Γενικής Διοίκησης Ηπείρου (ΑΓΔΗ) – Γ.Α.Κ. Νομού Ιωαννίνων:*
Φάκελοι 1 (υποφάκελοι I, II), 3 (υπφ. I, II, III), 4 (υπφ. I, II, III), 5 (υπφ. I), 10 (υπφ. I), 12 (υπφ. I), 14 (υπφ. I), 16 (υπφ. I), 17 (υπφ. III, IV), 25 (υπφ. I), 26 (υπφ. I, III), 29 (υπφ. VI), 35 (υπφ. IV), 39 (υπφ. I), 40 (υπφ. II), 41 (υπφ. II), 55 (υπφ. I), 56 (υπφ. I).
2. *Αρχείο Σπουδαστηρίου Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων (Σπουδ. INX) Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων:*
α) Αρχείο Κτηματολογίου: i) Δημοσίων Κτημάτων (ιμλιακίων), ii) Φορολογικός Κατάλογος του κτηματικού φόρου της επαρχίας Ιωαννίνων (χρήσις 1913). β) Κατάστιχο «Περιεχόμενα Κτηματολογίου Πρεβέζης» 1918-1924, σελ. 130 και Κατάστιχο κατεστραμμένο με όμοιο περιεχόμενο 1913-1917 (;) χ.σ.
3. α) *Αρχείο Ειρηνοδικείου Ιωαννίνων:* Βιβλίο «Πολιτικά Αποφάσεις 1913».
β) *Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων:* Βιβλίο «Ανακοπαί 1914 [-1918]».
4. *(Αρχείο) Κτηματολογίου «εθνικών χωρίων» Οικονομικής Εφορίας Ιωαννίνων:* Αντίγραφα ιδιωτικής συλλογής Ν. Αποστόλου.
5. *Αρχείο Μακρή-Πυρσινέλλα – Δήμος Ιωαννιτών:* φάκελος 9, υπφ. 2.
6. *Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Άρτας – Τμήμα Εποικισμού (ΔΓΝΑ):* Βιβλία που περιέχουν αποφάσεις απαλλοτριώσεων στα έτη 1925-1930, 1932, 1933. Φάκελοι αγροκτημάτων Αλήμπεη (διοικητικός), Πρόγονου, Ρόκκας.

7. *Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Θεσπρωτίας – Τμήμα Εποικισμού (ΔΓΝΘ):*

Φάκελοι αποφάσεων 1, 6, 8, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 29, 33, 40, 43-45, 47, 48, 59, 61, 63, 65-67, 70, 71, 73, 77, 79, 81-84, 86, 87, 89, 91, 93, 94, 96, 100, 104-106, 119-121. Αδημοσίευτο έγγραφο του 1874 (ιδιωτική συλλογή Γ. Παλαιοχωρίτη).

8. *Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Ιωαννίνων – Τμήμα Εποικισμού (ΔΓΝΙ):*

Φάκελοι αγροκτημάτων 1-4, 6-19, 19α, 20-25, 25α,β, 26-29, 29α, 30, 31, 31α, 32-41, 41α, 42-48, 48α, 49-73, 76, 76α, 77-90, 90α, 91-97, 97α, 98, 99, 101-106, 106α, 107-110, 110α, 111-114, 114α, 115-120, 120α, 121-133, 133α, 134-137, 137α, 138, 138α, φ.χ.α. Φάκελοι αγροκτημάτων Παραμυθιάς 1-7, 125α, 9-11. Φάκελοι ιμλιακίων 1-3, 5, 8-10, 13, 14, 16, 18-20, 21α,β, 22-25, 25β, 28, 29, 31-34, 36-41, 43-48, 48α, 49, 53-55, 58, 64, 87, 91, 96, 102, 112, γενικοί ιμλιακίων. Φάκελοι προσφυγικών κτημάτων (1 Ανατολής, χ.α. Ασφάκας, 4 Κόνιτσας), 1 ανταλλαξίμων.

9. *Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Πρέβεζας – Τμήμα Εποικισμού (ΔΓΝΠ):*

Βιβλία των ετών 1924-1929 (και το χειρόγραφο του 1926), 1931, 1932, 1959. Φάκελοι Γαλατά, Δρυόφυτου, Κερασώνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός Παν., Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. Β΄, εν Αθήναις 1856.
- Γιοχάλας Γ. Σπ., Περί της εν Πάργα ιδιοκτησίας. Υπόμνημα προς επίλυσιν του αγροτικού ζητήματος, Αθήναι 1914.
- Γκόγκος Ανδρ. Κ., Παρακάλαμος, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα-Γιάννινα 1995.
- ΕΚΚΕ, ερευνητική ομάδα: Παρμ. Αβδελίδης, Δημ. Ψυχογιός, Ματίνα Ναούμη, Αριάδνη Μιχαλακοπούλου, Γεωργία Παπαπέτρου, Ελένη Νομικού, Το αγροτικό συνεταιριστικό πρόβλημα της Χώρας, Αθήνα 1981.
- Ελευθεριάδης Ν. Π., Τα δίκαια της Πολιτείας επί των εν Μακεδονία και Ηπείρω γαιών, εν Αθήναις 1915.
- Θεοχαρίδης Ιω., Οι Διοικητές των Ιωαννίνων σύμφωνα με το Salname του 1892-1893, Δωδώνη ΙΒ΄ (1983) 161-178.
- Καμαρούλιας Δημ., Τα Μοναστήρια της Ηπείρου, τ. Β΄, Αθήνα 1996.
- Κανταντζόγλου Ρωξάνη Α., Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου. Συρράκο, 1898-1930, Αθήνα 1997.
- ΚΕΔΚΕ (έκδ.), Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 4 Νομός Άρτης, Αθήναι 1961.
- » Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 17 Νομός Θεσπρωτίας, Αθήναι 1962.
  - » Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 19 Νομός Ιωαννίνων, Αθήναι 1962.
  - » Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 39 Νομός Πρεβέζης, Αθήναι 1962.
- Κόμης Κ., Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας, 16ος-18ος αιώνας, Ιωάννινα 1999.
- Kornpumpf H.-J., Der Sandschak Çamlık. Anmerkungen zu einem kurzlebigen spätosmanischen Verwaltungsbezirk, *Balkanica* 15 (1984) 121-126.
- Κουγκίδης Κ., Λεξιλόγιον ελληνικών λέξεων παραγομένων εκ της τουρκικής γλώσσης, Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού 25 (1960) 121-200.
- Λαμπρίδης Ιω., Ηπειρωτικά Μελετήματα, τχ. 3ον, 4ον, 7ον, 8ον, εν Αθήναις 1888-89 [Ιωάννινα 1971].
- Λειβαδάς Παντ., Έκθεσις επί της υποδιοικήσεως Ιωαννίνων, εφημ. «Ήπειρος» φ. 7-14/Αύγουστος 1913.
- Λουκάκος Λεων., Γνωμοδοτήσεις κατά την υπηρεσίαν αυτού ως νομικού συμβούλου παρά τη Γενική Διοικήσει Ηπείρου επί διαφό-

ρων ζητημάτων του Δημοσίου και Ιδιωτικού Οθωμανικού Δικαίου, εν Αθήναις 1914 (εν Ιωαννίνοις 1913).

Μαρνέλη-Πιτούλη Πόπη, Η πολιτεία κι ο δημιουργός της, Αθήνα-Γιάννινα 1986.

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, τ. Α΄, ΙΔ΄, Κ΄, Αθήναι [1926 κε.].

Νάκος Γεώρ. Π., Το νομικό καθεστώς των τέως δημόσιων οθωμανικών γαιών 1821-1912, Θεσσαλονίκη 1984.

Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., Η αλβανική κίνηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων και η συμβολή των λεσχών στην ανάπτυξή της (1908-1912), Ιωάννινα 1984.

- » Η οργάνωση του κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο (1913-1914), *Δωδώνη ΙΣΤ΄ /1* (1987) 497-610.

Ντάτση Ευαγγελή Αρ., Ένας άγνωστος πολεοδομικός χάρτης των Γιαννίνων του 1902. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας Ήπειρος, Κοινωνία-Οικονομία, 15ος-20ός αι. (Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985). Γιάννινα 1987, σ. 91-112.

Ξερόπουλος Σεραφείμ ο Βυζάντιος, Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης, συλλεγέει και συνταχθέν χάριν των φιλομούσων και φιλαρχαιολόγων ομογενών, εν Αθήναις 1884.

Παπαγεωργίου Γεώρ., Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το β΄ μισό του 19ου αιώνα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24 (1990) 34-45.

- » Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18ου-αρχές 20ού αι.), Ιωάννινα 1995.

Πατσαλιά Κατερίνα-Τερζοπούλου Λόλα, Νομολογία του πρωτοδικείου Άρτης επί του αγροτικού ζητήματος ετών 1882-84, Άρτα 1981.

Πατσαλιάς Ευστρ., Η αγροτική ιδιοκτησία στην πεδιάδα της Άρτας κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας, *Σκουφάς Δ΄ /36* (1975) 176-181.

- » «Μπάσταινα» ένα ιδιόμορφο εμπράγματο δικαίωμα στην Ήπειρο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, *Σκουφάς Η΄ /74-75* (1991) 340-352.

- » Πίνακας των αγροκτημάτων (τσιφλικιών) που υπήρχαν στον νομό της Άρτας το έτος 1913, *Σκουφάς Η΄ /74-75* (1991) 353-366.

- Πατσαλιάς Ευστρ.*, Συμπληρωματικός πίνακας των αγροκτημάτων (τσιφλικιών) που υπήρχαν το έτος 1913 στον νομό Άρτας, *Σκουφάς*, Θ' /76-77 (1992) 37-38.
- Πατσέλης Νικ. Β.*, Το τιμαριωτικόν σύστημα εις Ήπειρον επί τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτική Εστία ΙΣΤ'* /180-182, 183-185 (1967) 81-95, 161-183.
- Παυλίδης Βασ.*, Μισιακά και μεσουλιάρικα στην περιοχή Παραμυθιάς, *Ηπειρωτική Εστία ΚΑ'* /239-240 (1972) 169-175.
- Παχύς Γ.*, Το εν Ηπείρω αγροτικόν ζήτημα, εν Αθήναις 1882.
- Πλουμίδης Γεώρ. Σ.*, Κατάστιχο Υποθηκοφυλακείου Πρεβέζης έτους 1914, Ιωάννινα 1989 (*Δωδώνη*, Παράρτημα αρ. 41).
- Σακκάς Γ. Δ.*, Κεράσοβον (Κονίτσης), Μελέτη Ιστορική και Νομική, Ιωάννινα 1916.
- Σαρρής Ν.*, Οσμανική Πραγματικότητα ΙΙ. Η δοσιματική διοίκηση, Αθήνα [1990].
- Σκόπας Νικ. Α. - Χαραμόπουλος Σπ. Α.*, Ο αγώνας των 16 χωριών της επαρχίας Φιλιατών (ένα αγροτικό ξεσήκωμα 1858-1930), Αθήνα [1988].
- Σταμούλη Ρόδη-Αγγελική*, Οι οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας (1741), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά Α'* (1984) 403-418.
- Στασινόπουλος Κ. Α.*, Η επίμορτος καλλιέργεια εν Ηπείρω, εξεταζομένη ιστορικώς και νομικώς, *Πολιτική Επιθεώρησις Α'* /38, 39 (1916) 1292-1298, 1320-1325.
- Στεφανίδης Δημοσθ. Σ.*, Αγροτική πολιτική και οικονομική πολιτική επί των συλλεκτικών έργων. Τόμ. Α'. Γαιοκτησία και γαιοκτητική πολιτική, Αθήναι 1948.
- Strauss J.*, Die Siedlungsnamen des Epirus nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken, Istanbul 1989 (δακτυλ.).
- Τζιόβας Π. Δ.*, Ηπειρωτικά Σύμμεικτα, *Ηπειρωτική Εστία ΛΑ'* /357-359 (1982) 20-25, ΛΒ' /369-370 (1983) 25-30.
- Τσούτσινος Γ.*, Το προδρομικό κίνημα των Αρτινών αγροτών (1882), *Σκουφάς Δ'* /37-39 (1975) 289-293, 377-381.
- Χιωτάκη Αμαλία*, Η αλλαγή της γαιοκτησίας στον πεδινό και ορεινό χώρο της Ηπείρου (1881-1900), Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας Γ' Σεμιναριακός Κύκλος, Χώρος και Ιστορία, τετράδιο Ι, Ο Αγροτικός Χώρος: Στοιχεία από την ιστορική του ανάλυση, [Αθήνα]. Συνάντηση της 23ης Μαρτίου 1989, σ. 1-13.

Χρηστοβασίλης Χρ., Η ιμπλιακοποίηση των 79 κεφαλαιοχωρίων της Ηπείρου και αγώνες των κατοίκων των προς ανάκτησιν αυτών επί τε τουρκοκρατίας και ελληνοκρατίας, εν Αθήναις 1915.

» *Ιστορικόν της αρπαγής των δεκαέξ χωρίων της επαρχίας Φιλιατών, εν Αθήναις 1914.*

Εφημερίδες

- «*Ήπειρος*» φύλλα 14 (196)/17-8-1913, 57(237)/8-10-1913, 290 (490)/16-1-1915, παράρτ. φύλ. 296(496)/30-1-1915, 301(501)/11-2-1915, 324(524)/12-4-1915, 628(828)/1-2-1917, 677(877)/21-9-1917.
- «*Ο Αγρότης*» φύλλα 7/15-9-1916, 9/15-10-1916, 16-17/1 και 15-2-1917.
- «*Φωνή της Ηπείρου*» φύλλα 581/25-6-1904, 585/23-7-1904.

Η ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Το οθωμανικό κράτος, σε εφαρμογή του τανζιμάτ του 1839 και στα πλαίσια γενικότερης μεταρρυθμιστικής προσπάθειας, το 1846 κατήργησε οριστικά το τιμαριωτικό σύστημα και την ίδια χρονιά εισήγαγε στο καθεστώς της γαιοκτησίας σημαντικές καινοτομίες. Αυτές απέβλεπαν να κατακερματιστούν οι μεγάλες ιδιοκτησίες στρατιωτικού-τιμαριωτικού τύπου, να αναζωογονηθεί ο θεσμός του τσιφλικιού και να δημιουργηθούν παραγωγικά αγροκτήματα που θα προσαρμόζονταν στα σύγχρονα δεδομένα. Παράλληλα, επιδιώχτηκε να περιοριστούν τα δικαιώματα των τσιφλικούχων πάνω στις μικρές και μεγάλες ιδιοκτησίες. Εξάλλου, με την κωδικοποίηση του νόμου περί γαιών, στα 1858 δόθηκε η δυνατότητα σε όσους κατείχαν γη να την εκποιήσουν, να την υποθηκεύσουν και να την εκμεταλλευθούν. Με τον τρόπο αυτό αναγνωριζόταν η ατομική έγγεια ιδιοκτησία στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹.

Στην Ήπειρο από την τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα το καθεστώς της γαιοκτησίας ήταν άμεσα συνυφασμένο με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν γενικότερα στον οθωμανικό χώρο και οι οποίες απέρρεαν κυρίως από την εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων του τανζιμάτ. Έτσι σε γενικές γραμμές στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα η γαιοκτησία στην περιοχή διακρινόταν σε τέσσερα είδη: α) στα ιμλιάκια ή κυβερνητικές (δημόσιες, *arazi-i emiriye*) γαίες, που καλλιεργούνταν από χριστιανούς αγρότες ή εκμισθώνονταν σε εύπορους μη μουσουλμάνους· β) στα μουαζίλ ή αυτοκρατορικές γαίες, που εκμισθώνονταν σε χαμηλές τιμές σύμφωνα με το σουλτανικό διάταγμα του 1845· γ) στα βακούφια ή αφιερωμένες γαίες και δ) στα μούλκια ή ελεύθερες γαίες, οι οποίες ανήκαν είτε σε τσιφλικούχους είτε συλλογικά σε καλλιεργητές. Αμέσως παρακάτω θα εξετάσουμε ξεχωριστά καθεμιά κατηγορία.

α) Είναι λογικό να δεχτούμε ότι στην Ήπειρο και πριν από την εμφάνιση του Αλή πασά υπήρχαν δημόσια κτήματα. Ωστόσο τα **ιμλιάκια** (*emlâk*) σχηματίστηκαν σχεδόν στο σύνολό τους ύστερα από την πτώση του Αλή, όταν ολόκληρη η περιουσία του κατασχέθηκε και περιήλθε στην

1. Γεώργιος Π. Νάκος, Το νομικό καθεστώς των τέως δημόσιων οθωμανικών γαιών 1821-1912, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 67-72. Νεοκλής Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα II. Η δογματική διοίκηση, Αθήνα [1990], σ. 143-144.

κατοχή του οθωμανικού δημοσίου. Όμως πρέπει να σημειωθεί ότι πριν από τον Αλή οι εκτάσεις αυτές ήταν ελεύθερες και συνιστούσαν κεφαλοχώρια. Αυτή τη νέα κατηγορία εδαφών διαχειριζόταν το διοικητικό συμβούλιο της περιοχής (temiz hukuk) με επικεφαλής τον κυβερνητικό επόπτη (emlâk naziri). Οι καλλιεργητές πλήρωναν στο κράτος τον ετήσιο φόρο ανά τέσσερις μήνες και ήταν συλλογικά υπεύθυνοι για την αποδοτικότητα των γαιών τους. Η πώληση των ιμλιακίων ήταν δυνατή μόνο με την άδεια της Πύλης.

β) Τα **μουχατζέλια** (muazil) δημιουργήθηκαν όταν το 1845 ορισμένα ιμλιάκια στην Άρτα, στις Λάκκες (Αώου και Σουλίου) και στο Πωγώνι παραχωρήθηκαν σε ιδιώτες με βάση το καθεστώς του «μουατζέλ», του «εμφυτευτικού φόρου», όπως ο όρος έχει αποδοθεί. Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα ερμαφρόδιτο καθεστώς ανάμεσα στην πώληση και στη διηνεκή μίσθωση. Όμως οι αγοραστές, χριστιανοί ή μουσουλμάνοι, ονομάστηκαν ιδιοκτήτες στα εδάφη που απέκτησαν. Αργότερα σημειώθηκαν και άλλες εκχωρήσεις κρατικών τσιφλικιών, ορισμένα δε από αυτά κατέληξαν στα χέρια Ελλήνων ιδιοκτητών, όπως άλλωστε έγινε και με πολλά από τα ιδιωτικά τσιφλίκια των Τουρκαλβανών. Με αυτόν τον τρόπο ο μεγαλοτραπεζίτης της Πόλης Κωνστ. Καραπάνος απέκτησε τεράστια έγγεια παρουσία και κατά συνέπεια πολιτική επιρροή στην περιφέρεια της Άρτας. Άρα, η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε την τάση προς τσιφλικοποίηση της περιοχής. Αντίθετα, στις βορειότερες περιοχές της Ηπείρου παρατηρήθηκε συχνά το φαινόμενο οι ίδιοι οι κάτοικοι να εξαγοράζουν κρατικά και ιδιωτικά τσιφλίκια.

γ) Οι **βακουφικές γαίες** (arazi-i-menkufe) στην Ήπειρο χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: α) σ' εκείνες, των οποίων τα έσοδα προορίζονταν για τη συντήρηση των τζαμιών και των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων· β) όσων οι πρόσοδοι απορροφούνταν για την ίδρυση σχολείων, νοσοκομείων και λουτρών· και γ) σ' εκείνες, που παραχωρούνταν στην ονομαστική τους τιμή στους ουλεμάδες, αλλά στην ουσία το βακουφικό καθεστώς τους παρέμενε αμετάβλητο (aadeği-vakif). Επιτροπή από τοπικούς ουλεμάδες διαχειριζόταν τις βακουφικές γαίες υπό την εποπτεία απεσταλμένου από την κεντρική επιτροπή των ουλεμάδων της Πόλης (vakif-naziri). Οι παραπάνω κατηγορίες αφορούν βακούφια (vakif) που, από τον τρόπο της χρήσης τους, χαρακτηρίζονταν προσοδοφόρα. Ανάλογα με το είδος της εκμίσθωσης αυτά τα ακίνητα διακρίνονταν: α) σε βακούφια μονοτελή, δηλ. στα στεγασμένα ακίνητα που εκμισθώνονταν επί τριετία. β) Σε βακούφια διτελή, που αφορούσαν ερειπωμένα οικοδομήματα, όπου ο ενοικιαστής εί-

χε δικαίωμα χρήσης και κάρπωσης στο ακίνητο, διηνεκές, μεταβιβάσιμο, απαλλοτριωτό και κληρονομητό με κάποιους περιορισμούς. Όμως η «γυμνή δεσποτεία» εξακολουθούσε να παραμένει στο αφιέρωμα (πβ. πιο πάνω κατηγορία γ'). γ) Σε βακούφια μουκαταλή, στα οποία η παραχώρηση γινόταν με κατ' αποκοπήν (mukata) ετήσιο μίσθωμα. Ωστόσο υπήρχαν και αφιερώματα που δεν απέφεραν καμμία πρόσοδο και αυτά ήταν τα ευαγή ιδρύματα (ναοί, μονές, ιεροδιδασκαλεία, νοσοκομεία, πτωχοκομεία, ξενώνες, δεξαμενές, κλπ.). Επίσης, υπήρχαν τα οικογενειακά βακούφια (εβλιαντιγιέ), αφιερωμένα αποκλειστικά υπέρ των τέκνων ή γενικά των συγγενών του δωρητή. Ανάλογα με τον τρόπο που διοικούνταν τα βακούφια, διαιρέθηκαν σε τρία είδη: α) στα αμέσως εξαρτώμενα (μαζπουτά) από το υπουργείο εβκαφίων· β) στα εμμέσως εξαρτώμενα (μουλχακά) διοικούμενα από εφόρους, των οποίων η διαχείριση υπέκειτο στον έλεγχο και στην επιτήρηση του υπουργείου· και γ) στα εξαιρετικά (μουστεσνά), που ήταν εντελώς αυτόνομα και στα οποία το υπουργείο δεν ασκούσε καμμία εξουσία, ούτε είχε δικαίωμα ελέγχου.

δ) Τα **μούλκια** (mülk), δηλ. οι εκτάσεις που δεν τελούσαν κάτω από την άμεση επίβλεψη του δημοσίου, περιελάμβαναν και τα τσιφλίκια, δηλ. τις αγροτικές γαίες που ήταν ιδιοκτησία ιδιωτών. Στην Ήπειρο τσιφλίκι (çiftlik) ήταν αγροτικό κτήμα το οποίο ο κάτοχός του έδινε για καλλιέργεια σε τρίτους, παίρνοντας ως αντάλλαγμα το γεώμορο ή ίμορο, ένα μέρος από τους παραγόμενους καρπούς. Στα ιδιόκτητα χωριά η γη δεν ανήκε στους κατοίκους, οι οποίοι ήταν μόνο καλλιεργητές της, μάλιστα κατοικούσαν σε σπίτια που και αυτά ανήκαν στον ιδιοκτήτη του χωριού.

Το φαινόμενο της τσιφλικοποίησης έπληξε κυρίως εκείνες τις περιοχές της Ηπείρου που κατοικούνταν από μεγάλο ποσοστό χριστιανών. Οι μόνες χριστιανικές περιοχές που μπόρεσαν να αντισταθούν αποτελεσματικά στην απαλλοτρίωση των γαιών τους ήταν οι ορεινές περιοχές στα βόρεια των Ιωαννίνων, το Ζαγόρι και η Κόνιτσα. Οπωσδήποτε το υψηλό ποσοστό τσιφλικοποίησης στην περιφέρεια του Πωγωνίου οφείλεται σε μεγάλο μέρος στην επιμονή του Αλή πασά να ιδιωτικοποιήσει τα χωριά αυτά — χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Βήσσανης (βλ. το φυλλάδιο του Χρήστου Χρηστοβασίλη «Η ιμπλιακοποίησης των 79 κεφαλαιοχωρίων της Ηπείρου...»). Οι πιο πολλοί από τους ιδιοκτήτες τσιφλικιών ζούσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα (Ιωάννινα, Άρτα, Πρέβεζα ή του εξωτερικού). Έτσι παρατηρήθηκε το φαινόμενο τα τελευταία πριν από την απελευθέρωση χρόνια το δικαίωμα που ανήκε στον εξουσιαστή (γαιοκτήμονα) να εισπράττεται από τον ενοικιαστή του τσιφλικιού. Ο τελευταίος

νοίκιαζε το δικαίωμα ύστερα από πλειοδοτική δημοπρασία και για έναν τουλάχιστο χρόνο, επιβαρυνόμενος με τις υποχρεώσεις του τσιφλικούχου. Όπως είναι ευνόητο, ο ενοικιαστής αδιαφορούσε και απέφευγε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την ενοικίαση, με συνέπεια τα τσιφλίκια να αποδίδουν ελάχιστα· επιπλέον, πολλές φορές ο ενοικιαστής αισχροκερδούσε σε βάρος των καλλιεργητών του αγροκτήματος.

Οπωσδήποτε το μεγαλύτερο μέρος της κατηγορίας των μουλκίων, που αποτελούσαν ενμέρει γαίες οθωμανών τσιφλικούχων, ανήκε σε ελεύθερους καλλιεργητές οι οποίοι είχαν συλλογική ευθύνη για την αποδοτικότητα των χωραφιών τους. Στην περίπτωση αυτή οι γεωργοί ιδιοκτήτες είχαν σχηματίσει ανεξάρτητες κοινότητες, αγροτικές ενώσεις, οι οποίες απάρτιζαν ένα είδος συνεταιρισμού. Οι μικροκαλλιεργητές είχαν συσσωματωθεί για να υποστηρίξουν τα συμφέροντά τους. Έτσι, **κεφαλοχώρια** (βυζ. μητροκωμίες, τουρκ. καριγέ) ονομάζονταν τα χωριά που κατοικούνταν από οικογένειες που καθεμιά είχε ανεξάρτητη κτηματική περιουσία και την καλλιεργούσαν οι ίδιες ή την εκμίσθωναν σε άλλους καλλιεργητές και των οποίων ολόκληρη η πρόσοδος ανήκε στους ιδιοκτήτες της. Τα χωριά αυτά επίσης είχαν κοινή έκταση, την οποία οι κάτοικοι κατείχαν και νέμονταν με τρόπο κοινό και αδιαίρετο, όπως η πρόσβαση στις βοσκήσιμες γαίες, στα νερά, στην ξυλεία κλ. Στην Ήπειρο χαρακτηριστικά παραδείγματα περιοχών και χωριών που παρέμειναν ελεύθερα είναι το Ζαγόρι, η Κόνιτσα, καθώς και σχετικά μεγάλοι οικισμοί όπως η Ζίτσα, η Σωπική και το Δελβινάκι, που μολονότι βρέθηκαν στο εσωτερικό των τσιφλικοποιημένων περιοχών κατόρθωσαν να διατηρήσουν την κυριότητα των γαιών τους και πιθανότατα το γεγονός αυτό υποβοήθησε τη δημογραφική τους ανάπτυξη.

Τα στατιστικά στοιχεία για τα είδη των χωριών, που με εξαίρεση τις αναφορές του Π. Αραβαντινού προέρχονται από τα πρώτα μετά την απελευθέρωση χρόνια (1913-1916), μας προσφέρουν τη δυνατότητα να προβούμε σε ορισμένες ουσιώδεις παρατηρήσεις. Έτσι, μετά την οριστική κατάργηση των τιμαριωτικών σχέσεων το 1846, οι αγροτικοί οικισμοί της Ηπείρου παρέμειναν χωρισμένοι σε ιδιότητα «τσιφλικοχώρια» (κατά καιρούς και κατά περίπτωση μιλιάρια, μουατζέλια, ιδιωτικά, βακουφικά-μοναστηριακά) και σε αναπαλλοτριώτα «ελευθεροχώρια» ή «κεφαλοχώρια». Σύμφωνα με τον Π. Αραβαντινό, στα μέσα του 19ου αιώνα (1856) στην Ήπειρο —εκτός από το τμήμα που απελευθερώθηκε το 1881— σε εννιά περιφέρειες (καζάδες) και σε σύνολο 618 χωριών, υπήρχαν 146 ελευθεροχώρια, 467 τσιφλίκια, τα οποία υποδιαιρούνταν σε 317 ιδιωτικά (και

μοναστηριακά), σε 55 μουατζέλια και σε 95 ιμλιάκια, και 5 χωριά μικτά δηλαδή τσιφλίκια ιδιωτικά και ιμλιάκια ή ιδιωτικά και ελεύθερα. Από τους αριθμούς γίνεται σαφές ότι τα τσιφλίκια με οποιαδήποτε ειδική ονομασία (ιδιωτικά, μοναστηριακά, μουατζέλια, ιμλιάκια) αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία ως κατηγορία χωριών με ποσοστό 78% περίπου. Η κατάσταση αυτή, με μικρές διαφοροποιήσεις, διατηρήθηκε μέχρι και τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, αφού με τον νόμο «περί γαιών» του 1858 δεν επήλθαν ουσιαστικές αλλαγές στο γαιοκτητικό σύστημα και δεν μεταβλήθηκαν οι εργασιακές σχέσεις στον αγροτικό χώρο. Μόνον ένας μικρός αριθμός χωριών από τσιφλίκια που ήταν, έγιναν ελεύθερα, κυρίως στον νομό Ιωαννίνων (αναφορές Ι. Λαμπρίδη, 1888-9). Συνεπώς, με λίγες εξαιρέσεις, το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής γης που απελευθερώθηκε το 1913 —σύμφωνα με υπολογισμούς μας ανερχόταν σε 7.704.309 στρ.— αποτελούνταν από τσιφλίκια που κατά κύριο λόγο ανήκαν στο δημόσιο (ιμλιάκια) και κατά δεύτερο λόγο στους ιδιώτες, κυρίως Τουρκαλβανούς. Αυτά μερικές φορές περιελάμβαναν ολόκληρες περιοχές με πολλά χωριά, μάλιστα με βάση πίνακα, όπου αναγράφονται σε στρέμματα οι απαλλοτριώσεις της αγροτικής μεταρρύθμισης (1922-1928), η Ήπειρος αποτελεί ιδιαίζουσα περίπτωση γιατί τα τσιφλίκια της είχαν έκταση (καλλιεργήσιμη και μη) 2.000.000 στρ., δηλαδή μεγαλύτερη από τη συνολική καλλιεργήσιμη έκτασή της που έφτανε τα 1.450.000 στρ.

Το 1913, σύμφωνα με την έκθεση του Παντ. Λειβαδά, υπήρχαν στην υποδιοίκηση Ιωαννίνων σε σύνολο 223 χωριών, 86½ κεφαλοχώρια, 91¼ τσιφλίκια, 36⅙ ιμλιάκια, 4½ βακούφια και 5 μουατζέλια. Ο Κ. Στασινόπουλος σε μελέτη του αναφέρει ότι από τα 413 ιδιόκτητα χωριά της Ηπείρου 89 ήταν ιμλιάκια («εθνικά» δηλ. δημόσια κτήματα) και τα υπόλοιπα 324 αγροκτήματα ήταν τα γνωστά με την ονομασία τσιφλίκια και ανήκαν σε ιδιώτες. Από αυτά 13 ήταν μοναστηριακά και 2 μουσουλμανικά βακούφια. Μερικά από τα ιδιόκτητα χωριά ήταν μικτά, δηλ. ένα μέρος του χωριού ανήκε στους κατοίκους του, ενώ το υπόλοιπο μέρος ανήκε στο δημόσιο ή σε ιδιώτη ή και στους δύο (1916).

Σύμφωνα πάλι με πληροφορίες που μας μεταφέρει ο Δημ. Στεφανίδης στην περιοχή των Ιωαννίνων πριν από τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις (1923 κε.) υπήρχαν περίπου 70 ιμλιάκια και 130 ιδιωτικά τσιφλίκια, που ανήκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος σε Τούρκους και κατά δεύτερο λόγο σε Αλβανούς, ελάχιστα δε σε Έλληνες γαιοκτήμονες. Επίσης από τα ιδιωτικά τσιφλίκια 3 ανήκαν σε μονές, 3 σε Εβραίους και 1 σε αλλοδαπό γαιοκτήμονα. Στην επαρχία της Πρέβεζας υπήρχαν, εκτός από τα ιμλιάκια, πε-

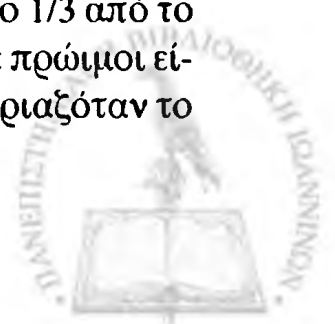
ρίπου 60 ιδιωτικά τσιφλίκια που είχαν ιδιοκτήτες Τούρκους και Έλληνες, ελάχιστα δε Αλβανούς και 2 αλλοδαπούς γαιοκτήμονες. Μεγάλος αριθμός από τσιφλίκια βρισκόταν επίσης στην περιοχή της Παραμυθιάς καθώς και στις υπόλοιπες περιοχές της Ηπείρου. Οι καλλιεργητές στα μιλιάρια και στα τσιφλίκια ήταν σχεδόν όλοι Έλληνες.

Κατηγορίες καλλιεργητών

Στον χώρο της Ηπείρου, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και ύστερα από αυτήν, υπήρχαν δύο βασικές κατηγορίες καλλιεργητών-εργατών της γης: οι κολλήγοι και οι ελεύθεροι καλλιεργητές. Δίπλα στους κολλήγους εργάζονταν οι παρακεντέδες, μια δευτερεύουσα κατηγορία αγροτών, ενώ οι μπασταινούχοι καλλιεργητές αποτελούσαν μια σχετικά ευνοημένη κατηγορία κολλήγων. Επίσης, ανάλογα με τις συνθήκες εργασίας και τις υποχρεώσεις των καλλιεργητών απέναντι στους ιδιοκτήτες, δημιουργήθηκαν δύο είδη αγροτικών σχέσεων: η κολληγική και η μπασταινουχική.

Οι καλλιεργητές της πρώτης κατηγορίας από τα βυζαντινά χρόνια ονομάζονταν επίμορτοι, μορτίτες ή μοριαραίοι, ενώ ακόμη και μετά την απελευθέρωση τσιφτσήδες (από το τουρκ. τσιφτ = ζεύγος [βοδιών] πβ. çiftlik): ήταν οι γνωστοί σε μας κολλήγοι (από το λατ. collega), ενώ η σχέση που διήπε το καθεστώς τους ονομαζόταν επίμορτη καλλιέργεια ή αγροληψία (κολληγιά, collegia). Ο Κ. Στασινόπουλος, σύγχρονος με την εποχή (1916), αναφέρει ότι η καλλιέργεια στο σύνολο σχεδόν από τα ιδιόκτητα χωριά της Ηπείρου γινόταν επί μορτή. Η επίμορτη καλλιέργεια ήταν το μεταίχμιο ανάμεσα σε μίσθωση και σε εταιρεία και συνίστατο στην παροχή από τη μεριά του μισθωτή προς τον εκμισθωτή ενός ποσοστού καρπών αντί για χρηματικό μίσθωμα (γεώμορο). Στην Ήπειρο τα τσιφλίκια που ανήκαν στους Οθωμανούς μπέηδες εκμισθώνονταν στους χωρικούς για καλλιέργεια μέχρι 5 έτη κατά ανώτατο όριο. Όπως συνήθως συμβαίνει στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπου οι κοινωνικοί ρόλοι και οι σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες δεν είχαν περιεχόμενο απόλυτα ρυθμισμένο νομοθετικά, έτσι και στην επίμορτη καλλιέργεια καθιερώθηκαν κάποια έθιμα που απαντούσαν σχεδόν ομοιόμορφα σε όλα τα χωριά.

Η κύρια συνήθεια της μορτιτικής σχέσης αφορούσε στην παροχή του γεωμόρου. Αυτό, όπως είναι γνωστό, αποτελούσε συνήθως το 1/3 από το εισόδημα (σπάνια το 1/2 μετά την αφαίρεση της δεκάτης), είτε πρώιμοι είτε όψιμοι ήταν οι δημητριακοί καρποί. Από τα σταφύλια μοριαζόταν το

τέταρτο, ενώ στα οπωρικά δεν καταβαλλόταν γεώμορο. Στα όσπρια επίσης πληρωνόταν το 1/3 της παραγωγής, όμως ο μεγαλοϊδιοκτήτης Κων. Καραπάνος στα κτήματά του δεν ιμορίαζε, για κάθε ζευγάρι, ένα ξάγι δηλ. 70 οκάδες. Για να βρεθεί το γεώμορο προαφαιρούνταν η δεκάτη (μαζί και η επιδεκάτη), μάλιστα σε μερικά χωριά και ο σπόρος. Έτσι ο ιδιοκτήτης του τσιφλικιού, εάν δεν αυθαιρετούσε, ουσιαστικά δεν εισέπραττε το τρίτο από την παραγωγή, αλλά το τρίτο που υπολειπόταν μετά την αφαίρεση της δεκάτης και του σπόρου ή μόνο της δεκάτης· άρα και στις δύο περιπτώσεις το ποσό ήταν λιγότερο από το 1/3. Από τις 1.000 οκάδες αφαιρούνταν 125 οκ. (δηλ. ποσοστό 12½%) και από τις 875 οκ. που απέμεναν ο ιδιοκτήτης λάβαινε τις 290 οκ. Οι επίμορτοι καλλιεργητές είχαν την υποχρέωση να μεταφέρουν το γεώμορο με δικά τους μέσα και έξοδα από το αλωνοστάσι στην αποθήκη του ιδιοκτήτη, όταν αυτή βρισκόταν σε απόσταση μιας ώρας από το χωριό. Για μεγαλύτερη απόσταση ο ιδιοκτήτης ήταν υποχρεωμένος αυτός να παραλαμβάνει το γεώμορο. Η συνήθεια αυτή της κολληγικής ή μορτιτικής σχέσης αποτέλεσε, όπως θα δούμε, σημαντικό σημείο τριβής ανάμεσα σε καλλιεργητές και σε τσιφλικούχους. Εκτός από το γεώμορο, οι μορτίτες σε μερικά τσιφλίκια υποβάλλονταν σε πρόσθετες υποχρεώσεις (αντέτια), που συνίσταντο στην ετήσια παροχή αμνού, ορνίθων, αυγών κλ. Η δεκάτη ήταν το δικαίωμα ιδιοκτησίας που ο κολλήγος και κάθε καλλιεργητής όφειλε από την παραγωγή του στο δημόσιο και ποίκιλλε από 10% έως 15%. Το οθωμανικό δημόσιο εκχωρούσε τα δικαιώματα για την είσπραξή της στον τελευταίο πλειοδότη, ο οποίος μάλιστα αποφάσιζε για την ποιότητα, την ποσότητα και την κατανομή των αγροτικών καλλιεργειών. Επίσης, ο ενοικιαστής αποφάσιζε για την εκμετάλλευση της δεκάτης και την υπενοικίασή της σε διαφόρους μεσάζοντες, αλλά αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με τις καταχρήσεις που γίνονταν, είχε ως αποτέλεσμα την βαθμιαία επιδείνωση του επιπέδου ζωής του Ηπειρώτη καλλιεργητή. Αυτό συνέβαινε, γιατί η δεκάτη προαφαιρούνταν και προκαταβαλλόταν από την συνολική παραγωγή.

Όσο αφορά την παροχή του σπόρου, στους πρώιμους καρπούς (βρίζα, βρώμη, κριθάρι, σιτάρι) ο ιδιοκτήτης έδινε τον σπόρο στον καλλιεργητή, ο οποίος τον επέστρεφε στον πρώτο μετά τη συγκομιδή κατά ποσόν και σε είδος ανεξάρτητα από την αξία του. Όμως στους όψιμους καρπούς (αραβόσιτο, κεχρί κλ.) ο χωρικός κατέβαλλε τον σπόρο, εκτός εάν δεν διέθετε, οπότε ο ιδιοκτήτης τον χορηγούσε ως δάνειο στην τρέχουσα αξία του. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα του τρόπου με τον οποίο ο κολλήγος πλήρωνε τον σπόρο και που συνήθως απέβαινε

σε βάρος του. Συγκεκριμένα ο γαιοκτήμονας εισέπραττε την αξία του σπόρου, που είχε δώσει στον χωρικό, κατά τη διάρκεια της σποράς και όχι με τις τιμές που ίσχυαν το χρονικό διάστημα της συγκομιδής. Όμως κατά την πρώτη περίοδο τα δημητριακά ήταν πολύ ακριβότερα, περίπου σε διπλάσια τιμή, από ό,τι ήταν κατά την εποχή του θερισμού που αφθονούσαν, με αποτέλεσμα ο καλλιεργητής να χάνει από αυτή τη διαφορά.

Το μορτιτικό δικαίωμα του καλλιεργητή, επάνω στο μέρος που κατείχε και καλλιεργούσε, μπορούσε να κληρονομηθεί και να μεταβιβαστεί, ώστε οι αγοραπωλησίες αγρών ή οικιών μεταξύ των καλλιεργητών να αποτελούν συχνό φαινόμενο. Στην περίπτωση που ο μορτίτης άφηνε τον αγρό του ακαλλιέργητο, όχι αγραναπαυμένο, ο ιδιοκτήτης μπορούσε να τον αφαιρέσει και τον δώσει σε άλλον για καλλιέργεια. Όμως, επειδή δεν ήταν εύκολο να εξευρεθούν εργατικά χέρια και για να μη μένουν οι αγροί ακαλλιέργητοι, ο ιδιοκτήτης αναγκαζόταν να αναγνωρίσει δικαίωμα καλλιέργειας στον καλλιεργητή που τους κατείχε.

Βέβαια, στην κοινή μορτιτική ή κολληγική σχέση υπήρχαν αμοιβαίες υποχρεώσεις. Στα μεγάλα τσιφλίκια ο ιδιοκτήτης προσελάμβανε τους καλλιεργητές και τους χορηγούσε γη για καλλιέργεια, σπόρο για τα πρώιμα, άροτρα και άλλα εργαλεία καθώς και οικήματα για κατοικία. Στα ορεινά χωριά της Ηπείρου, όπου κοντά υπήρχε η πρώτη ύλη (πέτρα), οι επίμορτοι κατασκεύαζαν οι ίδιοι τα σπίτια τους. Αντίθετα, στα πεδινά ο ιδιοκτήτης είχε την υποχρέωση να επισκευάζει τα σπίτια. Ο αγροφύλακας ήταν κοινός και ο μορτίτης συμμετείχε στην πληρωμή του μισθού του. Συνήθως όμως ο ιδιοκτήτης διόριζε και δικό του αγροφύλακα, για να προφυλάσσεται κατά του καλλιεργητή. Επίσης πλήρωνε τον κτηματικό φόρο και παραχωρούσε γη για να βόσκουν τα αροτριώντα και τα άλλα ζώα που είχαν οι καλλιεργητές. Τα αροτριώντα έβοσκαν δωρεάν, σε μερικά δε τσιφλίκια υπήρχε το έθιμο να βόσκουν δωρεάν όλα τα ζώα των κολλήγων, ενώ σε άλλα μόνο ορισμένος αριθμός. Οι κολλήγοι δεν δικαιούνταν να φέρνουν ζώα για βοσκή από άλλα χωριά στις γαίες του γαιοκτήμονα και ζώα που δεν ανήκαν στους ίδιους. Επίσης οι καλλιεργητές αγόραζαν τα αροτριώντα ζώα, συνήθως βόδια, ήταν δε υποχρεωμένοι να μη πωλούν τα λιπάσματα από τα ζώα τους, αλλά να τα χρησιμοποιούν στη λίπανση των χωραφιών. Γενικά οι καλλιεργητές όφειλαν να επιδεικνύουν επιμέλεια στο έργο τους.

Στην Ήπειρο, όπου κυριαρχούν οι ορεινές και άγονες εκτάσεις ενώ οι πεδινές είναι περιορισμένες, οι γαιοκτήμονες (με τη μορφή του δημοσίου ή των τσιφλικούχων) για διάφορους λόγους (κοινωνικούς, οικονομι-

κούς, γαιοπολιτικούς) αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν στους γεωργούς δικαιώματα στη γη που καλλιεργούσαν σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι είχαν σε άλλες περιοχές. Συγκεκριμένα, οι ιδιοκτήτες υποχρεώθηκαν να συνομολογήσουν νέες σχέσεις με τους ειδικευμένους καλλιεργητές στα κτήματά τους και με όρους, που σταδιακά, καθώς ασκούνταν συνεχώς και ομοιόμορφα με συνείδηση ότι αποτελούσαν δίκαιο, καθιερώθηκαν εθιμικά ως κανόνες τοπικού δικαίου. Αυτοί στην ολότητά τους αποτέλεσαν το εμπράγματο δικαίωμα της μπάσταινας (από το σλαβ. *baština*) και αυτό δήλωνε τις γαίες που ο μπασταινούχος κατείχε ως πατρική κληρονομιά (τουρκ. *tasarruf*). Με τον όρο μπάσταινα λοιπόν εννοούμε το δικαίωμα που είχε ο κολλήγος στο αγρόκτημα να καλλιεργεί και να καρπώνεται επάπειρον ορισμένο επιμέρους τμήμα του τσιφλικιού (κλήρο), με όρια καθορισμένα και με την υποχρέωση να πληρώνει κάθε χρόνο στον ιδιοκτήτη ποσοστό σε είδος από τους καρπούς του κτήματος.

Το μπασταινουχικό δικαίωμα ο κολλήγος το κατείχε κληρονομικά και μπορούσε να το μεταβιβάσει ελεύθερα σε τρίτους με πράξεις όσο ζούσε ή μετά το θάνατό του, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του ιδιοκτήτη. Ο τελευταίος δεν είχε δικαίωμα να τον αποβάλει από τον κλήρο του, λύνοντας μονομερώς τη μπασταινουχική σχέση, ούτε να κανονίζει κατά βούληση την κατανομή των μπασταινών. Η ίδια σχέση ανάμεσα στον μπασταινούχο και στον τσιφλικούχο υφίστατο και στην περίπτωση που γαιοκτήμονας ήταν το δημόσιο ή νομικό πρόσωπο (βακούφι). Σε αδρές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι σε όλα τα δημόσια κτήματα (ιμλιάκια) της Ηπείρου και κατά το πλείστον στα βακουφικά, το μεγαλύτερο ποσοστό των καλλιεργητών ήταν μπασταινούχοι, ενώ στα ιδιωτικά τσιφλίκια ήταν πολύ μικρότερο, αφού εκεί επικρατούσαν οι κοινοί κολλήγοι. Η αναλογία αυτή ίσως οφειλόταν στο γεγονός ότι τα ιμλιάκια, όπως προαναφέραμε, παλαιότερα ήταν κεφαλοχώρια άρα οι καλλιεργητές τους, που προηγουμένως ήταν ελεύθεροι, πίεζαν για να αποκτήσουν κάποια προνόμια στο νέο καθεστώς. Όσο αφορά την παροχή του γεωμόρου, ο μπασταινούχος πλήρωνε στον τσιφλικούχο ίδιο ποσοστό με τον κοινό κολλήγο, δηλ. το 1/3 από την καθαρή πρόσοδο. Η τελευταία υπολογίζεται ύστερα από την αφαίρεση της δεκάτης (10%) και της επιδεκάτης (τουρκ. σουφρούπ, 2,5%), που ο καλλιεργητής απέδιδε στο δημόσιο για λογαριασμό του αγροκτήματος, έτσι ο τσιφλικούχος λάβαινε ποσοστό 29,2% και ο μπασταινούχος καλλιεργητής το 58,3% από την καθαρή πρόσοδο. Όμως ο κάτοχος της μπάσταινας, εκτός από το ίμορο, όφειλε να πληρώνει σε χρήμα ή σε είδος στο κράτος όλους τους φόρους που τον βάρυναν ως ραγιά, επίσης να

αφαιρεί τα έξοδα καλλιέργειας και τον σπόρο της επόμενης χρονιάς, με αποτέλεσμα όλα αυτά να μειώνουν σημαντικά το εισόδημά του.

Ο μπασταινούχος δεν ήταν υποχρεωμένος να παρέχει υπηρεσίες στον τσιφλικούχο, όπως ο κολλήγος, όμως στην πράξη πολλές φορές αναγκάζοταν να τις προσφέρει δήθεν εθελοντικά, αφού οι αυθαιρεσίες των κρατούντων ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στην οθωμανική κοινωνία. Επίσης οι μπασταινούχοι είχαν αναλάβει με δικές τους δαπάνες να κατασκευάζουν και να συντηρούν τις τάφρους (χαντάκια) και τους δρόμους που εξυπηρετούσαν ολόκληρο το αγρόκτημα. Οι καλλιεργητές θεωρούσαν την υποχρέωση αυτή ως μια εκδήλωση του μπασταινουχικού δικαιώματος που είχαν απέναντι στον ιδιοκτήτη, γιατί όσες φορές ο τσιφλικούχος επιχειρούσε να αναλάβει την διεκπεραίωση των εργασιών αυτών συναντούσε την έντονη αντίθεσή τους.

Σε ένα τμήμα της μπάσταινας ο καλλιεργητής έκτιζε το σπίτι του, τους στάβλους και τις αποθήκες, επίσης καλλιεργούσε κηπευτικά είδη. Το συγκεκριμένο κομμάτι ονομαζόταν γιούρτι και είχε έκταση 2 με 3 στρ. Ο κολλήγος επίσης διέθετε μέσα στο τσιφλίκι έκταση 2 στρ., χώρο που ονομαζόταν αυλαγός (σπιτότοπος) και μπορούσε εκεί να κατασκευάσει το σπίτι και τους βοηθητικούς χώρους του. Ο μπασταινούχος δεν είχε το δικαίωμα να μεταβάλει τη μορφή του κτήματος ούτε να φυτεύει στη μπάσταινα δέντρα ή αμπέλια· όμως, σύμφωνα με προφορικές παραδόσεις που διασώθηκαν ως τις ημέρες μας από παλαιότερους, μπορούσε να φυτεύει καρποφόρα δέντρα στο γιούρτι του, κυρίως στο πίσω μέρος του σπιτιού, πιθανότατα με την ανοχή του ιδιοκτήτη.

Στην Ήπειρο και σε κάθε αγρόκτημα, συνήθως όπου ίσχυε ο θεσμός της μπάσταινας, εκτός από τους μπασταινουχικούς κλήρους υπήρχε και μια ακαλλιεργητή έκταση (μουσιάς). Αυτή προοριζόταν για βοσκότοπος και χωριζόταν σε τμήμα που χρησίμευε για να βόσκουν τα μικρά ζώα (προβατολείβαδο) και σε άλλο όπου έβοσκαν τα αροτριώντα ζώα (βόδια, άλογα, μουλάρια) και αυτό ονομαζόταν βοΐδολείβαδο ή ζευγαρολείβαδο. Ο μουσιάς ήταν κοινός σε όλους και ο μπασταινούχος είχε δικαίωμα να βόσκει δωρεάν δύο μεγάλα και δέκα μικρά ζώα.

Στα ιδιωτικά τσιφλίκια κατοικούσε και η κατηγορία των παρακεντέδων. Ο παρακεντές δούλευε για λογαριασμό του κτηματία και έκανε τις πιο ευτελείς βοηθητικές εργασίες δίπλα στον κολλήγο. Οι παρακεντέδες λοιπόν ήταν οι πιο φτωχοί, ξεπεσμένοι αγρότες από τους κολλήγους, γιατί δεν είχαν ζευγάρια (δηλ. ζώα για όργωμα), ούτε σπίτι παρά μόνο τα δύο τους χέρια. Ο ξεπεσμός των πρώην κολλήγων ή μικροϊδιοκτητών σε πα-

ρακεντέδες ήταν αποτέλεσμα βαθύτερων κοινωνικοοικονομικών αιτιών, όπως ήταν οι κακές εσοδείες, οι βίαιες εξώσεις τους από τα τσιφλίκια, τα οικογενειακά ατυχήματα και οι επιστρατεύσεις. Κατά αντίθετη άποψη παρακεντέδες ονομάζονταν όσοι κατοικούσαν σε ιδιόκτητο χωριό και δεν ασκούσαν εκεί το επάγγελμα του γεωργού, πληρώνοντας ενοίκιο στον ιδιοκτήτη του.

Εκτός από τους εξαρτημένους γεωργούς στον αγροτικό χώρο της Ηπείρου υπήρχαν και οι ελεύθεροι καλλιεργητές που κατείχαν μικρές ιδιοκτησίες. Αυτοί συνήθως διέθεταν έκταση που κυμαινόταν από 7-90 στρ., συγκεκριμένα 7-30 στρ. για όσους είχαν στην κατοχή τους 1 υποστατικό και 31-90 στρ. για αυτούς που είχαν 3 υποστατικά. Παρατηρούμε όμως ότι υπήρχαν πολλοί ελεύθεροι μικροϊδιοκτήτες που κατείχαν γεωργική έκταση μικρότερη από 7 στρ. και ότι αυτή μπορούσε να είναι διασκορπισμένη σε διάφορα όμορα ή μη χωριά· το ίδιο συνέβαινε και στις μικροϊδιοκτησίες που υπερέβαιναν τα 7 στρ. Ύστερα από το θάνατο του γεωργού η ακίνητη περιουσία του μοιραζόταν σε ίσα μερίδια στα παιδιά του. Όμως για κάθε κληρονομιά χρειαζόταν προηγουμένως ο απαραίτητος τίτλος κυριότητας (tapu). Στις γαίες αυτές, όπου ουσιαστικά επικρατούσε η οικογενειακή εκμετάλλευση, σπάνια προσλαμβάνονταν καλλιεργητές. Εφόσον όμως αυτό γινόταν, τότε ο γεωργός εισέπραττε 500 με 600 πιάστρα το χρόνο μαζί με τη διατροφή του· ο ημερήσιος καλλιεργητής πληρωνόταν 4-5 και η γυναίκα του 2-3 πιάστρα.

Ο ελεύθερος καλλιεργητής απέδιδε στο δημόσιο τη δεκάτη καθώς και τους φόρους που τον βάρυναν ως υποτελή στην οθωμανική εξουσία, όμως η οικονομική του κατάσταση δεν ήταν σταθερή· αυτό συνέβαινε επειδή οι μικροϊδιοκτήτες συνήθως δανείζονταν με υψηλό τόκο για να ανταπεξέλθουν στα έξοδα που είχαν π.χ. για τον σπόρο, έτσι καταχρεώνονταν, εξουθενώνονταν οικονομικά και κατέληγαν να καλλιεργούν στα τσιφλίκια ως κολλήγοι ή να γίνουν παρακεντέδες.

* * *

Ένας καθαρά γεωμορφολογικός παράγοντας επέδρασε σημαντικά στη διαμόρφωση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων στον αγροτικό χώρο της Ηπείρου. Ήταν το γεγονός ότι στις πιο πολλές περιοχές της Ηπείρου το έδαφος απέδιδε μικρές ποσότητες καρπών, ενώ οι γεωργικοί κλήροι ήταν περιορισμένοι σε έκταση. Αυτό οδήγησε τους γαιοκτήμονες να αντικαταστήσουν την αντιοικονομική πλέον καλλιέργεια του σιταριού στο μεγαλύτερο μέρος της με την καλλιέργεια του αραβοσίτου (καλαμπο-

κιού) και να επεκτείνουν το θεσμό της μπάσταινας στα αγροκτήματα.

Η φύτευση του καλαμποκιού στις ποτιστικές εκτάσεις ήταν περισσότερο αποδοτική από εκείνη του σιταριού και η διάθεση του προϊόντος πιο εύκολη, γιατί οι χωρικοί και οι πιο φτωχοί κάτοικοι των πόλεων προμηθεύονταν το φτηνό καλαμποκάλευρο για να παρασκευάσουν το ψωμί, το γνωστό ως «μπομπότα». Επιπλέον η καλλιέργεια του αραβοσίτου ήταν εποχιακή και επέτρεπε ύστερα από τη συγκομιδή να φυτευτούν κτηνοτροφικά φυτά, ενώ επίσης τα αποξηραμένα φύλλα του μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως χειμερινή τροφή για τα ζώα. Έτσι η αναδιάρθρωση της καλλιέργειας στα τσιφλίκια είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σ' αυτά οικόσιτη κτηνοτροφία, πράγμα που είχε ως συνέπεια να διαφοροποιηθούν οι σχέσεις γαιοκτημόνων και καλλιεργητών. Ήδη από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα πολλοί μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες — ιδίως στην επαρχία της Πρέβεζας— μετέτρεπαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις σε βοσκήσιμες (λειβάδια), οι οποίες είχαν υπερτιμηθεί και ήταν περισσότερο προσοδοφόρες για τους ιδιοκτήτες. Η τάση αυτή συνεχίστηκε και κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα με συνέπεια, αφενός μεν να μειωθεί η γεωργική παραγωγή στις συγκεκριμένες περιοχές και αφετέρου να δημιουργηθεί ένας μεγάλος αριθμός από ακτήμονες καλλιεργητές που δούλευαν ως ημερομίσθιοι εργάτες σε ξένα χωράφια.

Στα αγροκτήματα, όπου η γεωργική εκμετάλλευση ήταν πιο προσοδοφόρα από την κτηνοτροφική, η καλλιέργεια του αραβοσίτου απαιτούσε από τον καλλιεργητή να αναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα σε μικρό χρονικό διάστημα, ενώ η οικόσιτη κτηνοτροφία είχε ανάγκη από ιδιαίτερη επιμέλεια στη φύλαξη και στη διατροφή των ζώων. Στο τσιφλίκι λοιπόν, κάτω από τις νέες συνθήκες εκμετάλλευσης, η κολληγική σχέση, που παλαιότερα ήταν συμφερότερη οικονομικά για τον ιδιοκτήτη σε εκτατικές καλλιέργειες, έγινε αντιοικονομική και παραγκωνίστηκε από την μπασταινουχική. Ως εκτούτου σε αγροκτήματα που καλλιεργούνταν από κολληγούς υπήρχαν και μπασταινούχοι καλλιεργητές. Μάλιστα ο τσιφλικούχος, για να επιτύχει όσο δυνατόν μεγαλύτερη οικονομική απόδοση του κτήματος, παραχωρούσε σε καλλιεργητές του δικού του ή γειτονικού τσιφλικιού εκτάσεις που χρειάζονταν εντατική καλλιέργεια και η επιλογή τους γινόταν με κριτήριο την ικανότητα που είχαν να ανταποκριθούν σ' αυτή είτε λόγω ειδίκευσης είτε γιατί αποτελούσαν μεγάλη οικογένεια και κατά συνέπεια διέθεταν πολλά εργατικά χέρια. Κατ' αυτό τον τρόπο ο δεσμός του καλλιεργητή με το αγρόκτημα γινόταν πιο χαλαρός, γιατί μπορούσε ταυτόχρονα να καλλιεργεί στο ένα τσιφλίκι με την ιδιότητα του μπασταινούχου και στο άλλο με την ιδιότητα του κολληγού.

Η καλλιέργεια του καλαμποκιού, με κυριότερα είδη το λιανοκαλάμποκο ή λιανό, το κίτρινο και το άσπρο, είχε άλλη μια συνέπεια και συνάμα αναγκαιότητα: την κατασκευή και τη λειτουργία ενός συστηματικού αρδευτικού και αποστραγγιστικού δικτύου, του οποίου η συντήρηση ήταν φροντίδα και δικαίωμα των καλλιεργητών. Οι νέες ανάγκες για συστηματική άρδευση, που απαιτούσε συντονισμό στη διοχέτευση του νερού και καλή συντήρηση των χαντακιών, ανάγκασαν τους μπασταινούχους, κυρίως στα πεδινά τσιφλίκια, να παραχωρήσουν το δικαίωμα που είχαν να φροντίζουν και να ρυθμίζουν καθένας χωριστά την άρδευση και την αποστράγγιση της οικείας μπάσταινας στον τσιφλικούχο· αυτός πλήρωνε εργάτες, συνήθως Αλβανούς, κατασκεύαζε και καθάριζε τα χαντάκια. Ο γαιοκτήμονας επίσης προσελάμβανε ειδικευμένο υπάλληλο (υδρονομέα) για την αρδευτική περίοδο, ο οποίος ρύθμιζε τη σειρά για το πότισμα των αγρών καθώς και την αναγκαία ποσότητα του νερού. Οι δαπάνες για τις εργασίες αυτές ουσιαστικά επιβάρυναν τον καλλιεργητή. Αυτές ήταν σε γενικές γραμμές οι συνθήκες στην Ηπειρωτική ύπαιθρο όσο αφορά την έγγεια διάρθρωση και τους μηχανισμούς των αγροτικών σχέσεων, με βάση την πρακτική και την εμπειρία που αποκομίσαμε από την έρευνα των αρχειακών πηγών της εποχής.

* * *

Η παγιωμένη αυτή κατάσταση στην Ηπειρωτική ύπαιθρο δεν διαφοροποιήθηκε ούτε στις αρχές του 20ού αι., όταν η ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος (-δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 1908) που υποσχόταν αγροτικές μεταρρυθμίσεις, δημιούργησε ελπίδες για καλύτερευση, που όμως γρήγορα διαψεύστηκαν από το κίνημα των Νεοτούρκων. Συνεπώς στις παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου (Απρίλιος 1912) ένα από τα πρώτα αιτήματα (το 3ο) σε υπόμνημα που οι Έλληνες των Ιωαννίνων υπέβαλαν προς τον Οθωμανό υπουργό εσωτερικών Χατζή Αντίλ Μπέη αφορούσε τροποποιήσεις στον τρόπο που εισπράττονταν οι φόροι και ιδιαίτερα η δεκάτη, γεγονός που δείχνει το μέγεθος του προβλήματος στους αγρότες.

Μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό το 1912-13, οι ελπίδες των κολλήγων για την αλλαγή στο γαιοκτητικό καθεστώς με παράλληλη αποτίναξη του ζυγού των μουσουλμάνων ιδιοκτητών αναπτερώθηκαν. Οι χωρικοί σε πολλές περιοχές ξεσηκώθηκαν, αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τους μουσουλμάνους, επί το πλείστον, ιδιοκτήτες των γαιών που καλλιεργούσαν και να καταβάλουν τους γεωργικούς φόρους. Πολλοί από αυτούς συνέχιζαν έναν αγώνα που είχαν αρχίσει από

τον 19ο αιώνα, όμως μετά την απελευθέρωση το αγροτικό κίνημα αναζωπυρώθηκε και οι καλλιεργητές στην πλειοψηφία τους τότε εξεγέρθηκαν για να υπερασπίσουν το δίκιο τους, βασιζόμενοι στην ελληνική διοίκηση. Στις πολυάριθμες αιτήσεις των χριστιανών χωρικών της Ηπείρου, που απόκεινται στο αρχείο της Γενικής Διοίκησης, ιδιαίτερα στους φακέλους με τα «δικαστικά» έγγραφα του 1913, εξιστορούνται οι πιέσεις, οι διωγμοί, η οικονομική εκμετάλλευση και η εξαθλίωση που οι δυνάστες στα πρόσωπα των γαιοκτημόνων και των ενοικιαστών τους επέβαλαν επί σειρά δεκαετιών. Με αυτές οι γεωργοί ζήτησαν την αναστολή της φορολογίας ή δικαιότερους όρους στην καταβολή του γεωμόρου και της δεκάτης, τη σωστή εκπλήρωση των υποχρεώσεων που οι κτηματίες είχαν απέναντί τους, τον περιορισμό των αυθαιρεσιών και της απληστίας που επεδείκνυαν οι τσιφλικούχοι και οι αντιπρόσωποί τους, τη νόμιμη αποκατάσταση σε δικά τους κτήματα. Γενικό ήταν το αίτημα για την απαλλοτρίωση της γης των τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων καλλιεργητών. Μάλιστα συνέβησαν πολλές καταπατήσεις και καταλήψεις σε αγροτικά κτήματα τόσο από τους καλλιεργητές όσο και από τους μεγαλοϊδιοκτήτες, οι οποίες προκάλεσαν δίκες μερικές φορές χρονοβόρες. Όλα αυτά τα επιμέρους θέματα προέβγαλαν το αγροτικό ζήτημα της Ηπείρου σε όλες του τις διαστάσεις και έθεταν επιτακτική την ανάγκη να ληφθούν μέτρα για την επίλυση του προβλήματος.

Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου, ουσιαστικά η ελληνική κυβέρνηση, ήταν αναγκασμένη όσο καιρό διαρκούσαν οι διαπραγματεύσεις ειρήνης με την Οθωμανική αυτοκρατορία (Ιούνιος-Νοέμβριος 1913) —τις οποίες είχε υπαγορεύσει η Συνθήκη του Λονδίνου με στόχο τη συνομολόγηση σύμβασης μεταξύ των δύο χωρών— να κατευνάξει ή και να καταπνίγει τις εξεγέρσεις των χωρικών και να μην ικανοποιεί τα αιτήματά τους που, εάν γίνονταν δεκτά, επρόκειτο να μεταβάλουν το καθεστώς της γαιοκτησίας που ίσχυε μέχρι τότε. Όμως η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύτηκε περισσότερο, όταν υπογράφηκε η Σύμβαση (Συνθήκη) των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913), η οποία στα άρθρα 5, 6, 7, 11, 12 καθώς και στα προσαρτημένα πρωτόκολλα (ιδίως στο 2ο και στο 3ο) προέβλεπε ότι οι μουσουλμάνοι των νέων χωρών θα διατηρούσαν την ακίνητη περιουσία τους και θα τη διαχειρίζονταν, ενώ το ελληνικό κράτος θα αναγνώριζε τους τίτλους ιδιοκτησίας που είχε εκδόσει το οθωμανικό· τα ιδιαίτερα κτήματα του σουλτάνου και τα βακουφικά θα γίνονταν επίσης σεβαστά.

Οι συγκεκριμένοι όροι υποχρέωναν την ελληνική διοίκηση να κωφεύει στα δίκαια αιτήματα των αγροτών και να διορίζει ειδικές επιτροπές

επιδιώκοντας τη συμβιβαστική επίλυση στις κτηματικές διαφορές. Όμως, είναι βέβαιο ότι ανάμεσα στα δύο κύρια εθνοκοθησκευτικά στοιχεία της Ηλείου επικράτησε ένα καθεστώς αντιπαλότητας, που αρκετές φορές πήρε τη μορφή εκτροπών και τρομοκρατίας κυρίως στην ύπαιθρο, όπου για λόγους κτηματικούς σημειώθηκαν ληστείες και δολοφονίες. Η διοίκηση αντιμετώπισε την κατάσταση αυτή με την ενίσχυση της αστυνομικής δύναμης στις υποδιοικήσεις, ουσιαστικά για να καταστείλει το αγροτικό κίνημα, και με την οργάνωση της δικαστικής υπηρεσίας, γιατί η διεκπεραίωση των σχετικών υποθέσεων επέβαλε τη σύσταση ειρηνοδικείων και τη στελέχωσή τους. Έτσι, συνηθισμένη πρακτική της γεν. διοίκησης ήταν να συστήνει στους κολλήγους να πληρώνουν κανονικά τους ιδιοκτήτες και, εάν εκείνοι επέμεναν στην άρνηση, τότε να συμβουλεύει τους μουσουλμάνους να μηνούν τους κολλήγους για κλοπή ή υπεξαίρεση του μόνου, ενώ η ίδια προέβαινε σε βίαιη είσπραξη δηλ. ενεργούσε έρευνες κατ' οίκον και κατασχέσεις γεωμόρου και δεκάτης. Επίσης επειδή πολλές αγροτικές υποθέσεις ήταν σύνθετες, η διοίκηση τις παρέπεμπε στα δικαστήρια χωρίς να αναμιχθεί ενεργά. Ακόμη την τοπική διοίκηση απασχόλησαν προβλήματα σχετικά με την καταβολή σε είδος ή σε χρήμα του γεωμόρου και της δεκάτης, με τη μεταφορά των καρπών στην αποθήκη του ιδιοκτήτη, με τη χρήση των κοινοτικών βοσκών (κυρίως στο Ζαγόρι, στην Κόνιτσα και στην Παραμυθιά), με διαφορές ανάμεσα σε χωριά σχετικές με αγρούς. Βέβαια δεν παρέλειπε να υπόσχεται στους χωρικούς, μάλλον δημαγωγικά, ότι το πρώτο μέλημα της κυβέρνησης ύστερα από την παρέλευση της κρίσης του πολέμου ήταν να επιλύσει το αγροτικό τους ζήτημα.

Αναμφισβήτητα ο Χρ. Χρηστοβασίλης από το 1914 διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο ζήτημα των ιμλιακίων. Υπερασπίστηκε τα δίκαια των χωρικών και καταφέρθηκε εναντίον του Βενιζέλου και των διαφόρων νομομαθών που υποστήριζαν ότι οι γαίες των Νέων Χωρών σχεδόν εξολοκλήρου ανήκαν στο δημόσιο με αξία περ. 200 εκατομ. δρχ., τις οποίες αυτό κατέγραφε και αργότερα θα διεκδικούσε. Ο Χρηστοβασίλης υποστήριξε την άποψη ότι η δεκάτη ήταν φόρος που επιβλήθηκε για πρώτη φορά το 1848 (12,5% έγινε το 1870) και όχι δικαίωμα ιδιοκτησίας του οθωμ. δημόσιου· συνεπώς το ελλην. δημόσιο, εάν την απαλλοτριώνει προς όφελός του, θα επιβάρυνε κυρίως τους χωρικούς και λιγότερο τους ιδιοκτήτες. Ο ίδιος παρέδωσε στον Κ. Ρακτιβάν το γνωστό υπόμνημά του και βασιζόμενος στη γνωμοδότηση του Γ. Φιλάρετου γνωστοποίησε στους χωρικούς ότι τα ιμλιάκια ήταν ιδιοκτησία τους και ότι το δημόσιο παράνομα εισέπραξε γεώμορο στα έτη 1913-14. Η γνώμη του ήταν ότι στο μέλλον δεν θα

εισπραττόταν με τη βία, συνεπώς τους σύστησε να αρνηθούν την καταβολή του (ειδάλλως θα αναγνώριζαν παράνομα δικαιώματα του κράτους). Ως εκτούτου οι κοινότητες Ζέλοβα και Δερβεντίστα δήλωσαν ότι θα νοίκιαζαν οι ίδιες το γεώμορό τους. Η εφημ. «Ήπειρος» του Γ. Χατζή, που διαφωνούσε με τον Χρηστοβασίλη, καταδίκασε το φαινόμενο των ένοπλων ομάδων (οπληρχηγός Βάντζος) που περιέρχονταν τα χωριά (Μπισδούνι, Σαδοβίτσα, Βελτσίστα και Σούλι) προτρέποντας τους αγρότες να μη πληρώνουν τους φόρους και υποστήριξε ότι έτσι δεν αναγνωρίζονταν τα δίκαιά τους, γι' αυτό τους συνέστησε να συνεννοηθούν με την νέα κυβέρνηση για τη λύση του γεωργικού τους ζητήματος. Επίσης εξέφρασε τη γνώμη ότι δεν έπρεπε να γίνει σύγκυση ανάμεσα στα ζητήματα των ιμλιακίων και των τσιφλικιών. Η «Ήπειρος» φιλοξένησε άρθρα με αντικρουόμενες απόψεις για το ζήτημα όπως π.χ. του Κ. Δ. Μέρτζιου που περιέγραψε τη δεινή θέση των αγροτών και ενίσχυσε την άποψη για τη φορολογική αφομοίωση με κατάργηση της δεκάτης. Αντίθετα ο Νέστ. Γεωργίτσης καταφέρθηκε εναντίον των «δημοκόπων και λαοκαπήλων» που, εξυπηρετώντας ιδιωτικά συμφέροντα, ξεσήκωναν τους χωρικούς δίνοντας μορφή αγροτικού ζητήματος σε ένα «παροδικό φαινόμενο κοινωνιστικής μέθης». Στην προεκλογική περίοδο του 1915 τα αντίπαλα κόμματα εκμεταλλεύτηκαν το πρόβλημα προτείνοντας με τα προγράμματά τους πρόχειρες λύσεις, μάλιστα αλληλοκατηγορήθηκαν ότι στους συνδυασμούς τους περιείχαν τσιφλικιούχους και δικηγόρους που τους υποστήριζαν σε βάρος των χωρικών. Το 1916 η νέα κυβέρνηση Γούναρη μετά από ενέργειες των Ηπειρωτών βουλευτών αποφάσισε μικρές ελαφρύνσεις στην αγροτική φορολογία μόνο για τα ιμλιάκια (προαφαίρεση σπόρου στην είσπραξη γεωμόρου, μείωση δεκάτης σε 10,5% από το 1917, κλ.).

Η διεθνής συγκυρία του Μεγάλου Πολέμου (1914-1918) και ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας κατέστησαν όσο ποτέ άλλοτε επαχθείς τις γαιοπροσόδους των γαιοκτημόνων στις νέες χώρες. Ο πόλεμος αποτέλεσε παράγοντα αληθινού αγροτικού προστατευτισμού, γιατί η οικονομική κρίση κατά τη διάρκειά του ωφέλησε σημαντικά την παραγωγή των εγχώριων σιτηρών και επέσπευσε την αγροτική μεταρρύθμιση που εξαγγέλθηκε στα 1917. Σε τοπικό επίπεδο και μέσα στα πλαίσια του πολέμου η γεν. διοίκηση ανέλαβε τη διαχείριση των εγκαταλειμμένων (αδέσποτων) κτημάτων των Οθωμανών που είχαν αποδημήσει στο εξωτερικό καθώς και των ακινήτων που ανήκαν σε υπηκόους κρατών που βρισκόνταν σε εμπόλεμη κατάσταση προς την Ελλάδα και τελούσαν υπό μεσεγγύηση, χωρίς να καταλαμβάνονται από το δημόσιο. Οι απαλλοτριώσεις στα ακίνητα ήταν απαγορευμένες και λίγες εξαιρέσεις έγιναν ανάλογα με τις ανάγκες.

Ωστόσο, πολλοί κάτοικοι-καλλιεργητές στην Ήπειρο, σε τσιφλίκια που διέθεταν λίγη καλλιεργήσιμη και πολλή βοσκήσιμη γη, ζητούσαν να απαλλοτριωθούν υπέρ τους ολόκληρα τα κτήματα και οι βοσκές να παραμείνουν κοινοτικές. Η διοίκηση τους υπενθύμισε ότι επρόκειτο να ψηφιστεί στη βουλή το αγροτικό νομοσχέδιο του υπουργού γεωργίας Ανδρέα Μιχαλακόπουλου· πάντως πολλά χωριά νοίκιασαν για λογαριασμό τους τη δεκάτη που πλήρωναν στο δημόσιο (Οκτώβριος 1917). Την ίδια εποχή ο Αρ. Στεργιάδης, κυβερνητικός αντιπρόσωπος (και μετέπειτα αρμοστής στη Σμύρνη), ανέστειλε την είσπραξη του κτηματικού φόρου από κτηματίες που δεν είχαν εισπράξει γεώμορο στην τριετία 1915-1917, κυρίως στην υποδιοίκηση της Παραμυθιάς, ενώ ευνόησε αίτημα των χωρικών να καλλιεργήσουν λειβάδια στο τμήμα Μαλακασίου. Ο Στεργιάδης τήρησε ίσες αποστάσεις ανάμεσα στους σύνοικους πληθυσμούς και αντιφατική, αφού έφτασε στο σημείο να ενισχύσει ενόπλως τους μουσουλμάνους γαιοκτήμονες για την είσπραξη του γεωμόρου π.χ. στη υποδιοίκηση Φιλιατών, και με άλλες ενέργειες προκάλεσε την οργή των Ελλήνων στην περιοχή. Τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου η κυβέρνηση σύστησε ώστε το γεώμορο στα ιμλιάκια να νοικιάζεται από τους κατοίκους τους «ως απαρχή και αφετηρία για τη διευθέτηση του αγροτικού ζητήματος».

Μια από τις συνέπειες του πολέμου ήταν και η κατοχή τμήματος της Ηπείρου από τους Ιταλούς (θέρους 1917), οι οποίοι επενέβησαν στις οικονομικές σχέσεις στον αγροτικό χώρο. Συγκεκριμένα διοργάνωσαν δημοπρασίες για την ανάδειξη ενοικιαστών στα τσιφλίκια, χρησιμοποίησαν στις συναλλαγές το ιταλικό χαρτονόμισμα και ευνόησαν τους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες ιδίως στη Θεσπρωτία (π.χ. υποδιοίκηση Μαργαριτίου). Όμως παρεμβάσεις στο έργο της γεν. διοίκησης στον αγροτικό τομέα έκαναν και οι διπλωματικές αντιπροσωπείες ξένων χωρών. Μέσα στην αναταραχή που επικράτησε στην ύπαιθρο από τις αντιδράσεις των χωρικών, οι οθωμανικές προξενικές αρχές στην Ήπειρο (Ιωαννίνων, Πρέβεζας) και η αντίστοιχη πρεσβεία στην Αθήνα άδραξαν την ευκαιρία να εμφανιστούν ως ελεγκτές στην εφαρμογή των όρων της Συνθήκης των Αθηνών και ως προστάτες του μουσουλμανικού στοιχείου στα θέματα γαιοκτησίας τόσο του ιερατείου (βακούφια), με τοπικούς εκπροσώπους του οποίου συνεργάστηκαν στενά, όσο και των κτηματιών (ιδιωτικά τσιφλίκια). Έτσι ο οθωμανός υποπρόξενος στην Πρέβεζα επενέβη για να προστατεύσει τα δικαιώματα των μουσουλμάνων σε τσιφλίκια στις περιοχές της Τσαμουριάς (Ηγουμενίτσας) και του Μαργαριτιού, εξαιτίας των φόρων που διαπράχθηκαν εκεί, και διαμαρτυρήθηκε ότι οι ιδιοκτήτες παρε-

μποδίζονταν στη διαχείριση των κτημάτων τους. Όσο αφορά την προστασία των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αναφέρουμε τη σημαντική αρωγή που οι ιταλικές προξενικές αρχές παρείχαν προς το μουσουλμανικό στοιχείο με τις μεσολαβήσεις τους στη γεν. διοίκηση —και λόγω των πολιτικών ερεισμάτων που οι Ιταλοί είχαν αποκτήσει στην περιοχή από την περίοδο της κατοχής—, το έντονο ενδιαφέρον που η γερμανική πρεσβεία εκδήλωσε υπέρ του Αχμέτ Χαμδί Βέη και της ιδιοκτησίας του στην Ηγουμενίτσα και την έμμεση ανάμειξη της βρεταννικής πρεσβείας στη λήψη προληπτικών μέτρων για την προστασία των μουσουλμάνων από πιθανές αντεκδικήσεις των χριστιανών σε αντίστοιχες διώξεις της Τουρκίας (1917). Τα γεγονότα αυτά υποχρέωναν τη διοίκηση να είναι προσεκτική στα μέτρα που λάβαινε πάνω στα σχετικά θέματα.

Από την πλευρά τους οι μουσουλμάνοι γαιοκτήμονες, πρώην Οθωμανοί υπήκοοι, όσο διαρκούσαν οι διαπραγματεύσεις των δύο χωρών που κατέληξαν στην υπογραφή της Σύμβασης των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913) και οι Έλληνες αγρότες είχαν ξεσηκωθεί, ζούσαν υπό το καθεστώς αγωνίας για την τύχη τη δική τους και της περιουσίας τους, παρά την εγγύηση του αρχιστράτηγου Κωνσταντίνου για την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας όλων των κατοίκων. Αντίθετα, ύστερα από την υπογραφή της σύμβασης και αφού ενημερώθηκαν για τους όρους της, σίγουρα στηρίζονταν σ' αυτή κάθε φορά που υπέβαλλαν τις αναφορές τους στη διοίκηση. Με αυτές τόνιζαν στις ελληνικές αρχές ότι κατείχαν ιδιοκτησία με επίσημους τίτλους, τις πληροφορούσαν για την άρνηση των χωρικών να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους και ζητούσαν από αυτές προστασία. Είναι όμως βέβαιο ότι πολλοί μουσουλμάνοι δεν διέθεταν καθόλου επίσημους τίτλους για την ιδιοκτησία τους, γιατί δεν τους προσκόμιζαν ούτε κατά τη σύνταξη των ενοικιαστηρίων εγγράφων ούτε κατά την εκδίκαση των διαφορών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μουσουλμάνοι κτηματίες απέφευγαν να εμφανιστούν στα ιδιόκτητα χωριά τους για να διεκδικήσουν οι ίδιοι τις απαιτήσεις τους και συνηθέστατα εκμίσθωναν τα μερίδιά τους με ευτελείς τιμές, οι οποίοι αποδεικνύονταν κερδοσκόποι σε βάρος των κολλήγων. Γεγονός είναι ότι οι μεγαλογαιοκτήμονες εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο τις δυνατότητες που τους προσέφερε η Συνθήκη των Αθηνών. Έτσι η θέση των αγροτών βελτιώθηκε ελάχιστα ή καθόλου, αφού σε πολλές περιπτώσεις συνεχίστηκαν η βία, η αυθαιρεσία και η αισχροκέρδεια των ιδιοκτητών όπως και πριν από την απελευθέρωση. Τις ορέξεις τους ενίσχυσαν τόσο η ήπια γενικά στάση των πρώτων γενικών διοι-

κητών Ηπείρου, όσο και η ατολμία που χαρακτήριζε την πολιτική του Βενιζέλου στο θέμα των απαλλοτριώσεων έως το 1917.

* * *

Όσο αφορά τη νομική πλευρά του προβλήματος της γαιοκτησίας στην Ήπειρο, παρατηρούμε ότι με τη Συνθήκη των Αθηνών αναγνωρίζονταν οι οθωμανικοί νόμοι, γιατί σε περίπτωση άμεσης εφαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας στην ακίνητη ιδιοκτησία των νέων χωρών θα προκαλείτο νομικό χάος με ζημιά του δημοσίου. Ως γνωστό η σχετική με την «ιδιοκτησία» κοσμοθεωρία του οθωμανικού δικαίου ήταν διαμετρικά αντίθετη προς το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο που ίσχυε στην Ελλάδα, επειδή το περιεχόμενο της οθωμανικής «ιδιοκτησίας» ήταν ευρύτερο και ειδικότερα της «δημόσιας οθωμανικής ιδιοκτησίας» πάνω στην οποία είχαν διαμορφωθεί «ιδιοκτησιακά» δικαιώματα, όπως του *tasarruf* (δηλ. της «εξουσίασης») στις δημόσιες οθωμανικές γαίες, τα οποία ελάχιστα διέφεραν από την τέλεια «ιδιοκτησία» με την έννοια της κυριότητας στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο. Άρα για να αναγνωριστούν στις νέες χώρες τα «δικαιώματα ιδιοκτησίας» έπρεπε να προσδιοριστεί ακριβώς το δίκαιο — το οθωμανικό ή το διάδοχο ελληνικό —, που θα καθόριζε το πλαίσιο για αυτή την πράξη. Επιλέχτηκε τότε η λύση της «ένταξης» του οθωμανικού γαιοκτητικού δικαίου στην ελληνική δικαιοτική τάξη και θεσπίστηκε, με έναν συγκεκριασμό των «ιδιοκτησιακών» σχέσεων των δύο δικαίων, η αυτοδίκαιη «μετατροπή» της «ιδιοκτησιακής» βάσης των οθωμανικών γαιών σε πλήρη κυριότητα. Πρώτη έκφραση της ένταξης αυτής ήταν ο νόμος 147 της 5/1-1/2-1914 (άρθρο 2 §3), που όριζε ότι στις νέες χώρες εισαγόταν η ελληνική αστική νομοθεσία, αλλά διατηρούνταν οι οθωμανικές διατάξεις περί γαιών (οθωμ. νόμος περί γαιών 1858), που ρύθμιζαν τα ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας· η ρύθμιση αυτή θεωρούσε ότι τα κεκτημένα δικαιώματα ιδιοκτησίας έπρεπε «να παραμείνουν κατά βάση αναλλοίωτα μέχρι τουλάχιστον ίδιας νομοθετικής ρυθμίσεως». Δεύτερη νομοθετημένη έκφραση προς την παραπάνω κατεύθυνση ήταν το διάταγμα 2468/20-5-1917 της προσωρινής κυβέρνησης Θεσσαλονίκης, που κυρώθηκε με το νόμο 1072/18-11-1917, που αναγνώριζε την αυτοδίκαιη «μετατροπή» της «ιδιοκτησιακής» βάσης των κεκτημένων δικαιωμάτων «εξουσίασης» (*tasarruf*) στις τέως δημόσιες οθωμανικές γαίες σε δικαιώματα πλήρους ιδιοκτησίας με την έννοια της κυριότητας. Στο διακανονισμό αυτό υπήρξαν και ειδικότερες προϋποθέσεις, σύμφωνα με τις οποίες παραχωρήθηκαν στους δικαιούχους της «εξουσίασης» τα δικαιώματα κυριότητας «κατά τα 4/5 εξαιρέτου, και το επί του όλου κτήματος δικαιώματος κυριότη-

τας που ανήκε στο ελληνικό δημόσιο, το οποίο ανακτούσε κατά το 1/5 εξαδιαιρέτου επί του όλου κτήματος το στο μέχρι τούδε εξουσιαστή παραχωρημένου δικαιώματος εξουσίασης». Αυτές οι ρυθμίσεις εντάχθηκαν στο νόμο 2052/27/28-2-1920 «περί Αγροτικού Νόμου», ενώ αργότερα το δικαίωμα του 1/5 εξαδιαιρέτου του ελληνικού δημοσίου με βάση τα άρθρα 101-104 του προεδρ. διατάγματος της 11/12-11-1929 (που εκδόθηκε με εξουσιοδότηση του άρθρ. 2 του νόμου 4266/1929) καταργήθηκε στις δημόσιες οθωμανικές γαίες των νέων χωρών και παραχωρήθηκε αυτοδικαίως στους συνιδιοκτήτες των υπόλοιπων 4/5.

Όσο αφορά τη νομοθετική αντιμετώπιση του αγροτικού προβλήματος στην Ελλάδα και ειδικότερα στις νέες χώρες, τη γνωστή ως αγροτική μεταρρύθμιση, αξίζει να αναφερθούμε σε μερικά σημεία-σταθμούς στην πορεία προς την επίλυσή του. Συγκεκριμένα ο νόμος 138/1914 απαγόρευσε τις εξώσεις κολλήγων όπως και κάθε μεταβολή επί των «πραγματικών και υφισταμένων» σχέσεων ανάμεσα στους κολλήγους και στους τσιφλικούχους. Ο νόμος αυτός μεταξύ άλλων αποτέλεσε το σταθεροποιητικό πλαίσιο που επέτρεψε περαιτέρω νομοθετικές ρυθμίσεις. Τα πέντε διατάγματα της 20-5-1917, που εκδόθηκαν από την προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και ο νόμος 1072/18-11-1917 που εισηγήθηκε ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, αποτέλεσαν έναν αμοιβαία αποδεκτό συμβιβασμό της ανερχόμενης αστικής τάξης με τους μεγαλογαιοκτήμονες, που έθιγε μόνο τις πάνω από 1.000 στρ. ιδιοκτησίες τους, κατά τα 2/3, χωρίς ποτέ να μένουν στον αρχικό ιδιοκτήτη λιγότερα από 1.000 στρ. και πάντα μετά από αποζημίωση. Με δύο διατάγματα στις 20 και 23-8-1918 κηρύχθηκαν απαλλοτριωτές οι 79 δημόσιες αγροτικές ιδιοκτησίες (ιμλιάκια) στην Ήπειρο, ενώ με το νόμο 2074/11-3-1920 παραχωρούνταν στις οικείες κοινότητες, κατά πλήρη κυριότητα και νομή, οι βοσκήσιμες γαίες των χωριών που απελευθερώθηκαν το 1912-13, οι οποίες ήταν έκπαλαι αφημένες στην κοινή χρήση των κατοίκων. Η διάταξη περιελάμβανε και τις βοσκήσιμες εκτάσεις των ιμλιακίων, ενώ στο κράτος παρέμενε η κυριότητα των δασών και δασικών εδαφών στα χωριά αυτά.

Οπωσδήποτε η πολιτική γης της περιόδου 1917 και εξής κρίνεται ευκαιριακή, στον βαθμό στον οποίο τελικά αυτή υλοποιήθηκε· ο νόμος 1072 ίσχυσε μόνο για την αναγκαστική απαλλοτρίωση ενός μόνο τσιφλικιού στην Αττική. Όμως ένας επιπρόσθετος παράγοντας, η μικρασιατική καταστροφή του 1922 και ο ερχομός 1,5 εκατομμυρίων προσφύγων, σήμαναν πλέον το οριστικό τέλος της μεγάλης γαιοκτησίας στην Ελλάδα και επέτρεψαν τη διεύρυνση της αγροτικής μεταρρύθμισης με την εφαρμογή της απαλλοτρίωσης των ιδιωτικών τσιφλικιών.

Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΥΡΕΝΤΩΝ

Τα **Κούρεντα** ως ευρύτερη περιοχή αποτελούσαν τμήμα της υποδιοίκησης Ιωαννίνων που περιελάμβανε την πόλη και 85 χωριά. Σύμφωνα με τον Ι. Λαμπρίδη διαχωριζόταν, με άξονα τον ποταμό Καλαμά, σε δυτικό διαμέρισμα δεξιά του ποταμού και σε ανατολικό διαμέρισμα αριστερά του¹. Τα όρια του τμήματος αυτού βόρεια εκτεινόταν μέχρι το Ζαγόρι, περικλείοντας ολόκληρη την κοιλάδα των Ιωαννίνων, και μέχρι τα Δολιανά· δυτικά συνόρευε με το Πωγώνι και έφτανε έως τα όρια της υποδιοίκησης Φιλιατών· νότια διαχωριζόταν από την υποδιοίκηση Παραμυθιάς με τον Τίρια, παραπόταμο του Καλαμά· ανατολικά συνόρευε με την Τσαρκοβίστα, άλλο τμήμα της ίδιας υποδιοίκησης, και στις ανατολικές όχθες της λίμνης Ιωαννίνων γειτόνευε με το Μαλακάσι, επίσης τμήμα της υποδιοίκησης Ιωαννίνων.

Με βάση τις αρχειακές πηγές της υπό εξέταση περιόδου (τέλη 19ου αι. κε.), δηλ. το Αρχείο της Γεν. Διοίκησης Ηπείρου, το Αρχείο Κτηματολογίου (στο Σπυδαστήριο I.N.X.) και το Αρχείο της Διεύθυνσης Γεωργίας (στη Νομαρχία Ιωαννίνων), συγκεντρώσαμε στοιχεία που αφορούν το ιδιοκτησιακό καθεστώς σε 80 χωριά και συνοικισμούς των Κουρέντων. Τα περισσότερα από αυτά ήταν ιδιωτικά τσιφλίκια (ανάμεσά τους λίγα βακούφια π.χ. τα χωριά Ψήνα, Στρούνη κλ.), ενώ λιγότερα ανήκαν στο δημόσιο· τα υπόλοιπα ασφαλώς ήταν κεφαλοχώρια². Η σειρά με την οποία παραθέτουμε τα χωριά είναι η γεωγραφική συνέχεια, ξεκινώντας από το βορειοδυτικό άκρο και προχωρώντας προς τα νοτιοανατολικά.

Το χωριό **Πέραμα** που εντοπίζεται προς τα βόρεια της πόλης των Ιωαννίνων, μαζί με την περιοχή του αποτελούσε το ομώνυμο ιδιωτικό τσιφλίκι με έκταση περίπου 14.000 στρέμματα. Από αυτά τα 5.000 στρ. ήταν λειβάδια χόρτων, τα 4.000 στρ. καλλιεργήσιμες γαίες και τα υπόλοιπα (5.000 στρ.) ήταν βοσκές και βουνά. Το χωριό αποτελούνταν από 120 οικογένειες καλλιεργητών. Οι κατοικίες των χωρικών ανήκαν στους ιδιοκτήτες όπως επίσης διάφορα οικήματα υπαλλήλων, μία αποθήκη γεννη-

1. Ιω. Λαμπρίδης, Ηπειρωτικά Μελετήματα, τχ. 3ον, εν Αθήναις 1888 [Ιωάννινα 1971], σ. 14.

2. Ήταν τα χωριά που ανήκαν στους ίδιους τους κατοίκους τους (τουρκ. qarye).

μάτων, μία αποθήκη χόρτου κτλ. Η κύρια καλλιέργεια ήταν ο αραβόσιτος, επίσης καλλιεργούσαν καπνά, άφθονα λαχανικά, φασόλια, κουκιά κτό. Επίσης οι χωρικοί συντηρούσαν βόδια και αγελάδες. Ως ιδιοκτήτες του τσιφλικιού με επίσημα έγγραφα (ταπιά) φέρονται οι Αμπντουλάχ, Χαϊρεδίν, Σεφκατή, Χαϊρετή (Χαγιατή) και η Χαϊριέ, παιδιά και κληρονόμοι του Αχμέτ Χουλιουσή, οι οποίοι κατείχαν το ήμισυ εξαδιαιρέτου του τσιφλικιού. Το άλλο μισό κτήμα ανήκε εξαδιαιρέτου στους κληρονόμους του Ταχσήτ εφέντη. Η κόρη του Αχμέτ Χουλιουσή εφέντη Χαϊριέ παντρεύτηκε τον Ταλαάτ Μπέη, υπουργό εσωτερικών της Τουρκίας³. επειδή είχε πρόθεση να εκποιήσει την κληρονομική της μερίδα στα κτήματα, ζήτησε την έκδοση βασιλικού διατάγματος που να επιτρέπει την εκποίηση (1915)⁴.

Στην πηγή του 1925 αναφέρεται ότι ιδιοκτήτες στο αγρόκτημα Περάματος ήταν οι κληρονόμοι του Αχμέτ Χουλιατσή και του Ταχσίν Μετόπουλο, η μονή Ελεούσας, η μονή Αγ. Παντελεήμονος (εκπρ. τους ο αρχιμ. Γρηγ. Ραφανάς), οι ναοί του χωριού (Άγ. Νικόλαος και Άγ. Χαράλαμπος), οι Ναμίνη και Φεήκ Ρεφάτ, το ελλ. δημόσιο, ο Γεώργ. Τζέτζος, ο Μπέκο Χατζή Αλή, ο Χατζή Φουάτ, ο ναός Αγ. Νικολάου (Κοπάνων;), οι ναοί Μυτσάδων και Λυκοτριχίου (εκπρ. η Μητρόπολη Ιωανν.), οι κληρ. του Μουσταφά Πασά, το τουρκικό βακούφι και ο Σπυρ. Σπέγγος. Το τσιφλίκι είχε έκταση 8.402,85 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: αγροί και αγροαναπαυμένη γη 4.975,46 στρ., αγροί στην περιφέρεια Βάνιστας στη θέση Μίρκος 350,6 στρ., αγροί ιδιοκτησίας Τζήμα 25 στρ., χερσότοποι απρόσφοροι στην καλλιέργεια 18,5 στρ., λειβάδια επιδεικτικά στην καλλιέργεια 750,5 στρ., λειβάδι Αγ. Νικολάου Περάματος 87,87 στρ., λειβάδι περιφέρειας Βάνιστας 77,3 στρ., αμπέλια 54,55 στρ., βοσκότοποι ορεινοί 1.783,9 στρ., έκταση που καλυπτόταν από τα νερά (χωρίς αρ. στρ.), κήποι 27,5 στρ., συνοικισμός χωριού, καλύβες 118,75 στρ., αποθήκη του ιδιοκτήτη με τα παραρτήματά της 4,05 στρ., χάνδακας Αλή πασά, δρόμοι, χαντάκια 104,5 στρ.⁵

3. Ο περιβόητος Ταλαάτ Μπέης δείχνει το δεσμό των Τούρκων της Ηπείρου με την ασιατική πλευρά. Μόνο οι τουρκογιαννιώτες αποτελούν εξαίρεση.

4. Αρχείο Γενικής Διοίκησης Ηπείρου (στο εξής ΑΓΔΗ), φ. 16, υπφ. Ι, 83-87. Το Πέραμα μαζί με τη Βάνιστα και το Ντίσπερι ως αγροτικά κτήματα ανήκαν στις γαίες που ονομάζονταν εραζί-ι-εμιριέ, δηλ. ήταν δημόσιες με επικαρπωτές ιδιώτες. *ό.π.*

5. Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Ιωαννίνων (στο εξής ΔΓΝΙ), φ. 117, α.α. 35. Οι πηγές συμφωνούν σχετικά με τον κύριο ιδιοκτήτη.

Στα 1917 ως ενοικιαστής γεωμόρου αναφέρεται ο Μιχαήλ Συμεωνίδης, που μαζί με τον ιδιοκτήτη Χαμδή Αχμέτ Χουλιουσή ενεργούν κατά των χωρικών του Περάματος. Συγκεκριμένα απειλήθηκε κατάσχεση του γεωμόρου που όφειλαν καλλιεργητές του χωριού, αλλά η όλη ενέργεια (έρευνα και κατάσχεση) της αστυνομίας σταμάτησε κατόπιν διαταγής του Αρ. Στεργιάδη με τον όρο οι καλλιεργητές να καταβάλουν το γεώμορο αντί σε είδος, σε χρήμα και με τιμή 1,60 δραχ. την οκά αραβοσίτου, αφού αφαιρούνταν πρώτα ο σπόρος που είχε χρησιμοποιηθεί εκείνο το γεωργικό έτος και επιβάρυνε τη μερίδα του αγρότη. Οι καλλιεργητές του Περάματος ήταν υποχρεωμένοι στην καταβολή γεωμόρου μόνο στον αραβόσιτο, όμως αρνούνταν να το πράξουν προκαλώντας νέες διαμαρτυρίες του ενοικιαστή και του ιδιοκτήτη (Σεπτ. 1917)⁶.

Λίγο πιο ανατολικά από το Πέραμα, βρίσκεται το χωριό **Στρούνι**⁷, απέναντι από την πόλη των Ιωαννίνων και το Νησί. Σύμφωνα με πηγή του 1924 το αγρόκτημα αυτό ήταν ιδιωτικό με ιδιοκτήτες τη μονή Ελεούσας (Νήσου Ιωαννίνων) με εκπρ. τον ηγούμενο Γρηγόριο Ραφανά, τον ναό των Αγίων Αναργύρων (Στρουνίου), που κατείχε 17 στρ. στη θέση Μποστανιά και τον ναό του Αγίου Γεωργίου Λυγγιάδων με 5 στρ. στη θέση Αερίκιο. Το τσιφλίκι είχε έκταση 4.097,5 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: καλλιεργούμενα με πρώιμους και όψιμους καρπούς 617,5 στρ., βοσκότοποι που μπορούσαν να καλλιεργηθούν (στις θέσεις Γιαλιά και Σκαρί 100 στρ., Στενά, Σκαρί και κλεισμένο κοσολείβαδο 30 στρ.) 130 στρ., βοσκότοποι ακατάλληλοι για καλλιέργεια 2.500 στρ., έκταση κατεχόμενη από τον συνεταιρισμό⁸ αποκατάστασης ακτημόνων καλλιεργητών Στρουνίου

6. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, αρ. πρωτ. 318,377. Επίσης στον ίδιο υπφ. βλ. αίτηση Μιχαήλ Συμεωνίδου και Χαμδή Αχμέτ Χουλιουσή με ημερομηνία 26-9-1917.

7. Το Στρούνι πρόσφατα μετονομάστηκε σε Αμφιθέα, ΚΕΔΚΕ, Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 19 Νομός Ιωαννίνων, Αθήναι 1962, σ. 454-455.

8. Το συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα ουσιαστικά αρχίζει από το 1915, μετά την ψήφιση του προοδευτικού νόμου 602/1914 «περί συνεταιρισμών», και ήταν αγροτικό, γιατί οι αστικοί συνεταιρισμοί τότε ήταν ελάχιστοι και ασήμαντοι. Οι αγροτικοί ήταν κυρίως πιστωτικοί, αλλά και παραγωγικοί, προμηθευτικοί, πωλήσεως και διάφοροι. Η ΕΤΕ ανέλαβε την άσκηση της αγροτικής πίστης μέσω των συνεταιρισμών και το κράτος, με μια σειρά ειδικά προνόμια, της εξασφάλιζε την είσπραξη των δανείων που θα χορηγούσε στους αγρότες. Το 1930 την Εθνική διαδέχτηκε η ΑΤΕ (ιδρύθηκε το 1929), η οποία ασκούσε την αγροτική πίστη καθώς και την εποπτεία και τον έλεγχο στους συνεταιρισμούς, ΕΚΚΕ ερευνητική ομάδα: Παρμ. Αβδελίδης, Δημ. Ψυχογιός, Ματίνα Ναούμη κλ., Το αγροτικό συνεταιριστικό πρόβλημα της Χώρας, Αθήνα 1981, σ. 24 κε.

50 στρ., χαντάκια 50 στρ., βαλτώδης έκταση αποκαλυπτόμενη και βοσκό-μενη περιοδικά 750 στρ. Από την απαλλοτρίωση εξαιρετέα ήταν: ένας πλήρης γεωργικός κλήρος 40 στρ. υπέρ των μονών Παναγίας Ελεούσας και Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, το καφενείο στη θέση Τραμπάτοβα μαζί με την περιοχή του 10 στρ., οι εκτάσεις (28 στρ.) που κατέχονταν από τους ναούς Στρουνίου και Λυγγιάδων, καθώς και το ιβάριο της μονής Ελεούσας αφού βρισκόταν εντός της λίμνης των Ιωαννίνων⁹.

Το ιδιωτικό τσιφλίκι **Βάνιστα**¹⁰, γειτονικό του Περάματος προς τα βορειοδυτικά, αποτελούνταν από περίπου 8.000 στρέμματα, από τα οποία 2.000 στρ. ήταν καλλιεργήσιμες γαίες, 2.000 στρ. ήταν λειβάδια χόρτου και το υπόλοιπο (4.000 στρ.) βοσκές και βουνά. Μέσα στο τσιφλίκι βρισκόταν το ομώνυμο χωριό (Βάνιστα) που αριθμούσε 15 οικογένειες καλλιεργητών των εκτάσεων αυτών. Τα σπίτια τους, η αποθήκη κτλ. ανήκαν στους ιδιοκτήτες, που στα 5/6 του τσιφλικιού ήταν οι γιοί του Αχμέτ Χουλίουσής, ενώ το υπόλοιπο 1/6 ανήκε στη θεία τους Χατιτζέ χανή (1915)¹¹.

Από πηγή του 1925 πληροφορούμεθα ότι η Βάνιστα ανήκε στους κληρονόμους του Αχμέτ Χουλιασής, δηλ. στον Αβδουλά, στη χήρα του Χουλιασής, στη Σεφκατή, στη Χαΐρεντί και στη Χατζούλα Αχμέτ Χουλιασής, καθώς και στη μονή Αγ. Ιωάννου Λυκοτριχίου (εκπρ. ο μητροπολ. Ιωαννίνων). Το τσιφλίκι είχε έκταση 7.717,5 στρ., που κατανέμονταν ως εξής: λειβάδια Βάνιστας 95,6 στρ., λειβάδι Μπολιάνα βακουφικό 70,6 στρ., αγροί καλλιεργούμενοι 870,3 στρ., όμοιοι βακουφικοί 277,7 στρ., χερσότοπος εντός αγρών 66,1 στρ., περιοχή πηγής 4,1 στρ., βοσκές ορεινές 5.369,5 στρ., κισλάς βακουφικός 329 στρ., συνοικισμός, αλώνια και κήποι 100,7 στρ., περιοχή μονής 11,5 στρ., κήποι τέως ιδιοκτήτη 12,5 στρ., δρόμος χάνδακος 82 στρ., λειβάδι Περάματος 77,3 στρ. και αγροί Περάματος 350,6 στρ. Αναφέρεται επίσης ότι στη Βάνιστα υπήρχαν τα λειβάδια «Αμπενιό, Μπαϊρι και Καλντερίμια» με συνολική έκταση 273,9 στρ.¹²

Το επίσης ιδιωτικό τσιφλίκι **Ντίσπερι**¹³, γειτονικό της Βάνιστας προς τα βορειοδυτικά, περιελάμβανε έκταση περίπου 6.000 στρέμματα· απ' αυτά 2.000 στρ. ήταν γαίες καλλιεργήσιμες, χίλια στρ. ήταν λειβάδια και τα

9. ΔΓΝΙ, φ. 129, α.α. 15.

10. Η Βάνιστα μετονομάστηκε σε Κρύα, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 256-257.

11. ΑΓΔΗ, φ. 16, υπφ. Ι. 83-87.

12. ΔΓΝΙ, φ. 48, α.α. 34. Υπάρχει συμφωνία των πηγών αναφορικά με τους ιδιοκτήτες και την έκταση.

13. Το Ντίσπερι μετονομάστηκε σε Λυκοτριχί, ΚΕΔΚΕ, ό.π.

υπόλοιπα (3.000 στρ.) βοσκές και βουνά. Το τσιφλίκι περιείχε και το ομώνυμο χωριό (Δίσπερι) αποτελούμενο από 20 οικογένειες καλλιεργητών που και αυτών τα σπίτια ανήκαν στους ιδιοκτήτες· οι τελευταίοι επιπλέον κατείχαν εκεί οικία κατοικήσιμη, αποθήκες κτλ. Το κτήμα αυτό ανήκε επίσης κατά το ήμισυ εξαδιαιρέτου στους γιούς του Αχμέτ Χουλιουσή ενώ το υπόλοιπο μισό στους κληρονόμους του Ταχσήτ εφέντη (1915). Οι ιδιοκτήτες όλων αυτών των κτημάτων είχαν κατοικίες (υποστατικά) και αποθηκευτικούς χώρους για την παραγωγή· αυτά βέβαια πλαισιώνονταν από ανάλογο υπηρετικό προσωπικό, επιστάτες, αγροφύλακες κ.ά.¹⁴

Πηγή του 1924 αναφέρει ότι το αγρόκτημα Ντίσπερι είχε για ιδιοκτήτες τους κληρονόμους του Αχμέτ Χουλιασή, τους κληρ. του Ταχσίν Πασά (Μετόπουλο) και τη μονή Αρχαγγέλου Μιχαήλ Λυκοτριχίου. Το ελλ. δημόσιο ήταν συγκύριο σε ποσοστό 1/5 στις εκτάσεις του κτήματος. Η συνολική έκταση του τσιφλικιού ήταν 3.199 στρ., από τα οποία 829 στρ. ήταν καλλιεργήσιμα (αγροί, αμπέλια, κήποι, αλωνότοποι), 60 στρ. αποτελούσαν βοσκότοπο στη θέση Κοφτολείβαδο που μπορούσε να καλλιεργηθεί, 2.212 στρ. ήταν βοσκότοποι επιδεκτικοί στην καλλιέργεια στις θέσεις Βοΐδολείβαδο, Παλαιοχώρι, Μάνδρες (Χασίλια¹⁵), Κοκκινάδα και Αλωνάκια, 48 στρ. κατελάμβανε ο συνοικισμός και 50 στρ. οι δρόμοι και τα χαντάκια¹⁶.

Βορειοδυτικά από το χωριό Ντίσπερι εντοπίζεται το χωριό **Μπράγια**¹⁷, χτισμένο στις δυτικές υπώρειες του Μιτσικελιού. Αυτό, σύμφωνα με πηγή του 1924, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι που είχε ιδιοκτήτες τους κληρ. του Αθαν. Τσάρα, Ιωάννη, Γεώργιο, Κωνσταντίνο και Λεωνίδα Τσάρα και τον ναό Προφ. Ηλία Περάτη. Το αγρόκτημα εκτεινόταν σε 6.555,5 στρ. με την εξής κατανομή: λειβάδι (θέση Γελαδόσταλος, Κεφαλάρι) 430 στρ., Κισλάς (θέσεις Βουρλάτες, Καλτερίμι και Βορτόπια) 720 στρ., βοΐδολείβαδο χωριού 28 στρ., χορτολείβαδο ιδιοκτήτη 50 στρ., ορεινοί βοσκότοποι χωριού 210 στρ., αγροί χωριού 1.258,6 στρ., αγροί καλυμμένοι από νερά 370 στρ., αμπέλια χωριού 21,4 στρ., συνοικισμός και αλωνότοποι 45

14. ΑΓΔΗ, ό.π.

15. Χασίλι ονομαζόταν η έκταση (αγρός) η σπαρμένη με κτηνοτροφικά φυτά (βρίζα ή και βρώμη, κριθάρι) για τη χειμερινή διατροφή των αιγοπροβάτων.

16. ΔΓΝΙ, φ. 79, α.α.5. Διαπιστώνεται η ομοφωνία των πηγών όσον αφορά τους ιδιοκτήτες.

17. Η Μπράγια σήμερα ονομάζεται Κρανούλα, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 385.

στρ., ορεινά βοσκήσιμα (θέρετρο) 3.040 στρ., οδοί, τάφροι, χαντάκια πεδινού τμήματος 43 στρ., αγροί ιδιοκτήτη 68 στρ., αμπέλια ιδιοκτήτη 6 στρ., αγροί Βάρβεσι (εξωχώραφα) 38,5 στρ., αγροί και κισλάς των εκκλησιών του χωριού 17 στρ. και λειβάδι Κοκόρου 210 στρ.¹⁸

Το ιδιωτικό τσιφλίκι **Μικρό Μπισδούνι**¹⁹, στα βορειοδυτικά της πόλης, είχε ιδιοκτησιακό καθεστώς με ιστορικό σχετικά περίπλοκο. Ο Ριφαάτ Βέης, ο οθωμανός κύριος και κάτοχός του, το πούλησε επί τουρκοκρατίας στον γνωστό Αλκιβιάδη Λιάμπη «επί εξωνήσει» αντί 3.000 οθωμ. λίρες. Ο Ριφαάτ όμως δεν μπόρεσε να εξαγοράσει το τσιφλίκι κατά τη λήξη της προθεσμίας και αυτό πωλήθηκε σε πλειστηριασμό, με επίσπευση του Αλκ. Λιάμπη και κατακυρώθηκε σ' αυτόν με το ποσό των 3.000 λιρών. Ο Ριφαάτ μετά λίγο καιρό ζήτησε και πέτυχε ακύρωση του πλειστηριασμού από το ιεροδικείο Ιωαννίνων, διατάχτηκε δε η απόδοση σ' αυτόν και η εγκατάστασή του στο τσιφλίκι με όρο να δώσει στον Λιάμπη τις 3 χιλιάδες λίρες. Όταν ο Λιάμπης απουσίαζε στη Βιέννη, ο Ριφαάτ κατέλαβε αυθαίρετα το τσιφλίκι χωρίς να του πληρώσει το ποσό. Αργότερα ο ίδιος πούλησε (περ. το 1873) στη γυναίκα του Α. Λιάμπη, Ελένη θυγατέρα Αλεξ. Οικονόμου το 1/2 εξαδιαιρέτου του τσιφλικιού. Κατόπιν αυτή το εκμίσθωσε σε τρίτους και το έτος 1911 στον Αχμέτ Μπεχαουδίν (πεθερός γιού Ριφαάτ) με πενταετές συμβόλαιο. Μόλις ο Αλκ. Λιάμπης επέστρεψε από τη Βιέννη ήγειρε αγωγή εναντίον του Ριφαάτ ζητώντας από το οθωμ. πρωτοδικείο Ιωαννίνων την έξωση του Ριφαάτ από το τσιφλίκι προς όφελός του. Το πρωτοδικείο αποφάσισε ότι ο Λιάμπης ήταν κύριος μόνο στο 1/2 εξαδιαιρέτου και αυτός δεν εκτέλεσε την απόφαση και δεν εγκαταστάθηκε στο τσιφλίκι. Μετά την απελευθέρωση οι κληρονόμοι του κοινοποίησαν στους κληρονόμους του Ριφαάτ Βέη την απόφαση του πρωτοδικείου και απαίτησαν την παράδοση του 1/2 του τσιφλικιού (την «σχολαίαν νομήν»). Οι τελευταίοι άσκησαν ανακοπή για να αναστείλουν την απόφαση του πρωτοδικείου, αλλά τον Ιούνιο του 1915 εγκαταστάθηκαν οι κληρονόμοι Λιάμπη. Η ανακοπή των κληρονόμων Ριφαάτ έμεινε εκκρεμής στο πρωτοδικείο. Όμως έτσι όλο το τσιφλίκι περιήλθε στην οικογένεια Λιάμπη: το 1/2 στη σύζυγό του και το άλλο 1/2 στους κληρονόμους Α. Λιάμπη. Αμφότεροι εκμίσθωσαν τα μερίδια σε τρίτους, η σύζυγος στον Αχμέτ Μπεχαουδίν, οι δε κληρονόμοι Λιάμπη σε διάφορους βοσκούς και άλλους καλλιεργητές. Ο γιός και κληρονόμος του Ριφαάτ, Μουσταφά

18. ΔΓΝΙ, φ. 70 (και 96), α.α.8.

19. Το χωριό αυτό σήμερα ονομάζεται Άγιος Ιωάννης, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 16-17.

Πασόμπτης Ριφαάτ μπέης παρέμενε στο τσιφλίκι, αφού εγκαταστάθηκε στο κονάκι που ανήκε κατά προφορική συμφωνία στη σύζυγο Λιάμπη, και εισέπραττε γεώμορο χωρίς αντίρρηση των κληρονόμων Λιάμπη ή της μητέρας τους. Αυτό συνέβη επειδή ο Ριφαάτ ενεργούσε ως αντιπρόσωπος ή υπομισθωτής του πεθερού του, Αχμέτ Μπεχαουδίν (ή Βεχασολδίν), παλαιού συμβολαιογράφου. Σύμφωνα με έγγραφα, κληρονόμοι του Αλκ. Λιάμπη ήταν ο Ιωάννης Αλκ. Λιάμπης και η Αλεξάνδρα Αλκ. Λιάμπη, στην οποία η μητέρα τους παραχώρησε το 1/4 του τσιφλικιού. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο τσιφλίκι ο Ριφαάτ οικειοποιήθηκε παράνομα κτήματα της εκκλησίας του τσιφλικιού Αγ. Ιωάννη Θεολόγου (λειβάδι 150 στρ., αμπέλι 50 στρ. και αμπελοχώραφο 35 στρ.). Τον Ιανουάριο του 1916 η σύζυγος Αλκ. Λιάμπη υπέβαλε αγωγή έξωσης στον Μπεχαουδίν, γιατί αρνήθηκε να της καταβάλει το μίσθωμα και το πρωτοδικείο διέταξε την έξωση. Όμως ο Ριφαάτ πέτυχε να ανασταλεί η εκτέλεση της απόφασης αυτής αξιώνοντας το 1/2 εξαιρέτου του τσιφλικιού δύναμει αυτοκρατορικών τίτλων, όντας κύριος και κάτοχος του από πολλά έτη. Το πρωτοδικείο ανέστειλε την έξωση του Ριφαάτ, όμως του ζήτησε να αποδείξει και με μάρτυρες ότι ήταν κάτοχος του 1/2, με αποτέλεσμα αυτός να παραμείνει και να καρπώνεται το μισό τσιφλίκι, χωρίς να έχει κανένα απολύτως δικαίωμα κυριότητας σ' αυτό. Πάντως μια δίκη περί κυριότητας φάνηκε τότε ότι θα απέβαινε μακροχρόνια, ενώ η δίκη για την ανακοπή του Ριφαάτ θα απέβαινε υπέρ του, έτσι τελικά τα πράγματα έμειναν ίδια μέχρι την οριστική λύση, τουλάχιστον νομοθετικά, του προβλήματος των τσιφλικιών (1918)²⁰.

Σε έγγραφο με πίνακα τσιφλικιών (1923) αναφέρεται ότι το Μικρό Μπισδούνι ήταν τσιφλίκι μουσουλμάνου κατά τα 2/3²¹. Από πηγή του 1929 μαθαίνουμε ότι το τσιφλίκι Μικρό Μπισδούνι ή Μπισδουνόπουλο είχε για ιδιοκτήτες το ελλ. δημόσιο και την αεροπορική άμυνα²², τον Ιω-

20. ΑΓΔΗ, φ. 3, υπφ. Ι, 173, φ. 4, υπφ. ΙΙ, 322-323, και κυρίως φ. 55, υπφ. Ι, το «Ιστορικό», πολυσέλιδο χειρόγραφο κείμενο, όπου αναφέρονται εκτενώς στοιχεία για το τσιφλίκι αυτό.

21. ΔΓΝΙ, φ. μιλιακίων, α.π. 1436/27-11-1923 (Τσιφλίκια Νομού Ιωαννίνων).

22. Αυτόνομος οργανισμός που συστάθηκε το 1925 με σκοπό την ενίσχυση και την ανασυγκρότηση της στρατ. αεροπορίας. Στην αερ. άμυνα ανατέθηκε η διοίκηση και η διαχείριση των δημόσιων κτημάτων, που πρωτίτερα είχε το υπουργείο γεωργίας, δηλ. η κυριότητα στα αστικά κτήματα του κράτους καθώς και στα απαλλοτριωθέντα δημόσια, δημοτικά και μοναστηριακά κτήματα υπέρ διαφόρων οικοδομικών συνεταιρισμών, εκτός από τα απαλλοτριωθέντα υπέρ των προσφύγων, ΜΕΕ, τ. Α', σ. 790.

άννη Αλκ. Λιάμπη, τον Χαρίλαο Αλκ. Λιάμπη, την Αλεξάνδρα χήρα του Εδουάρδου Φουρνιέ και θυγατέρα του Αλκ. Λιάμπη, τον Ρεφάτ Πασιόμπη, τον ναό του Αγ. Ιωάννη και την ΕΤΕ. Το αγρόκτημα είχε έκταση 3.015 στρ., από τα οποία συνοικισμός, δρόμοι και χαντάκια κάλυπταν 161 στρ., ορεινά βοσκήσιμα και απρόσφορα στην καλλιέργεια 680 στρ., πεδινές βοσκήσιμες και καλλιεργήσιμες γαίες 737 στρ., καλλιεργήσιμα εδάφη 1.437 στρ.²³

Το γειτονικό στα βορειοδυτικά τσιφλίκι, το **Μεγάλο Μπισδούνι**²⁴ ήταν ιδιωτικό και απείχε μία ώρα από τα Ιωάννινα. Η έκτασή του ήταν μεγάλη, όμως οι πιο εκτεταμένες και πιο γόνιμες γαίες του έμεναν ακαλλιεργητες (1917). Οι μορτίτες τις χρησιμοποιούσαν για τη βοσκή 3.000-3.500 προβάτων και 300 αγελάδων. Οι περισσότεροι από αυτούς κατείχαν 60-100 πρόβατα και 4-5 αγελάδες ο καθένας, ακόμη και ένα βόδι οργώματος ή και κανένα (συνολικά τα βόδια οργώματος του χωριού ήταν 40). Το ομώνυμο χωριό αποτελούσαν 78 οικογένειες, που εκτός από τη βοσκή αιγοπροβάτων ασχολούνταν με την καλλιέργεια δημητριακών (σιτάρι, αραβόσιτος, κριθάρι, βρίζα), αμπελιών και κυρίως του καπνού, του οποίου η καλλιέργεια αυξήθηκε υπέρμετρα έναντι των άλλων. Τα 10-30 στρέμματα καπνού που καλλιεργούνταν ως τότε, το 1917 αυξήθηκαν σε 320 στρ. Στο τσιφλίκι υπήρχαν κτήρια επιστατών με ευρύχωρες αποθήκες και μεγάλη αυλή, όπου γινόταν η διανομή των καρπών. Ιδιοκτήτρια του τσιφλικιού ήταν η Ναϊμέ χανούμ, χήρα του Μουσταφά Αχμέτ Πασά και επίτροπος των ανήλικων παιδιών τους Ραμζή και Ραφέτ. Μερίδιο στο τσιφλίκι είχε και η κόρη τους Γανιμέτ χανούμ Χουσεϊν Βέη Βρυώνη το γένος Μουσταφά Πασά, κάτοικος Βερατιού. Οι επίμορτοι καλλιεργητές του τσιφλικιού ήταν υποχρεωμένοι στην καταβολή προς την ιδιοκτήτρια του 1/3 της παραγωγής ως γεώμορο. Αυτοί καλλιεργούσαν μόνο το 30% των γαιών του κτήματος, ενώ το υπόλοιπο άλλοι καλλιεργητές από γειτονικά χωριά όπως το Γραμμένο, την Τσέργιανη, τη Ζέλοβα, τη Βράβορη, τη Σαδοβίτσα κ.ά.²⁵

Στην πηγή του 1926 αναφέρεται ότι στο αγρόκτημα Μεγάλο Μπισδού-

23. ΔΓΝΙ, φ. 97, α.α. 39. Και σ' αυτή την περίπτωση οι πηγές ταυτίζονται σε σχέση με τους ιδιοκτήτες.

24. Το Μεγάλο Μπισδούνι μετονομάστηκε σε Ελεούσα το 1950. ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 168-169. Σύμφωνα με έγγραφο του ΑΓΔΗ, φ. 17, υπφ. ΙΙΙ, 55, το «Μπεσδόν» ήταν βακουφικό τσιφλίκι του δήμου Κουρέντων, χωρίς να διευκρινίζεται για ποιό χωριό επρόκειτο.

25. Βλ. σημ. 27.

νι ιδιοκτήτες ήταν η Ναϊμέ χανούμ χήρα Μουσταφά Πασά, η Γανιμέτ χανούμ Χουσεϊν Βέη Βρουώνη το γένος Μουστ. Πασά, η Ραφέτ χανούμ Μ. Πασά και ο Ρετζή Βέης Μ. Πασά, που κατείχαν ποσοστό 5/6 εξαδιαιρέτου στο τσιφλίκι· η Κιανιγέ θυγατέρα του Σελήκ (ή Σελίμ) Πασά σύζυγος του Σερβέτ Βέη από το Λιμπόχοβο (Αλβανίας) με ποσοστό 1/6 εξαδιαιρέτου στο όλο κτήμα μαζί με τους κληρ. του Μουσταφά Πασά, οι ναοί του χωριού Άγιος Γεώργιος, Κοίμηση Θεοτόκου, Άγ. Ηλίας, Άγ. Νικόλαος και Άγ. Δημήτριος σε 214 στρ. αγρούς, 10 στρ. λειβάδια και 59 στρ. αμπέλια, ο Καπλάν Αγάς σε αγρό 21 στρ. στη θέση Μπαντένια, ο Σιεφίκ Μπούρμιο (Μπούρδο) ή Ρέντα σε αγρό 8 στρ. στη θέση Παλαμπίδες, ο Χαλήλ Πέτα σε αγρό 8 στρ. στη θέση Μπαντένια, οι κληρ. Χαϊρή Πατσαντά, δηλ. ο Χασάν Πατσαντά, η Βεϊμπέ Πατσαντά και η Νακιγιέ σύζυγος του Μουζαβίρ Πατσαντά σε λειβάδι περ. 40 στρ. στη θέση Λούτα και οι αδελφοί Παππά, Θεόδωρος, Χριστόφορος και Θεοχάρης, σε λειβάδι περ. 12 στρ. στη θέση Τσαϊρη και Κοντοπάνου. Η έκταση του τσιφλικιού ανερχόταν στα 12.320 στρ., που κατανέμονταν ως εξής: αγροί 6.400 στρ., λειβάδια μαζί με χερσότοπους 4.879 στρ., αμπέλια 469 στρ., συνοικισμός, οδοί και αλωνότοποι 227 στρ., δεξαμενή 19 στρ., δρόμοι και χαντάκια 326 στρ.²⁶

Ως ενοικιαστής γεωμόρου και δεκάτης του τσιφλικιού για το έτος 1916 αναφέρεται στα έγγραφα ο Γεώργιος Ζωρδούμης, ενώ το 1917 ενοικιαστής δεκάτης ήταν ο Χαϊρή Πατσαντά (1917)²⁷.

Τα πολύ κοντινά στην πόλη των Ιωαννίνων χωριά προς τα νοτιοδυτικά, το **Σταυράκι** και το **Τσιφλικόπουλο**, ήταν ιμλιακικά, δηλαδή ανήκαν στο ελληνικό δημόσιο που διαδέχτηκε το τουρκικό²⁸. Ένα μέρος του Σταυρακίου ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με 70 μικρούς ιδιοκτήτες, κυρίως μουσουλμάνους, αλλά και χριστιανούς, επίσης οι εκκλησίες του χωριού κατείχαν κτήματα. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Σπύρο Γιάννη, επίτροπο της εκκλησίας Αγ. Κωνσταντίνου, τους Νάκο και Πέτρο, γιούς Γεωργίου από τη Σαδοβίτσα, τον Αρσλάν και τον αδελφό του Σουκρή, τον Αχμέτ αγά

26. ΔΓΝΙ, φ. 102, α.α. 12. Οι πηγές ομοφωνούν αναφορικά με τους σημαντικότερους ιδιοκτήτες του τσιφλικιού.

27. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 4622, α.π. 285, φ. 55, υπφ. I, α.π. 8803· το 1914 οι κάτοικοι του χωριού είχαν ζητήσει να εκμισθωθεί στους ίδιους το χωριό τους, ό.π., φ. 10, υπφ. I, 442.

28. Χρ. Χρηστοβασίλης, Η ιμπλιακοποίηση των 79 κεφαλαιοχωριών της Ηλείου και αγώνες των κατοίκων των προς ανάκτησιν αυτών επί τε τουρκοκρατίας και ελληνοκρατίας, εν Αθήναις 1915, σ. 8.

Χεμ και τον αδελφό του Μουσταφά, τον Ιωάννη Σαράβα, παντοπώλη, τον Αθανάσιο Κοτρότσιο, τον Νικόλαο Μήτσα, την σύζυγο του Σααδουδίν εφέντη από την συνοικία Οσμάν Τσαούση, τον Κώστα, γιό του Αγγέλη Κώστα Γιώργου από τη Σαδοβίτσα, την εκκλ. Άγιο Νικόλαο Σαδοβίτσας, τον Σαδίκ Πασά και τον αδελφό του Φερίτ Βέη, τους Νασήτ και Αμπτουλάχ Βέη, γιούς Σεΐφουδίν Βέη, κλπ. (1913)²⁹.

Στη στατιστική των «εθνικών» κτημάτων αναφέρεται ότι το ενιαίο δημόσιο αγρόκτημα Σταυράκι-Τσιφλικόπουλο-Ζευγάρια είχε έκταση 6.830 στρ., από τα οποία 3.500 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 2.130 στρ. βοσκές και 1.200 στρ. λοιπές εκτάσεις (1920)³⁰. Πηγή του 1928 αναφέρει ότι το ελάχιστο τμήμα του Σταυρακίου που αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι είχε για ιδιοκτήτες τους εξής: τον Ραχμή Σελήμ, τους κληρ. του Αβδουλά Μουτεβελή, τον Χαλήλ Ομέρ Μουτεβελή, τους κληρ. του Χατζή Μπεχαή Φεϊζουλάχ, τον Ισμέτ Χότζα Χαλήλ, τον Νακίμ Ρεφάτ, τον Σουκρή Μουτεβελή, την Ζουγρά χανούμ Νασίπ Μπούνα, τους κληρ. Κ. Κουφοδόντη, δηλ. την Ξενία Κουφοδόντη και τον Δημ. Καραμπέτση, τον Χουσεΐν Εφέντη Μπεχαουδίν Γερακλή, το τζαμί Αχμέτ Αγά, τον Χαϊρή Ζουγράφο, τον Εσρέφ Εφέντη Μποστατζή, την κοινότητα Σταυρακίου, τους κληρ. των Ασλάν Ρέντα και Σιουκερή Ρέντα, τον Ρεσίτ Μπέη Τάγκα, τον Ελμάζ Πέγκα, τον Αλιαουντίν Ρέντα, τους αδελφούς Αριστεΐδη, Ανδρέα και Νικόλαο Κων. Σάρρα, τον Ιωάν. Κομπατή, τον Μπεκιο Χατζή Αλή, τον Σαντουλά Βέη Ναζίρ Βέη, τον Ομέρ Χαλήλ, τους κληρ. του Σαδίκ Πασά, τους κληρ. του Φερίτ Μπεχά Μπέη, τους κληρ. του Μουσταφά Μουχαρέν Χεμ, τον Μάλιο Κράνη, τους ναούς Αγ. Παρασκευής, Αγ. Νικολάου (Σαδοβίτσας), Αγ. Κων/νου (Σταυρακίου), Αγ. Σπυριδώνος (Νεοχωρόπουλου), Προφ. Ηλία, Παναγίας Περιβλέπτου (εκπρ. ο μητροπ. Ιωαννίνων Σπυριδών) και τη μονή Ελεούσας. Το τσιφλίκι είχε έκταση 2.349 στρ., από τα οποία 1.344 στρ. ήταν βοσκότοποι καλλιεργήσιμοι, 610 στρ. αγροί και 395 στρ. αμπέλια. Από την απαλλοτρίωση εξαιρέθηκαν 160 στρ., για την αποκατάσταση των κατοίκων του χωριού διατέθηκαν 1.319 στρ., για την αποκατάσταση περιοίκων 470 στρ., για ζευγαρολείβαδο κατοίκων Σταυρακίου 240 στρ., για όμοιο κατοίκων Σαδοβίτσας 110 στρ. και για κλήρους εκπαιδευτηρίου και εφημερίου 50 στρ. Σε ανακεφαλαιωτικό πίνακα

29. Αρχείο Κτηματολογίου Σπουδαστηρίου Ι.Ν.Χ. (στο εξής ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ).

30. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων. «Στατιστική Εθν. Κτημάτων περιφέρειας Γραφ. Εποικισμού Ιωαννίνων» (στο εξής Στατιστική), αρ. 40.

του αγροκτήματος Σταυρακίου αναγράφεται ότι το ιμλιάκι είχε έκταση 7.863,648 στρ. και οι μικροϊδιοκτησίες έφταναν τα 3.395,602 στρ., άρα συνολικά το αγρόκτημα Σταυράκι εκτεινόταν σε 11.259,240 στρ. (1928)³¹. Το 1936 το Σταυράκι είχε 224 μπασταινούχους καλλιεργητές (μαζί με το Τσιφλικόπουλο)³².

Το δημόσιο μεταπελευθερωτικά εκμίσθωνε το γεώμορο των δυο χωριών στον Γεωργικό Προμηθευτικό Συνεταιρισμό Σταυρακίου, ο οποίος το εισέπραττε από τους κατοίκους-καλλιεργητές. Στην περιοχή του χωριού υπήρχε ένα δημόσιο λειβάδι που ονομαζόταν Σουμπασιάτικο και το 1917 ήταν χέρσο. Ο Κωνστ. Κασιούμης ζήτησε από τη διοίκηση να το εκχερσώσει (1917)³³.

Το μικρό χωριό **Καρδαμίτσια** βορειοδυτικά της πόλης αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι. Ανήκε στον Γιαννιώτη κτηματία Ομέρ Ρεσήτ γιό του Νασιίτ. Στο τσιφλίκι κατοικούσαν επίμορτοι καλλιεργητές που παρέδιδαν στον ιδιοκτήτη, μετά την αφαίρεση της δεκάτης, το 1/3 της αγροτικής παραγωγής από τις καλλιέργειες (1914)³⁴. Από πηγή του 1929 πληροφορούμεθα ότι το τσιφλίκι Καρδαμίτσια είχε ως ιδιοκτήτες το ελλ. δημόσιο και την αερ. άμυνα, τον Ισμαήλ Χατζή Αλή Φουάτ Τζαμαλή με τον Μπεκήρ Τζελιάλ και τους αδελφούς Χαμίτ Σελιαχουντίν με τον Αχμέτ Σουλφικάρ Χόντζα, καθώς και την ΕΤΕ. Το κτήμα εκτεινόταν σε 1.170 στρ., από τα οποία 130 στρ. ήταν οδοί και χαντάκια, το δε υπόλοιπο ήταν λειβάδια³⁵.

Το χωριό **Ζέλοβα**³⁶, βορειοδυτικά από τα Καρδαμίτσια, ήταν ιμλιάκι³⁷ που είχε πολλά (πάνω κάτω 500) κτήματα με χριστιανούς καλλιεργητές, όπως ο Σιούλας Μπάρτζος, ο Νάσιος Αργύρης, ο Απόστ. Δημητρίου, ο Βασίλ. Σπύρου, ο Γιάννης Δημητρίου, ο Πέτρος Φάκας, ο Νικόλ. Γιώτη, ο Μήτρος Κουνή, ο Κώστας Σταύρου, ο Λάλος Γιώτη, ο Παπά Αθανάσιος, κλπ. (τέλη 19ου αι.). Ένα μέρος του χωριού ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με αρ-

31. ΔΓΝΙ, φ. 133, α.α. 2. Βλ. και φ. ιμλιακίων, α.π. 1436. Οι πηγές συμφωνούν σχετικά με τους ιδιοκτήτες του τσιφλικιού.

32. Ό.π., φ. 45 (ιμλιάκια).

33. ΑΓΔΗ, φ. 40, υπφ. ΙΙ, α.π. 2348, φ. 56, υπφ. Ι, 153.

34. Ό.π., φ. 17, υπφ. ΙV, 19-20.

35. ΔΓΝΙ, φ. 52, α.α. 40. Οι πηγές εδώ δεν συμφωνούν στα ονόματα των ιδιοκτητών.

36. Το χωριό μετονομάστηκε σε Βουνοπλαγιά, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 94-95.

37. Χρ. Χρηστοβασίλης, Η ιμπλιακοποίηση..., σ. 8.

κετούς ιδιοκτήτες (72), χριστιανούς και μουσουλμάνους, των οποίων τα ακίνητα βρίσκονταν μέσα και έξω από το τσιφλίκι. Τέτοιοι ιδιοκτήτες ήταν: η Χαρίκλεια μητέρα του Γιαννάκη Λάππα, η Χαρίση (ή Χρυσή) Παπά, η Αλεξάνδρα Χαρίση Παπαγιάννη, ο Χουσεΐν εφέντης γιός του Μπεχαουδίν εφέντη, ο Κώστα Παύλος, ο Παύλος γιός Γεωργίου, η Χασιμπέχανούμ θυγατέρα του Χαλήλ εφέντη Πέτα, ο Φεϊήμ εφέντης και ο αδελφός του Χαλήλ εφέντης από το Αργυρόκαστρο, ο Γιώτης Θώμος από τη Σαδοβίτσα, ο Φώτος Βασιλείου από τη Σαδοβίτσα, ο Μήτρος Γιάννη Πέτρος από το ίδιο χωριό, ο Αχμέτ εφέντης και οι γιοί του Χατζή Αλή αγά, ο Εμίν εφέντης, γιός Χατζή Ομέρ εφέντη, οι γιοί του Βεχμπή Τσαούς, ο Ζουλφικάρ αγά Αχμέτ, ο Σούλος γιός Καλτσογιάννη και ο Γεώργιος Πασκόλης, ο Νικόλαος Αγγέλη Χαλκιάς και η Αγγέλω Σωτηρίου, ο Παπά Νικόλαος από τη Σαδοβίτσα, ο Δημήτριος, γιός Νικολάου Παπά, ο Χρήστος Κώστας από τη Σαδοβίτσα, ο Παπά Νικόλαος Γιάννη Ζάπη από τη Ζωνδήλα, ο Κων/νος Ιωάννου Σάρρα από τα Ιωάννινα, ο Νικόλαος Κώστα Σκόρδου από το Γραμμένο, ο επίτροπος της εκκλ. Αγίου Δημητρίου, κλπ. (1913)³⁸.

Στη στατιστική αναφέρεται ότι το μιλιάκι Ζέλοβα είχε έκταση 9.400 στρ., από τα 2.700 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 5.200 στρ. αποτελούσαν βοσκές και τα υπόλοιπα 1.500 στρ. λοιπές εκτάσεις. Στο κτήμα υπήρχαν 45 καλλιεργητές, μέλη του συνεταιρισμού του χωριού (1921)³⁹. Το 1937 είχε 117 μπασταινούχους καλλιεργητές⁴⁰. Όπως διαπιστώνουμε και από πηγή του 1928 ένα τμήμα της Ζέλοβας αποτελούσε ιδιωτικό αγρόκτημα με τους εξής ιδιοκτήτες: κληρονόμοι Δημ. Λάππα δηλ. Ελένη χήρα Δ. Λάππα, Ειρήνη Δ. Λάππα, Βασίλειος Δ. Λάππας και Πύρρος Δ. Λάππας, κληρ. Αθαν. Β. Λάππα ήτοι Αργύρω χήρα Αθ. Λάππα, Σπυρίδων Α. Λάππας, Χαρίκλεια Α. Λάππα και Ανδρέας Α. Λάππας, Αλκιβιάδης Π. Λάππας, Ιωάννης Π. Λάππας και Γεώργιος Λάππας, κληρ. Βεχήμ Μάλια Κράφη, Καφήκ Πέτα, Χατζή Αλή, Ισμαήλ Χατζή, Χαϊρί Ζουγράφο, Χαβούζ Σερακλή, Θωμάς Εξαρχόπουλος, κληρ. Μουσταφά Πασά δηλ. Ναϊμέ χήρα Μ. Πασά, Ρεμτζή Μ. Πασάς και Ραφέντ Μ. Πασά, Θεόδωρος Νικ. Παπαυγέρης, Μαρία χήρα Χρ. Παπαυγέρη, Περικλής Θεοχ. Παπαυγέρης, Γεώργιος Θ. Παπαυγέρης και Ελευθέριος Θ. Παπαυγέρης, Ιωάννης και Ανα-

38. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

39. ΔΓΝΙ. φ. μιλιακίων. Στατιστική, αρ. 58.

40. Ο.π., φ. 9 (μιλιάκια).

στάσιος Πανταζής, Κων/νος ιερέας Ζιαπής, Παναγιώτης Τζανέλας, κληρ. Φώτου Βασιλείου, αφοί Σάρα δηλ. Αριστείδης, Ανδρέας και Νικόλαος, Στέφανος Νικ. Σκόρδος, Μεχμέτ Μέτσο, Ισούφ Εφέντης, Νιτσιδιά Γεσούλ Μπέτο, μονή Ελεούσας, αφοί Παπαγιάννη ήτοι Σταύρος Κασής ή Παπαγιάννης και Ανδρέας Κασής ή Παπ., κληρ. Παναγ. Θώμου δηλ. Χαράλαμπος, Βασίλειος, Γεώργιος και Ελένη χήρα Π. Θώμου. Όλοι αυτοί κατείχαν αυτοκαλλιεργούμενες μικροϊδιοκτησίες με έκταση 3.344 στρ. Η έκταση του όλου κτήματος (ιμλιάκι και ιδιωτικό) ανερχόταν στα 10.433 στρ., από τα οποία 5.211 στρ. ήταν καλλιεργούμενη έκταση (αγροί, άμπελοι κλ.), 4.300 στρ. αποτελούσαν ορεινές βοσκήσιμες εκτάσεις, 222 στρ. ήταν καλλιεργήσιμα και 700 στρ. καλύπτονταν από τον συνοικισμό, τους δρόμους, τα μονοπάτια, τα χαντάκια και τις χαράδρες⁴¹.

Στην περιφέρεια του χωριού υπήρχε ο «εθνικός» αγρός Γουμάρες με έκταση περίπου 40 στρέμματα, ο οποίος το 1918 καλλιεργούνταν από έξι κολλήγους. Ενοικιαστής του αγρού το 1916-17 ήταν ο Αθ. Γκούνης, ένας από τους κολλήγους. Κατόπιν το κτήμα νοικιάστηκε για μια τριετία (1917-1921) στον Ριφαάτ Μουσταφά Πασιόμπεη, με ενοίκιο τριετές 1.486 δραχ. Ο αγρός Γουμάρες είχε και μικρό λειβάδι, όπου οι καλλιεργητές έβοσκαν τα ζώα τους. Ο Πασιόμπεης υπήρξε ενοικιαστής του τσιφλικιού Ζέλοβα και επί τουρκοκρατίας και το 1917 με την ιταλική κατοχή, περιόδους στις οποίες επιδόθηκε σε διωγμούς εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού. Ένας άλλος μουσουλμάνος, ο Χαλήλ Τριάζη, είχε κάποια κτήματα στο χωριό, στα οποία υπήρχαν καλλιεργητές που πλήρωναν το γεώμορο στον ίδιο ή στον ενοικιαστή του. Άλλοι τέτοιοι μικροϊδιοκτήτες ήταν ο Δημ. Παπαϊωάννου, ο οποίος είχε δύο αμπέλια και έναν αγρό στη θέση «Ασλάν Βέη» της περιφέρειας του χωριού και απασχολούσε δύο επίμορτους καλλιεργητές, που του έδιναν γεώμορο σταφυλιών και κριθαριού· στην ίδια περιοχή η Ρίνα Χαρίση Παπά κατείχε δύο αμπέλια με δύο μορτίτες (1918)⁴².

Το χωριό **Σαδοβίτσα**⁴³ ήταν και αυτό ιμλιάκι⁴⁴, στα νότια της Ζέλοβας. Ένα μικρό τμήμα του χωριού αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι με 14 ιδιο-

41. Ό.π., φ. 18, α.α.3. Σε γενικές γραμμές οι πηγές ταυτίζονται σχετικά με τους ιδιοκτήτες.

42. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 4257, 9443, φ. 56, υπφ. Ι, 53, 58.

43. Το χωριό σήμερα ονομάζεται Μάρμαρα, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 298-299.

44. Χρ. Χρηστοβασίλης, Η ιμπλιακοποίησης..., σ. 8.

κτήτες, τους εξής: Νικόλαο γιό Γεωργίου Κοτσίνα, Φώτο Βασιλείου, Κώστα Αναγνώστη, Μπαλκήζ χανούμ θυγ. του τχη Μεχμέτ εφέντη, κληρονόμους Χατζή Αλή αγά, Ζουλφικάρ αγά γιό Μουσταφά αγά, Γεώργιο, Γιώτη και Λουκά Δημητρίου, Χαϊρή εφέντη και κληρονόμους Ζωγράφο, Χαφούζ Αμπτούλ Μετζίτ, έφιππο εισπράκτορα, επίτροπο μονής Αγίας Παρασκευής, αδελφούς Εμίν εφέντη, επίτροπο εκκλ. Αγ. Νικολάου, επίτροπο μονής Τσαρκοβίστας και Κωστούλα Δόνο από τα Σουδενά (1913)⁴⁵.

Η στατιστική αναφέρει ότι το ιμλιάκι Σαδοβίτσα είχε έκταση 24.900 στρ., από τα οποία 6.800 στρ. ήταν καλλιεργούμενα εδάφη, 8.100 στρ. ήταν βοσκές και 10.000 στρ. αριθμούσαν οι λοιπές εκτάσεις (1920)⁴⁶. Το 1935 τα Μάρμαρα είχαν 146 μπασταινούχους καλλιεργητές⁴⁷.

Οι καλλιεργητές του χωριού πλήρωναν το γεώμορο στους ενοικιαστές του δημοσίου. Επίσης το γεώμορο νοίκιαζε και ο γεωργικός συνεταιρισμός του χωριού. Ο μουσουλμάνος Μπεκήρ Τζελιάλ και τα αδέρφια του Σελιάχη και Χαμίτ, που είχαν φύγει από τα Ιωάννινα, μολονότι είχαν τίτλους ιδιοκτησίας (ταπιά) για λίγους αγρούς, εμφανίστηκαν ως νομείς και σε δημόσιες καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Αυτές τις εκμίσθωσαν αυθαίρετα στον ισραηλίτη Λικάφ από τα Ιωάννινα, που με τη σειρά του νοίκιασε τις εκτάσεις στον Δημ. Παπαγεωργίου. Η περίπτωση του Μπεκήρ μας δείχνει ότι και σ' αυτό το χωριό υπήρχαν μικροϊδιοκτήτες μουσουλμάνοι και χριστιανοί, οι οποίοι είχαν κτήματα ανάμεσα στα εδάφη που ανήκαν στο δημόσιο (1917, 1918)⁴⁸.

Το γνωστό χωριό **Νεοχώρι**⁴⁹ (Μετκόβη) που βρίσκεται νοτιοδυτικά των Ιωαννίνων αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι και κυριότεροι ιδιοκτήτες ήταν ο Δημήτριος Νικόλ. Γκίγκου, οι Τσανάκας, Κουταβέλης από το Μέτσοβο και συνιδιοκτήτης ο Ιμπραχίμ εφέντης Ντερβέντ αγά· επίσης υπήρχαν και άλλοι μικροϊδιοκτήτες μουσουλμάνοι και χριστιανοί, συνολικά δε το χωριό είχε 37 ιδιοκτησίες. Στην πηγή, εκτός από τους δύο πρώτους, αναφέρονται και οι εξής: Αταουλάχ εφέντης και κληρ. Αλή βέη Γούλο, Χαφούζ Μεχμέτ εφ. γιός Κιαμήλ εφ. επίτροπος τζαμιού Βελή Πασά, Δημήτριος Δρόσος (ο φόρος του πληρωνόταν από τον Σπ. Σπέγγο), Γιαννά-

45. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

46. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 1.

47. Ό.π., φ. 28 (ιμλιάκια).

48. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 2927, φ. 56, υπφ. I, 171.

49. Είναι το Νεοχωράκη του Ιω. Λαμπρίδη, ό.π., σ. 15, το σημερινό Νεοχωρόπουλο.

κης Μήσος (Μίσιος;), Αλέξιος Λιόντρος, δικηγόρος Ατήφ εφ. και Κιανή Βέης Μεχμέτ Αλή Βέης, Ραχμή εφ. και Μπεντροή Σελήμ αγάς, Γιουσούφ εφ. γιός Χατζή Λουτφή εφ., κληρ. Αβδουλάχ εφ. γιού Μουσά εφ., Χουλιουσή εφ. γιός Μουσταφά εφ., Νακηλέ χανούμ θυγ. Χουσνή, Αμπτούλ Χαμίτ και συνιδιοκτήτες, αφιέρωμα εκκλ. Αγ. Κων/τίνου Σταυρακίου, κληρ. Οσμάν εφ. πρώην διευθυντή Τηλεγρ. και Ταχυδρομείου, Χουσενά χανούμ σύζ. Χαμπίτ εφ., Μουστεφά εφ. Μέρλα, αφιερώματα εκκλησιών Αγ. Γεωργίου, Αγ. Σπυρίδωνος, Αγ. Παρασκευής, Φώτος Γεωργίου, Ιμπραχήμ, Μεχμέτ και Ριζά γιοί Μουσταφά αγά Ντερβέν αγά και Βασίλειος Γεωρ. Κασούμης (1913)⁵⁰.

Από πηγή του 1929 πληροφορούμεθα ότι το Νεοχωρόπουλο ανήκε στους εξής ιδιοκτήτες: το ελλ. δημόσιο και την αερ. άμυνα, τη μονή Δουρούτης Περιστεράς, τους κληρ. του Τσανάκα, τους κληρ. του Δημάκη δηλ. την Ελένη Γεωρ. Δημάκη, τους κληρ. του Κουταβέλη δηλ. την Ιφιγένεια χήρα του Τριαντ. Κουταβέλη, την Ευθαλία θυγ. του Τριαντ. Κουταβέλη και σύζ. του Βασ. Παπαδημητρίου, την Όλγα θυγ. Τρ. Κουταβέλη και τον Βασ. Παπαδημητρίου σύζυγο της Ευθαλίας, τους κληρ. του Μηλιώτη ήτοι τον Νικόλαο Δ. Μηλιώτη, τους κληρ. του Γεωργίτση ήτοι την Ασπασία χήρα Γεωρ. Γεωργίτση και επίτροπο στα εγγόνια της Καλλιόπη και Δημήτριο, τέκνα Γεωρ. Μηλιώτη, τον ναό του Αγ. Σπυρίδωνα, τον Αβδουραχμάν Κιαμήλ Νουρή, τον Φαχρεδίν Μπέη, τον Καδρή Μπεχαή, τον Σιελιαουδίν Μπέη, τον Κωνστ. Σπυρ. Σπέγγο και την ΕΤΕ. Ανάμεσα στους παρεμβαίνοντες στο κτήμα ήταν ο Φερήτ Βέης· υπήρχαν επίσης μικροϊδιοκτήτες χωρικοί. Το τσιφλίκι είχε έκταση 4.431 στρ., από τα οποία ο συνολικός, οι οδοί, οι αλωνότοποι, οι μάνδρες και οι χαράδρες κάλυπταν 231 στρ., οι ορεινές βοσκήσιμες και απρόσφορες στην καλλιέργεια γαίες 921 στρ., τα καλλιεργούμενα εδάφη 1.465 στρ. και τα καλλιεργήσιμα 1.814 στρ.⁵¹

Στην περιφέρεια του χωριού ο μουσουλμάνος Αβδούλ Κερίμ του Τζιελιάλ κατείχε μαζί με τα αδέρφια του Αβδουλά, Αλή και Νουρή τα εξής τρία λειβάδια: «Μπελντέ» «Μπούκα» και «Αρχοντοπούλες», τα οποία υποθήκευσαν (1918)⁵².

50. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

51. ΔΓΝΙ, φ. 110, α.α. 36. Οι πηγές συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό στα ονόματα των ιδιοκτητών.

52. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 131. Βλ. επίσης ό.π., 178.

Το χωριό **Μοσπίνα**⁵³, νοτιοδυτικά από το Νεοχωρόπουλο, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι των αδελφών Ρεσήτ και Φερήτ Αβδουλά. Φαίνεται ότι το κατείχε η οικογένειά τους από πολλά χρόνια, γιατί σύμφωνα με πληροφορία πούλησαν γύρω στα 1888 ένα λειβάδι στη θέση «Βρύση» της περιφέρειας του χωριού αντί 850 γρόσια. Αλλά και η Μητρόπολη Ιωαννίνων είχε αρκετά κτήματα στο χωριό με πολλούς καλλιεργητές που της πλήρωναν γεώμορο (1918)⁵⁴. Σε έγγραφο του 1923 αναφέρεται ότι το χωριό Μοσπίνα αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου σε ποσοστό 1/3⁵⁵. Από πηγή του 1926 μαθαίνουμε ότι το χωριό ανήκε στους κληρονόμους του Εμίν Εφέντη ή Ντούσια, στους Φερήτ και Ρεσήτ Αβδουλά Ιδρίζ, στον Φαβρουντίν Μουσταφά Καμπέραγα, στους κληρ. του Χαϊρή Πατσιαντά, στις εκκλησίες της Μοσπίνας, στον Ιωάννη Διαμάντη, στον Δημ. Κιούρη, στον Γεώρ. Ζαλαμίχα, στον Θεόδ. Τσιτσέ και σε μικροϊδιοκτήτες. Η έκταση του τσιφλικιού έφτανε τις 13.621 στρ., από τα οποία καλλιεργούνταν 2.601 στρ. (αγροί, αμπέλια και κήποι), ο συνοικισμός και τα αλώνια κάλυπταν 448 στρ., οι δρόμοι και τα ρέματα 127 στρ., οι ορεινές βοσκές 10.445 στρ.⁵⁶

Το χωριό **Ψήνα**, που εντοπίζεται στα νοτιοδυτικά της Μοσπίνας και κοντά στις πηγές του Σμολίτσα, παραπόταμου του Καλαμά, ήταν ιδιοκτητο τσιφλίκι της μονής Ελεούσας που βρίσκεται στο Νησί Ιωαννίνων. Οι χωρικοί-καλλιεργητές έδιναν το γεώμορο στο μοναστήρι ή στους ενοικιαστές του, που το 1917 ήταν οι Γ. Μπούστρος και Φίλ. Τσάντης από το Γραμμένο. Η κυριότερη καλλιέργεια στο χωριό ήταν ο αραβόσιτος, επίσης υπήρχαν πολλά αμπέλια. Σύμφωνα με άλλη πληροφορία ενοικιαστές του χωριού για μια τριετία από το 1917 κ.ε. ήταν ο Σταύρος Τσιαρτσής από τα Ιωάννινα και ο Φίλιππος Τσιάτης από το Γραμμένο. Πρέπει να αναφερθεί ότι από τις προσόδους του χωριού χρηματοδοτούνταν η Ιερατική Σχολή της Νήσου Ιωαννίνων και ότι η άρνηση των χωρικών να πληρώσουν το γεώμορο «παρείχε δυσκολίες στη Σχολή», όπως υπογράμμιζε σε αναφορά του προς τον Κυβερνητικό Αντιπρόσωπο ο επίσκοπος Περιστε-

53. Η Μοσπίνα μετονομάστηκε σε Λύγγο το 1955. ΚΕΔΚΕ. *ό.π.*, σ. 284-285.

54. ΑΓΔΗ, φ. 17, υπφ. IV, 19-20, φ. 56, υπφ. I, 76, 158. Βλ. επίσης Αρχείο Κτηματολογίου Σπουδ. ΙΝΧ.

55. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

56. *Ό.π.*, φ. 87, α.α. 19. Και εδώ υπάρχει συμφωνία των πηγών αναφορικά με ορισμένους ιδιοκτήτες.

ράς και ηγούμενος Ελεούσας Μελέτιος (1917)⁵⁷.

Σε έγγραφο του 1925 ο υπουργός γεωργίας Κ. Σταμούλης αίρει την απαγόρευση πώλησης για το αγρόκτημα Ψήνα, έτσι η ιδιοκτήτρια μονή Ελεούσας μπορούσε να το εκποιήσει στους χωρικούς⁵⁸.

Ανατολικότερα από το χωριό Ψήνα υπάρχει το χωριό **Μπέροκο**, χτισμένο σε ημιορεινό έδαφος κοντά στις πηγές του Σμολίτσα, παραπόταμου του Καλαμά. Σε έγγραφο του 1923 αναφέρεται ότι το Μπέροκο αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι και ότι κατά το πλείστον ανήκε σε μουσουλμάνο. Πράγματι, γιατί σύμφωνα με πηγή του 1927, το αγρόκτημα Μπέροκο είχε ιδιοκτήτες τον Σουλεϊμάν Κοτσή και τον Μουντίν ή Μονιντίν Σάρα. Το τσιφλίκι είχε έκταση 471 στρ., από τα οποία καλλιεργούνταν 253 στρ., ορεινός βοσκότοπος απρόσφορος στην καλλιέργεια ήταν 150 στρ., ο συνοικισμός, οι οδοί και οι ατραποί, τα χαντάκια κάλυπταν 60 στρ. και ένα δάσος 8 στρ.⁵⁹

Το χωριό **Δραγοψά**, λίγο πιο βόρεια από την Ψήνα, ήταν τσιφλίκι ιδιωτικό που ανήκε στον Τζελιάλ εφέντη γιό του Αρήφ Μεχμέτ αγά, στον αδελφό και στην αδελφή του, στον επίτροπο της εκκλ. Αγ. Νικολάου Κώστα Θεοδωρή Καραμπίνα, στους κληρ. του Εμίν εφέντη Πέτα, στον Γεώργιο Κώστα Μπακόλη, στον Γεώργιο Θεοδ. Γούδα, στον Πέτρο Γιάννη Γούδα, στον Θεόδωρο Κ. Κολιού, στον Στέφ. Αράπη, επίτροπο αφιερώματος Προφ. Ηλιού Νήσου Ιωαννίνων, στον Γεώργιο Γ. Μούτσο, στους κληρ. του Χαλήλ Σατζάκ, στους Μάρκο και Γιάννη κληρ. του Χαράλ. Γόλκου, στους Αχμέτ και Σουλεϊμάν αγάδες Γάτσο, στον Γρηγόριο Κ. Ζήκο, στους Κώστα και Θεόδωρο Καραμπίνα, στον Καπλάν γιό Τζελιάλ και στον αδελφό του Μεχμέτ, στους Αρήφ και Αβδουλά εφέντες γιούς Ξούρα και στον συνιδιοκτήτη τους Γιαχγιά εφέντη, στον Αχμέτ γιό Μουσταφά Γώγο, στη Χατιτζέ χανούμ Γιουσούφ Αλόπουλο, στους Αχμέτ και Σουλεϊμάν κληρ. Εμίν αγά Πέτα, στον Σουλεϊμάν εφέντη γιό Σιαμπάν, στην Χρύσιο Μπότο Γκόλφω, στη Ρίνα Ωρολογά Βουλοδήμου, στον Αβδουνναμέτ εφέντη γιό Χαμίτ εφ. και στη θυγατέρα του και στη Φατιτζέ και στη Θύμι Γκιουλσούν θυγ. Τζελιάλ εφέντη, κλπ., συνολικά ήταν 58 ιδιοκτησίες (1913)⁶⁰. Από άλλη πηγή γνωρίζουμε ότι μια ιδιοκτήτρια του χωριού

57. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 899, 428.

58. ΔΓΝΙ, φ. 138α, α.π. 66331/3-7-1925.

59. Ό.π., φ. ιμλιακίων, α.π. 1436, φ. 106α, α.α. 24.

60. ΑΚΣπυδ. ΙΝΧ.

ήταν και η Ζουλειχά χήρα του Αχμέτ Γκογκόνη στην οποία έδιναν γεώμορο μερικοί κάτοικοι (1918)⁶¹.

Από πηγή του 1927 μαθαίνουμε ότι ιδιοκτήτες στο τσιφλίκι Δραγοψά ήταν ο Τζελιάλ Αρίφ, ο Φούλια Φέζο, ο Καπλάν Αγάς, ο Φαϊκ Τζελιάλ, ο Αρίφ Ξιούρα, ο Ιβραήμ Γκάτσιο, ο Στ. Αράπης, ο Σουλεϊμάν Σαμπάν, ο Φούλια Γκογκόνη και η εκκλησία της Δραγοψάς Άγ. Νικόλαος. Το κτήμα εκτεινόταν σε 12.482 στρ. με την εξής κατανομή: καλλιεργούμενοι αγροί και αμπέλια 1.537 στρ., καλλιεργήσιμα 1.140 στρ. και βοσκότοποι απρόσφοροι στην καλλιέργεια, συνοικισμός, οδοί, ατραποί και χάνδακες 9.805 στρ.⁶²

Το χωριό **Ζαγόρτσα**⁶³, στα νοτιοδυτικά της Δραγοψάς, ήταν τσιφλίκι του δημοσίου⁶⁴ και σύμφωνα με μια πηγή υπήρχαν σ' αυτό γύρω στα 700 κτήματα με χριστιανούς καλλιεργητές, από τους οποίους αναφέρουμε τους εξής: Γιώτη Σιώλου, Σπύρο Σιώλου, Φώτο Νάσση, Χρήστο Κυριάκη, Βασίλειο Κώστα Δήμου, Νικόλαο Κ. Δήμου, Σπύρο Γιώτη Ζώη, Γεώργιο Ζώη, Χρήστο Νάσση και Μίχο Κ. Νάσση (τέλη 19ου αι.)⁶⁵. Στη στατιστική σημειώνεται ότι η Ζαγόρτσα είχε έκταση 24.300 στρ., από τα οποία 2.600 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 16.200 στρ. βοσκές και 5.500 στρ. λοιπές εκτάσεις. Τα μέλη του συνεταιρισμού ανέρχονταν σε 84 καλλιεργητές (1921)⁶⁶.

Το χωριό **Κοβίλιανη**⁶⁷, ένα από τα λεγόμενα Γραμμενοχώρια, βορειοδυτικά από το Μπέρκο, ήταν και αυτό τσιφλίκι του δημοσίου. Τα κτήματα και οι γαίες που αποτελούσαν το ιμλιάκι περιελάμβαναν έκταση 3.046 παλαιών στρεμμάτων, τα οποία είχαν χωριστεί σε 205 γεωργικούς κλήρους (κομμάτια). Τον κάθε κλήρο καλλιεργούσε χριστιανός καλλιεργητής (μόνος ή με την οικογένειά του) και απέδιδε το γεώμορο στο δημόσιο ή στους ενοικιαστές του· αναφέρουμε ενδεικτικά τους Γεώργιο Σπύρου, Μαρίνα και Ρίνα Γεωργίου Σπύρου, τον Κοσμά Παπά Σωτηρίου, τον Γεώργιο Αναστασίου Μήτσιου και τον Παναγιώτη Αγγέλη, τον Στέφο Ανα-

61. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 100.

62. ΔΓΝΙ, φ. 31, α.α. 10. Οι πληροφορίες των πηγών σχετικά με τους ιδιοκτήτες συμφωνούν μεταξύ τους.

63. Η Ζαγόρτσα σήμερα ονομάζεται Πολύγυρος, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 402-403.

64. Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*, σ. 8.

65. ΑΚΣπυδ. ΙΝΧ.

66. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 41.

67. Η Κοβίλιανη μετονομάστηκε σε Πολύλοφο, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 406-407.

στασίου, τους Νικόλ. Μάντζιου, Διαμάντη Νικολάου, τους Κώστα Διαμάντη και Γεώργιο, τους Αθαν. Κώστα, Γεώργιο και Χριστίνα, τον Κώστα Γιάννη, τους Βασίλ. Αναγνώστου, Θύμιο Βασιλείου και Μίχο Αναγνώστου (1898). Όμως εκτός από το ιμλιάκι υπήρχαν και μικρές ιδιωτικές περιουσίες (τσιφλίκι), συνολικά 88, όπως των διαφόρων εκκλησιών (Αγ. Ιωάννη, Μονής Λυκοστάνης, Μονής Αγ. Νικολάου, Αγ. Ταξιάρχων, Αγ. Δημητρίου), διαφόρων ιδιωτών π.χ. του δικηγόρου Φερήτ βέη, του Μελετίου επιτρόπου Μονής Ελεούσας Νήσου Ιωαννίνων, του Γεωργίου Δημ. Κυριάκη, μελών των οικογενειών Μητσούκα, Τσιγκέλη, Μάπου, Χριστοδούλου, Παναγιώτη, Θεοδώρου, Κρανίδη, Μπακάλη, κλπ. (1913)⁶⁸.

Στη στατιστική σημειώνεται ότι το ιμλιάκι Κοβίλιανη είχε έκταση 3.040 στρ., από τα οποία 2.400 στρ. καλλιεργούνταν και 640 στρ. ήταν βοσκές· τα μέλη του γεωργικού συνεταιρισμού ήταν 25 (1921)⁶⁹. Το 1937 αριθμούσε 19 μπασταινούχους καλλιεργητές⁷⁰. Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι ένα ελάχιστο τμήμα του χωριού ήταν ιδιοκτησία μουσουλμάνου⁷¹. Σύμφωνα με πηγή του 1927 το ιδιωτικό τσιφλίκι Κοβίλιανη-Πογδορά-Μονή Λυκοστάνης είχε για ιδιοκτήτες τον Αλέξανδρο Δρόσο, τη μονή Ελεούσας, την Ελένη Τσιγγέλη, τον Χουσέν Σουρλά, την Ελένη χήρα Κωνστ. Καλλινίκου, τον ναό Αγ. Ιωάννου Προδρόμου, τη μονή Σπανού και τον Φερήτ Αμβράμβη. Η έκταση του αγροκτήματος ανερχόταν στις 14.005 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: καλλιεργούμενοι αγροί και άμπελοι 4.691 στρ., χερσότοπος απρόσφορος στην καλλιέργεια 6.819 στρ., βοσκότοπος δεκτικός στην καλλιέργεια 428 στρ., δάση 1.240 στρ., συνοικισμός, περιοχή μονής (Λυκοστάνης) και εκκλησιών 270 στρ., δρόμοι, μονοπάτια, χαντάκια, ρέματα και ποταμός (Σμολίτσας) 557 στρ.⁷²

Νοτιοδυτικά από την Κοβίλιανη, χτισμένο σε ημιορεινό (λοφώδη) χώρο, βρίσκεται το χωριό **Πογδορά**⁷³. Αυτό, όπως προαναφέραμε, μαζί με την Κοβίλιανη αποτελούσε ενιαίο ιδιωτ. τσιφλίκι. Πηγή του 1923 αναφέ-

68. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ. Βλ. και Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*

69. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 67. Οι πηγές συμπίπτουν στην έκταση.

70. *Ό.π.*, φ. 38 (ιμλιάκια).

71. *Ό.π.*, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

72. *Ό.π.*, φ. 114α, α.α. 8. Σε γενικές γραμμές οι πηγές συμπίπτουν στους ιδιοκτήτες του τσιφλικιού.

73. Η Πογδορά σήμερα ονομάζεται Λυκοστάνη, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 406-407.

ρει ότι ελάχιστο τμήμα της Πογδοράς (όπως και της Κοβίλιανης) ήταν ιδιοκτησία μουσουλμάνου⁷⁴ (βλ. παραπάνω).

Το γειτονικό προς τα βορειοανατολικά χωριό **Περάτης** ήταν επίσης τσιφλίκι του δημοσίου με έκταση 3.250 παλαιά τουρκικά στρέμματα και 2,5 αυλάκια (4 αυλάκια = 1 παλ. στρέμμα = 1.270 τετρ. μέτρα) αποτελούμενα από κτήματα και γαίες. Ήταν χωρισμένο σε 390 κομμάτια που καλλιεργούσαν χριστιανοί καλλιεργητές. Μερικοί από αυτούς ήταν οι εξής: Μίχος Ανδρέου, Χρήστος Κώστα, Λάλος Μπαλή, Μήτρος Μπαλή, Κώστας Παπά, Χρήστος Βασιλείου, Γιάννης Παπά Δημητρίου, Πέτρος Κώστα, Σπύρος Κολιού (1898)⁷⁵. Σύμφωνα με την ίδια κτηματολογική πηγή, υπήρχαν εκεί 24 γεωργικές οικίες με έκταση 26 στρ., 24 καλύβες σε αλώνια με 48 στρ. και 2,5 αυλάκια, 13 αμπέλια με 43 στρ. και 3 αυλάκια, 3 κήποι που κάλυπταν 3 αυλ., 266 χωράφια με 1.684 στρ. και 3 αυλ., 58 μάνδρες με 336 στρ. και 3 αυλ. και 2 βοσκές (μεράδες) με 1.110 στρ. Αυτή ήταν η κατανομή των 390 κτημάτων στα 3.250 στρ. και 2,5 αυλ. Στη στατιστική (1920) αναφέρεται ότι ο Περάτης, ως ιμλιάκι που ήταν, είχε έκταση 3.250 στρ., από τα οποία 1.700 στρ. καλλιεργούνταν, 1.300 στρ. ήταν βοσκές και 250 στρ. λοιπές εκτάσεις· ο γεωργικός συνεταιρισμός του χωριού είχε 39 μέλη⁷⁶.

Το γειτονικό **Βαγενίτι**, επίσης Γραμμενοχώρι στα δυτικά του Περάτη, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι το οποίο ανήκε, σε ένα τμήμα του, στον Γιαννιώτη γαιοκτήμονα Μιδάτ, γιό του Τεφήκ Δάκια. Φαίνεται ότι ένα μέρος του χωριού, σύμφωνα με τον Λαμπρίδη το ήμισυ⁷⁷, αποτελούσε ιμλιάκι με έκταση 450 στρ. (1937)⁷⁸. Οι επίμορτοι καλλιεργητές πλήρωναν το γεώμορο στον ιδιοκτήτη ή στον ενοικιαστή του. Μερικές φορές ο Μιδάτ νοίκιαζε το γεώμορο στους ίδιους τους καλλιεργητές και σύμφωνα με πληροφορία είχε πρόθεση να εκποιήσει μέρος της ιδιοκτησίας του στους χωρικούς που την καλλιεργούσαν (1913)⁷⁹.

Το γνωστό χωριό **Γραμμένο** δυτικά των Ιωαννίνων και λίγο πιο βόρεια από το Βαγενίτι, ήταν ιδιοκτησία του δημοσίου. Σ' αυτό υπήρχαν το

74. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

75. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ. Βλ. και Αρχείο Κτηματολογίου εθν. χωρίων Οικον. Εφορίας Ιωαννίνων.

76. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 2. Οι πηγές συμπίπτουν στην έκταση.

77. Ιω. Λαμπρίδης, ό.π., σ. 73.

78. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, αγωγή κληρ. σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Χαν Β'.

79. ΑΓΔΗ, φ. 4, υπφ. ΙΙΙ, 363-364.

λιγότερο 753 κτήματα με χριστιανούς καλλιεργητές, π.χ. μέλη από τις οικογένειες Μπρόσγκου, Τσιάντα, Λάμπρου, Φωτεινού, Τσίκα, Καλτσόγια, Δόβα, ο Παπά Κώστας, κλπ. (τέλη 19ου αι.)⁸⁰. Αυτοί καλλιεργούσαν κυρίως σιτάρι και κριθάρι, επίσης βρίζα, βρώμη, αραβόσιτο, λιανό (δηλ. λιανοκαλάμποκο), σταφύλια, κρεμμύδια, οπωροφόρα δέντρα, κήπους· είχαν επίσης κηφέλες και έτρεφαν ζώα για τις ανάγκες τους (1917)⁸¹. Από τη στατιστική μαθαίνουμε ότι το ιμλιάκι Γραμμένο είχε έκταση 6.700 στρ., από τα οποία 3.000 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 3.000 στρ. αποτελούσαν βοσκές και 700 στρ. λοιπές εκτάσεις· ο συνεταιρισμός του χωριού είχε 180 μέλη (1921)⁸². Το 1936 υπήρχαν στο Γραμμένο 173 μπασταινούχοι καλλιεργητές⁸³.

Την περίοδο της ιταλικής κατοχής (άνοιξη-καλοκαίρι 1917) το γεώμορο και η δεκάτη του Γραμμένου, της Βράβορης και της Τσέργιανης νοικιάστηκαν στον Ριφαάτ Μουσταφά Πασιόβη και αυτός τα υπομίσθωσε στον Φίλιππο Παπαζήση — άνθρωποι που με την κερδοσκοπία τους εκμεταλλεύτηκαν τους χωρικούς. Συγκεκριμένα, οι Γραμμενοχωρίτες σε δύο αιτήσεις τους προς τη διοίκηση (Σεπτ. και Οκτ. 1917) καταφέρθηκαν εναντίον των δύο ενοικιαστών και ανέφεραν ότι είχαν συλλέξει τα όψιμα προϊόντα (αραβόσιτο και λιανό), ώστε μετά την ξήρανση του λιανού να αποδώσουν στον ενοικιαστή τον φόρο γεωμόρου και δεκάτης. Όμως εξαιτίας της πείνας, της λεηλασίας και της διαρπαγής από τον κυρίως ενοικιαστή Ρ. Μουσταφά Πασιόμπεη στα πρώιμα προϊόντα —εναντίον του οποίου επρόκειτο να ασκήσουν «πάσαν νόμιμον διεκδίκησιν των απαιτήσεών» τους— και επειδή δικαιούνταν να λάβουν τον σπόρο από τον συνεταιίρο του, «τύραννο» Πασιόμπεη, αδυνατούσαν να δώσουν στον Παπαζήση το γεώμορο σε είδος. Εκείνος εξέδωσε εναντίον τους «πρωτόκολλα» και οι χωρικοί διαμαρτυρήθηκαν για αυτά «επί αρνήσει δήθεν καταβολής φόρου» και ζήτησαν να οριστεί τιμή για να πληρώσουν σε χρήμα. Στη δεύτερη αίτηση οι γεωργοί του Γραμμένου ανέφεραν ότι το χωριό τους ήταν ιμλιακικό, η δε ιταλική διοίκηση είχε νοικιάσει το γεώμορο στους δύο προαναφερόμενους, οι οποίοι «παραδόξεως εγεωμόρισαν και τον σπόρον, το πολύτιμον αυτό κεφάλαιον των πτωχών γεωργών και δη

80. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ. Βλ. και Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*

81. Βλ. σημ. 85.

82. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 36.

83. *Ό.π.*, φ. 10 (ιμλιάκια).

κατά την εποχήν ταύτην, καθ' ην απαιτείται ολόκληρος η περιουσία μας προς αγοράν αυτού». Έτσι παραβίασαν την εγκύκλιο του υπουργείου οικονομικών, κατά την οποία ο γεωμορισμός στα ιμλιακικά χωριά έπρεπε να γίνεται μετά την αφαίρεση του σπόρου, ο οποίος είχε οριστεί από την οικον. εφορία σε 17% επί των πρωίμων και σε 2-5% επί των οψίμων προϊόντων. Οι χωρικοί ζήτησαν η απόδοση του σπόρου να γίνει εγκαίρως και πρόσθεσαν ότι οι ενλόγω ενοικιαστές ήταν γνωστοί ανά την Ήπειρο για την τρομοκράτηση που επέφεραν στους καλλιεργητές με το βάνουσο και παράνομο τρόπο στη χρήση των δικαιωμάτων τους.

Ο Α.Σ. Καμπανόπουλος, εφορευών γραμματεύς Ιωαννίνων, είχε υποβάλει στη διοίκηση αναφορά-έκθεση σχετική με τους όρους δημοπρασίας για την ενοικίαση γεωμόρου στα «εθνικά χωριά» των επαρχιών Ιωαννίνων-Μετσόβου. Μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι από τα προϊόντα αφαιρούνταν 12½% λόγω δεκάτης, από το υπόλοιπο θα αφαιρούνταν ο σπόρος εάν τον είχε καταβάλει εξιδίων ο χωρικός και το υπόλοιπο θα διανέμονταν κατά το 1/3 στον ενοικιαστή και κατά τα 2/3 στον καλλιεργητή. Ο ενοικιαστής δεν δικαιούταν γεώμορο από τις κυψέλες και γενικά από όλα τα ζώα των καλλιεργητών ανεξαρτήτως αριθμού, από το χόρτο των ζώων, από τα σταφύλια μέχρι ένα στρέμμα και από τα οπωροφόρα δέντρα και τους κήπους μέχρι ένα στρέμμα· επίσης όφειλε να επιτρέψει στους καλλιεργητές 5 στρ. κτηνοτροφικών φυτών δωρεάν. Κάθε ενοικίαση με όρους αντιβαίνοντες στη διακήρυξη αυτή ήταν απαγορευμένη. Οι επί ιταλικής κατοχής ενοικιαστές ισχυρίζονταν ότι η ενοικίαση είχε γίνει άνευ όρων και δεν αναγνώριζαν στους καλλιεργητές αφαίρεση του σπόρου και μη καταβολή γεωμόρου κάτω του ενός στρ. αμπέλων. Σε έρευνα που έγινε στον φάκελο του οικον. εφόρου επί ιταλ. κατοχής δεν υπήρχαν στοιχεία διακηρύξεων, δημοπρασιών κλ. με όρους, αλλά μόνο ο όρος: «η ενοικίασις γίνεται κατά τας κείμενας σχετικές διατάξεις του πρώην καθεστώτος». Με πρωτοβουλία του οικον. εφόρου Ιωαννίνων Ι. Γεωργουλόπουλου η εισαγγελία πρωτοδικών προσκάλεσε τους ενοικιαστές να μεταβούν στα τρία χωριά προς επίλυση της διαφοράς που είχαν με τους καλλιεργητές. Η οικον. εφορία ζήτησε από τους ενοικιαστές να επιστρέψουν τον επιπλέον φόρο, σπόρου και δεκάτης, όμως αυτοί αρνήθηκαν γιατί, όπως είπαν, επί ιταλ. κατοχής οι ενοικιάσεις γίνονταν με βάση τους οθωμανικούς νόμους, όπου δεν γινόταν προαφαίρεση δεκάτης και σπόρου. Ο έφορος αντέτεινε, με εντολή του κυβερν. αντιπροσώπου, ότι στους ελληνικούς νόμους που ίσχυαν τότε υποχρεούνταν και ότι μπορούσαν να προσφύγουν στα δικαστήρια εάν είχαν αξιώσεις· επίσης προς τη διοίκηση εί-

πε ότι η είσπραξη γεωμόρου από τους ενοικιαστές της ιταλ. κατοχής έπρεπε να γίνει με βάση τους ελλην. νόμους, δηλ. μετά την αφαίρεση του σπόρου (τέλη Σεπτ. - τέλη Οκτ. 1917).

Στα τέλη Ιανουαρίου 1918 οι δυο ενοικιαστές, Ριφαάτ Μουστ. Πασιόβης και Φίλ. Παπαζήσης, κάτοικοι Ιωαννίνων, υπέβαλαν αίτηση στη διοίκηση σχετικά με την προαφαίρεση του σπόρου για την οποία αντιτίθενταν και ζητούσαν να εισπράξουν γεώμορο από τα σταφύλια. Κατηγόρησαν τους χωρικούς ότι, ιδίως μετά την αποχώρηση των Ιταλών και ενθαρρυμένοι από τη στάση του οικον. εφόρου, αρνήθηκαν και προχώρησαν στην προαφαίρεση του σπόρου· όσο αφορούσε το γεώμορο στα αμπέλια επίσης αρνήθηκαν ισχυριζόμενοι ότι αυτά είχαν έκταση κάτω από ένα στρέμμα, επιπλέον είχαν αποκρύψει το πλείστο μέρος από τη συγκομιδή των όψιμων προϊόντων. Έτσι ζήτησαν μείωση του μισθώματος λόγω προαφαίρεσης του σπόρου, να εισπράξουν γεώμορο χωρίς προαφαίρεση, και έκπτωση του μισθώματος λόγω καθυστέρησης στην πληρωμή του γεωμόρου από τα σταφύλια. Ο οικον. έφορος Ιωαννίνων Κ. Α. Σούρλας ανακοίνωσε λοιπόν στους παρέδρους⁸⁴ των τριών χωριών ότι το γεώμορό τους κατακυρώθηκε στον Πασιόβη και έπρεπε να του το καταβάλουν όπως έκαναν ανέκαθεν, δηλ. ύστερα από την αφαίρεση της δεκάτης ο ενοικιαστής γεωμόρου θα λάβαινε το 1/3 από όλα τα προϊόντα χωρίς αφαίρεση σπόρου, από δε τα σταφύλια, τα κρεμμύδια και τα καρύδια θα λάβαινε το 1/4. Μάλιστα τους έδωσε εντολή να το γνωστοποιήσουν σ' όλους τους κατοίκους «προς τελείαν συμμόρφωσίν των». Όμως η διοίκηση είχε αντίθετη άποψη στο θέμα του σπόρου και διά του γεν. γραμματέα της Γ. Μαραγκόπουλου παρήγγειλε στον έφορο, σχετικά με το γεώμορο του Γραμμένου, να αποδοθεί ο σπόρος στους καλλιεργητές που τον κατέβαλαν εξιδίως, δηλ. να προαφαιρεθούν μαζί δεκάτη και σπόρος, «εν ανάγκη με τη βία διά της αστυνομικής αρχής» και ο γραμματέας του να προβεί στη σχε-

84. Οι πάρεδροι ήταν βοηθοί του δήμαρχου στην εκτέλεση των εργασιών του και ενεργούσαν κατά τις παραγγελίες του. Οι ειδικοί πάρεδροι, που αποτελούσαν το παρεδρείο, ήταν βοηθοί του δήμαρχου για ορισμένη περιφέρεια, κάτω από τις εντολές του, με καθήκοντα ανακριτικά, ληξιαρχικά, φορολογικά κá. Ο θεσμός του ειδικού παρεδρείου, εάν αναπτυσσόταν κατάλληλα, μπορούσε να αποβεί σύνδεσμος απαραίτητος στην ανάπτυξη της κοινότητας. Το παρεδρείο, αναπτυσσόμενο εντός του ευρύτερου δημοτικού οργανισμού, μπορούσε αργότερα να μεταβληθεί σε κοινότητα οικονομικά αυθύπαρκτη, με κοινοτική προπαίδεια και με συνείδηση των τοπικών αναγκών, ΜΕΕ τ. ΙΔ', σ. 652· βλ. και νόμο ΔΝΖ' /1912.

τική εκτίμηση της παραγωγής. Πράγματι, στα μέσα Φεβρουαρίου η εφορία υπέβαλε στη διοίκηση τρεις ονομαστικούς καταλόγους-πίνακες (έναν για κάθε χωριό), όπου φαίνονται οι καλλιεργητές και η παραγωγή τους κατά το 1917 στα πρώιμα προϊόντα (σιτάρι, κριθάρι, βρίζα και βρώμη), το καταβληθέν γεώμορο και τα ποσά του σπόρου που οι ενοικιαστές Πασιόβης και Παπαζήσης όφειλαν στους χωρικούς λόγω παράνομης εισπράξης. Οι πίνακες περιλαμβάνουν στοιχεία για 171 καλλιεργητές που κυρίως καλλιεργούσαν σιτάρι και κριθάρι. Ο Α. Σ. Καμπανόπουλος, εφορ. γραμματέας και συντάκτης των πινάκων, ανέφερε ότι μέχρι τότε δεν είχε κατορθώσει να αποδώσει τον σπόρο στους καλλιεργητές, γιατί δεν είχε βρει καμιά αποθήκη των ενοικιαστών, οι οποίοι δεν είχαν παρουσιαστεί. Μερικοί χωρικοί δεν είχαν πληρώσει στους ενοικιαστές ολόκληρο το οφειλόμενο γεώμορο, αλλά κράτησαν ποσότητες, γιατί εκείνοι τους χρωστούσαν ποσά από όσα είχαν εισπράξει παράνομα χωρίς προαφαίρεση του σπόρου. Ο Καμπανόπουλος πρότεινε ό,τι οι καλλιεργητές χρωστούσαν σε γεώμορο και δεκάτη και ό,τι οι ενοικιαστές σε σπόρο να δοθεί σε χρήμα, πράγμα που τελικά έγινε⁸⁵.

Το διπλανό στα βόρεια χωριό, η **Βράβορη**⁸⁶ ήταν κρατικό κτήμα⁸⁷. Οι κυριότερες καλλιέργειες ήταν το σιτάρι, το κριθάρι, η βρίζα και η βρώμη. Στη στατιστική των «εθν.» κτημάτων αναφέρεται για τη Βράβορη ότι είχε έκταση 5.460 στρ., από τα οποία 2.000 στρ. καλλιεργούνταν, 3.200 στρ. ήταν βοσκότοποι και 260 στρ. λοιπές εκτάσεις· τα μέλη στον συνεταιρισμό ήταν 80 (1921)⁸⁸. Το 1935 υπήρχαν 98 μπασταινούχοι καλλιεργητές⁸⁹.

Ενοικιαστές εκεί το 1917 ήταν οι ίδιοι με του Γραμμένου, ο Ριφαάτ Μουσταφά Πασιόμπης και ο Φίλ. Παπαζήσης, οι οποίοι έκαναν παράνομες εισπράξεις γεωμόρου από όλα τα προϊόντα και τον σπόρο σε βάρος των καλλιεργητών. Οι τελευταίοι ζήτησαν από τη διοίκηση να υποχρεωθεί ο Παπαζήσης να λάβει σε χρήμα, ύστερα από διατίμηση, το γεώμορο

85. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 370, φ. 55, υπφ. I, α.π. 982, 633, 1889, 1784. Την πρώτη αίτηση υπέγραψαν 23 χωρικοί με πρώτο τον Κ. Αυδή, τη δεύτερη ο πάρεδρος Νικ. Δ. Βούστρος, οι δύο σύμβουλοι και 24 χωρικοί, ενώ την αίτηση των ενοικιαστών υπέγραψε ο πληρεξ. δικηγόρος Κωνστ. Σ. Κατσαδήμας. Βλ. και κατάλογο με 100 καλλιεργητές του χωριού.

86. Η Βράβορη σήμερα είναι η κοινότητα Αναργύρων, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 32-33.

87. Χρ. Χρηστοβασίλης, ό.π.

88. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 35.

89. Ό.π., φ. 1 (ιμλιάκια).

και τη δεκάτη, επειδή οι περισσότεροι καλλιεργητές αντιμετώπιζαν έλλειψη τροφίμων και σιτοδεία. Πέτυχαν να πληρώσουν σε χρήμα μόνο το γεώμορο (Σεπτ. 1917). Σε άλλη αίτηση, 30 χωρικοί της Βράβορης καταφέρθηκαν εναντίον του Πασιόμπεη, «όστις επωφελούμενος της εξαιρετικής προστασίας, ης απήλαυε παρά των ιταλικών αρχών, προέβη εις παντός είδους βιαιοπραγίες και καταπιέσεις κατά των χωρικών», έγινε φόβητρο και τους απειλούσε με εξορία στον Αυλώνα. Με συνοδεία πολυπληθών ιταλικών αποσπασμάτων διενεργούσε «εκνόμους και τυραννικάς ερεύνας» στα σπίτια των κατοίκων και τους αφαιρούσε όλα τα σιτηρά που είχαν εκεί, σχεδόν ολόκληρη την παραγωγή. Ο μουσουλμάνος ζητούσε υπέρογκο γεώμορο με βάση δικούς του υπολογισμούς, καταπάτησε δε τους όρους της δημοπρασίας και σε σχέση με τον σπόρο. Για αυτό οι χωρικοί ζήτησαν να τους επιστραφεί η επιπλέον ποσότητα που τους αφαιρέθηκε από τα πρώιμα και τα όψιμα προϊόντα· η θέση τους ήταν δεινή εξαιτίας της απληστίας και των αθέμιτων μέσων του Πασιόμπεη (Δεκ. 1917). Όμως εκτός από την ιδιοκτησία του δημοσίου υπήρχαν και ιδιωτικές· έτσι ο Ναΐλ Μεχμέτ Αλή Κόρδα αναφέρεται ως ιδιοκτήτης του χωριού που εισπράττει γεώμορο (1918)⁹⁰. Πιθανότατα υπήρχαν και άλλοι τέτοιοι ιδιοκτήτες.

Η γειτονική προς τα βορειοανατολικά **Τσέργιανη**⁹¹, χωριό μικρότερο από τα προηγούμενα, ήταν επίσης τσιφλίκι του δημοσίου⁹². Τα κυριότερα προϊόντα του ήταν το κριθάρι, το σιτάρι, η βρίζα, η βρώμη κλ. Από πηγή του 1921 πληροφορούμεθα ότι το μιλιάκι της Τσέργιανης είχε έκταση 3.150 στρ., που κατανέμονταν σε 1.050 στρ. καλλιεργούμενα, σε 1.900 στρ. βοσκές και 200 στρ. λοιπές εκτάσεις. Ο συνεταιρισμός του χωριού αριθμούσε 45 μέλη⁹³. Το 1931 η Τσέργιανη είχε 52 μπάσταινούχους καλλιεργητές⁹⁴.

Στην περιφέρεια του χωριού υπήρχαν βοσκήσιμες και καλλιεργήσιμες γαίες μεγάλης έκτασης (περίπου 1.000 στρέμ. μέχρι τα χωριά Βελτσίστα, Ροδοτόπι και Βράβορη) που ονομάζονταν «Χαλκιάς», «Φράζος ή Φρά-

90. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 3755, 299, φ. 55, υπφ. I, α.π. 982, 633, 1889, 1784, βλ. και κατάλογο 53 καλλιεργητών του χωριού· φ. 56, υπφ. I, 85.

91. Η Τσέργιανη μετονομάστηκε σε Λοφίσκο, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 282-283.

92. Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*

93. ΔΓΝΙ, φ. μιλιακίων, Στατιστική, αρ. 37.

94. *Ό.π.*, φ. 46 (μιλιάκια).

ξω» και «Πόρτες». Η Τσέργιανη νεμόταν τις βοσκές μέχρι περίπου το 1879, οπότε οι χωρικοί της διαπληκτίστηκαν για αυτές με τους Γραμμενοχωρίτες, επήλθε συμβιβασμός και αποφασίστηκε η από κοινού βοσκή. Τα Γραμμενοχώρια δεν είχαν μεταξύ τους πλήρως καθορισμένα όρια, έτσι το δημόσιο εκμίσθωνε γεώμορο και δεκάτη συνολικά. Ενοικιαστές ήταν ο Ριφαάτ Μουσταφά Πασιόμπης και ο Φίλιππος Παπαζήσης, οι ίδιοι που είχαν νοικιάσει Γραμμένο και Βράβορη (1917, 1918)⁹⁵.

Η γειτονική προς τα νοτιοανατολικά **Κόντσικα**⁹⁶ ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι στο οποίο μεγάλες εκτάσεις κατείχαν: ο Καδρή εφέντης γιός Μπεχαή εφέντη, οι κληρονόμοι του Σαδήκ εφέντη, ο Ιμπραχήμ και ο Καζήμ εφέντες και λοιποί, ο Αλή και λοιποί κληρονόμοι του Ιμπραχήμ αγά, ο Μπεχαή εφέντης γιός του Φεϊζουλάχ εφέντη, όλοι αυτοί ήταν κάτοικοι Ιωαννίνων. Επίσης μεγάλη ιδιοκτησία κατείχε και η Ελένη Παππά Κρομμύδα. Η ιδιοκτησία όλων αυτών αποτελούνταν από ακίνητα που εντάσσονταν είτε μέσα στο τσιφλίκι είτε στο χωριό. Επίσης ιδιοκτησία είχαν: η εκκλησία του χωριού Άγ. Γεώργιος με επίτροπο τον Ηλία Ντάκα, ο δικηγόρος Φερήτ Βέης, ο Γιώτης Θωμάς, ο Νοσρέτ γιός Μουράτ και συνιδιοκτήτης, ο επίτροπος της εκκλ. Αγία Μαρίνα, ο άγιος Περιστεράς (Μελέτιος) ως επίτροπος της μονής Ελεούσας Νήσου, ο Νάσος Μαργιόλας, ο Βαγγέλης Πέτρου Κολόλη, ο επίτροπος της εκκλ. Παναγίας (κτήματα στη θέση Παναγιά), ο Νικόλαος Π. Κολόλη, ο Στέφος Κολόλη, ο Γεώργιος Χαραλάμπης, οι Φεϊζουλάχ και Χουσεΐν, γιοί Ρασίτ αγά, ο Μήτρος Σωτ. Τσιγκέλης και ο Μαρτίνης Μήτρου Καραγιάννη, συνολικά 21 ιδιοκτησίες, όμως το τσιφλίκι ανήκε κυρίως στους πέντε πρώτους (1913)⁹⁷.

Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι η Κόντσικα κατά το ήμισυ αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνων⁹⁸. Πηγή του 1927 σημειώνει για την Κόντσικα ως ιδιοκτήτες τον Ιμβραήμ Σαδίκ, τον Χασάν Ιμβραήμ Μπουνάκη, τον Φερήτ Ραμή Εφέντη και τον Αβδούλ Καντρή Εφέντη. Επίσης υπήρχαν διάφοροι μικροϊδιοκτήτες που είχαν αγοράσει με έγκυρες αγοραπωλησίες τα κτηματομερίδια (μπάσταινες) των Αβδούλ Κασσήμ Ζαντέ, Χατζή Αβδούλ Καντρή, Μπεχαή Εφέντη Μουφτή Ζαντέ, της Νατζιγιέ

95. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 982, 633, 1889, 1784, βλ. και κατάλογο 18 καλλιεργητών του χωριού: φ. 56, υπφ. Ι, 180.

96. Αλλιώς λεγόταν Κόνιτσκα, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 234-235.

97. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

98. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

συζ. του Γιαγιά Βέη Μουσταφά Βέη και της Τσαντέ χήρας του Τεφίχ Βέη Ντάκα. Το αγρόκτημα είχε έκταση 13.805 στρ. που κατανέμονταν σε καλλιεργούμενα (αγροί, αμπέλια) εδάφη 6.605 στρ., σε θαμνώδη ορεινά και απρόσφορα στην καλλιέργεια 6.500 στρ., στους συνοικισμούς (Κόντσικας και Ζευγαριού) 100 στρ., σε δρόμους, μονοπάτια, χαντάκια, χαράδρες και ρυάκια 600 στρ.⁹⁹

Το διπλανό στα νοτιοανατολικά χωριό **Λιόκου**¹⁰⁰ ήταν τσιφλίκι ιδιωτικό και οι χωρικοί-καλλιεργητές πλήρωναν το γεώμορο στους διάφορους ιδιοκτήτες. Ως τέτοιοι παραδίδονται από τις πηγές οι εξής: Ζουλφικάρ εφέντης, γιός Σακήρ αγά Χατζή Χαρατσή Ζαδέ και αδελφοί και αδελφές του· Νεσιμέ Ομέρ Χατζή, σύζυγος Ρασήτ αγά και οι γιοί της Φειζουλάχ αγάς και Χουσεϊν· κληρονόμοι Δημητρίου Σωτηρ. Τσιγκέλη από το Βαγενίτι Κουρέντων· Μπεχαή εφέντης, γιός Αχμέτ Μπεκιάρη και συνιδιοκτήτης· Φαήκ εφέντης, γραμματέας φορολογικού γραφείου και Αμπιτέ χανούμ, θυγατέρα Μπεκιάρη· Αχμεδή, γιός Μαχμούτ Μπεκιάρη και Ατηγιέ χανούμ, θυγατέρα Αβδούλ εφέντη. Επίσης κτήματα είχε η μονή Ελεούσας Νήσου με επίτροπο τον Μελέτιο Περιστεράς, οι εκκλησίες του χωριού Άγ. Δημήτριος, Άγ. Γεώργιος, οι μονές Παναγίας και Αγ. Νικολάου, η Χασιμπέ χανούμ θυγ. Εμίν αγά Λεγούσα (από τη συνοικία Λούτσα Γιουσούφ Αγά), ο Νοσρέτ γιός Μουράτ (από το Δεδεουρούτς Ιωανν.) και ο Καπλάν αγάς γιός Αβδούλ Νοσρέτ και ο Χαλήμ, ο Σουκρή εφέντης γιός Αχμεδή Μπεκιάρη, μέλη των οικογενειών Τσίτσα, Μαλόλου, Αθανασίου, Δημητρίου, Μαλάνη, Διαμάντη, Κρομμύδα, Λουκά, Γκλίνοβου, Μπαλόγια, ο Παπά Νικόλαος Μιχ. Κρομμύδας. Συνολικά υπήρχαν 33 ιδιοκτησίες στο χωριό (1913, 1918)¹⁰¹.

Στην πηγή του 1926 αναφέρεται ότι το αγρόκτημα Λιόκου είχε ιδιοκτήτες τις Αϊσιέ, χήρα του Χαμήρ και Απετιέ, χήρα του Τζελάλ, τον Νικόλαο Κρομμύδα, τον Μπεχαή Αχμέτ Μπεκιάρη, τους κληρ. του Ζουλφικάρ Χαρατσή, τον Κωνστ. Γκλίναβο, τον Περετέβ Παπατζιάν, τη μονή Ελεούσας (εκπρ. ο Γρηγ. Ραφανάς), την Ακηλιέ χήρα του Χουσεϊν Χαρατσή, τους κληρ. του Δημ. Τσιγκέλη, τη χήρα του Μπούλιο και τον Καπλάν Αγά,

99. Ό.π., φ. 66, α.α. 33. Οι πηγές συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά τους ιδιοκτήτες.

100. Η κοινότητα Λιόκου μετονομάστηκε σε Ασβεστοχώρι, ΚΕΔΚΕ, Στοιχεία συστάσεως ..., 19 Νομός Ιωαννίνων, σ. 56-57.

101. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 10532· βλ. κυρίως Αρχείο Κτηματολογίου Σπουδ. ΙΝΧ.

την εκκλησία Άγ. Δημήτριο Λιόκου, τους αδελφούς Γκλάρα, Αναστάσιο, Δημήτριο και Γεώργιο, καθώς και δέκα μικροϊδιοκτήτες χωρικούς. Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 10.434 στρ. με την εξής κατανομή γαιών: καλλιεργούμενοι αγροί, άμπελοι 2.404 στρ., καλλιεργήσιμα 278 στρ., ορεινή έκταση 5.360 στρ., συνοικισμός 4 στρ., δρόμοι, χαντάκια 165 στρ. και βοσκοτόποι ορεινοί απρόσφοροι στην καλλιέργεια 1.583 στρ.¹⁰²

Το Γραμμενοχώρι **Ντόμπρο ή Δόβρον**¹⁰³, στα βορειοανατολικά της Τσέργιανης, ήταν ιδιοκτησία του δημοσίου¹⁰⁴. Κατελάμβανε έκταση 5.043 παλαιά στρέμματα και 1 αυλάκι (1/4 στρέμ.) και περιελάμβανε 432 κομμάτια, δηλαδή γεωργικούς κλήρους που καλλιεργούσαν χριστιανοί καλλιεργητές με τις οικογένειές τους· αναφέρουμε ενδεικτικά τους εξής: Χαράλαμπο Δημητρίου, Μίχο Κυριαζή, Νάσιο Μίχου, Γιαννούλα Γιάννη Τσακτσίρα, Μήτρο Γώγου, Βαρβάρα Τσακτσίρα, Κώστα Σιώζιου, Γιάννη Σιώζιου, Απόστολο Σιώζιου, Γεωργίτσα Κυριαζή, κλπ. (1898)¹⁰⁵.

Στο έγγραφο του 1923 αναφέρεται ότι ένα ελάχιστο τμήμα του Ντόμπρου αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι¹⁰⁶. Η στατιστική αναφέρει ότι το ιμλιάκι Ντόμπρο είχε έκταση 5.400 στρ., από τα οποία 1.000 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 3.950 στρ. αποτελούσαν βοσκοτόπους και 450 στρ. λοιπές εκτάσεις· στον γεωργικό συνεταιρισμό του χωριού υπήρχαν 45 μέλη (1921)¹⁰⁷. Το 1931 το χωριό είχε 54 μπασταινούχους καλλιεργητές, που καλλιεργούσαν 1.333 στρ.¹⁰⁸

Ενοικιαστής γεωμόρου του χωριού κατά το 1918 ήταν ο Γεώργιος Τασούλας. Την ίδια περίοδο υπήρχαν στο Ντόμπρο επίμορτοι καλλιεργητές¹⁰⁹.

Βορειοανατολικά του Ντόμπρου βρίσκεται το χωριό **Τζοντίλα ή Ζωνδήλα**¹¹⁰, το οποίο κατελάμβανε έκταση με όρια τα χωριά Ζέλοβα, Ντόμπρο, Βράβορη, Τσέργιανη, Ροδοτόπι, Μεγάλο Γαρδίκι, Μικρό Γαρδίκι και το δημόσιο δρόμο. Το χωριό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι και ανήκε κατά το ήμισυ εξαδιαιρέτου στον Βετζχή Βέη Μετκόβεη και κατά το υπόλοιπο μι-

102. ΔΓΝΙ, φ. 3, α.α. 20. Και εδώ οι πηγές συμπίπτουν αναφορικά με τους ιδιοκτήτες.

103. Το Δόβρο μετονομάστηκε σε Παλιά Αλώνια, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 364-365.

104. Χρ. Χρηστοβασίλης, ό.π.

105. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

106. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

107. Ό.π., Στατιστική, αρ. 12.

108. Ό.π., φ. 36 (ιμλιάκια).

109. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 36.

110. Η Ζωνδήλα μετονομάστηκε σε Ζωοδόχο, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 178-179.

σό στον Ναφήζ Γκιόντα. Στα τέλη του 1915 (στις 20 Μαΐου του ίδιου έτους κάτοχος ακόμη ήταν ο Βετσή μπέης) το δημόσιο κατέλαβε το τσιφλίκι με βάση το νόμο 1073, άρθρο 14, επειδή πιθανότατα εγκαταλείφθηκε από τους ιδιοκτήτες του (1918)¹¹¹.

Από πηγή του 1928 μαθαίνουμε ότι η Τζοντίλα είχε για ιδιοκτήτες την Ιρφάν χήρα του Βετζή Μετκόμπη και την Χαϊρέτ Κουμετζή Βετζή, την Εσμά Μετκόμπη σύζυγο του Ιχσάμ Βέη, τον Σπεχαή Σέχη, τον Μεχμέτ Μέτσιο, τον Ναφήζ Χαλήλ Αβδή ή Γκιάτα, την Ρεσμέ χήρα του Γκατρή Κουμπάρο και τα τέκνα της Εσάτ Σουλεϊμάν και Λεμίν Καδρή Κουμπάρο, την Σελιμέ σύζ. του Κουκίμ Αβδή και θυγ. του Αχμέτ Μπεχαουδίν, την Σαφέντ Καδρή Κουμπάρο, τον Μεχμέτ Ισλιάμ Κουμπάρο, την Σε[λιμέ;] Ισλιάμ Κουμπάρο, την Ακιλέ χήρα του Ντεμίρ Ισλιάμ Κουμπάρο από το Λιμπόχοβο Αλβανίας (εκπρ. ο Ναφήζ Γκιάτα), τους ναούς της Αγ. Παρασκευής και της Ζωοδόχου Πηγής, την ΕΤΕ με συνιδιοκτήτη της τον Ιωάννη Δροσόπουλο, το ελλ. δημόσιο, τον Σταύρο Παπαγιάννη ή Κασσή και τον Ανδρέα Παπαγιάννη ή Κασσή. Το τσιφλίκι είχε καταμετρομένη έκταση που έφτανε τις 9.568 στρ., από τα οποία 3.668 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 5.500 στρ. ορεινά βοσκήσιμα εδάφη και 400 στρ. καλύπτονταν από τον συνοικισμό, τους δρόμους, τα μονοπάτια, τα χαντάκια και τις χαράδρες¹¹².

Ενοικιαστής του μισού δημόσιου τσιφλικιού (δηλ. στο μερίδιο των κληρονόμων του Βετζή μπέη) ήταν ο Θωμάς Ματσιόπουλος για μια τριετία από 1-3-1916 με ενοίκιο 2.400 δραχ. το έτος. Το 1918 υπήρχε στο χωριό Γεωργικός Συνεταιρισμός που πιθανόν διεκδίκησε για λογαριασμό του την ενοικίαση των γεωργικών φόρων του χωριού¹¹³.

Το χωριό **Ροδοτόπι** ή **Ραδοτόβι**¹¹⁴ που βρίσκεται βορειοδυτικά των Ιωαννίνων και της Τζοντίλας ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Σύμφωνα με έγγραφο του 1913 ανήκε στους κληρονόμους του Αλβανού Καδρή Βέη, τους οποίους οι χωρικοί είχαν καταγγείλει στις αρχές για αξιόποινες πράξεις¹¹⁵. Άλλος ιδιοκτήτης ήταν ο δικηγόρος Αλφρέδος Ι. Αθανασούλας κάτοικος Αθηνών, στον οποίο οι επίμορτοι καλλιεργητές του χωριού απέδιδαν το

111. Βλ. σημ. 113.

112. ΔΓΝΙ, φ. 41α, α.α.9. Οι πηγές συμφωνούν αναφορικά με τους κύριους ιδιοκτήτες του τσιφλικιού.

113. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 8467, φ. 56, υπφ. Ι, 30.

114. Λέγεται και Ροδοτόβι.

115. ΑΓΔΗ, φ. 3, υπφ. ΙΙ, 9.

γεώμορο ή στους αντιπροσώπους του (1918)¹¹⁶. Σύμφωνα με έγγραφο του 1918 ιδιοκτήτης του τσιφλικιού ήταν ο Ναφής Χαλήλ ή Νεφής Γκιάτα, ο οποίος είχε νοικιάσει το χωριό στους κατοίκους του με ετήσιο αντίτιμο 420 χρυσά εικοσάδραχμα και η ενοικίαση έληγε το ίδιο έτος¹¹⁷. Πιθανότατα ο Αθανασούλας κατείχε ένα μερίδιο του τσιφλικιού, ενώ κύριος ιδιοκτήτης του ήταν ο Νεφής Γκιάτα.

Στην πηγή του 1926 απαριθμούνται οι ιδιοκτήτες που εξουσίαζαν το Ροδοτόπι: ο Ναφίς Χαλήλ Αβδή ή Γκιάτα, η Ρεσμιέ χήρα του Καδρή Κουμπάρο και τα παιδιά της Εσάτ Σουλειμάν και Λεμάν Καδρή Κουμπάρο από το Λιμπόχοβο Αλβανίας, η Σελιμέ συζ. του Μουκίμ Αβδή θυγ. του Αχμέτ Μπεχαουδίν, η Σαφέντ Καδρή Κουμπάρο, ο Μεχμέτ Ισλάμ Κουμπάρο, ο Αλή Ι. Κουμπάρο, η Σεξαγιέ Ι. Κουμπάρο, η Ακιλέ χήρα του Ντεμήρ Ι. Κουμπάρο, ο Σαδίκ Δαβίδ Σαδίκ, ο Ασέρ Δ. Σαδίκ, η Έββα χήρα του Δαβίδ Σαδίκ, ο Ιακώβ Δ. Σαδίκ, ο Ραφαήλ Δ. Σαδίκ, η Ραχήλ Δ. Σαδίκ, η Εσθήρ χήρα του Ραφαήλ Σαδίκ, ο Σαδίκ Ραφαήλ Σαδίκ, η Σαρίνα Ρ. Σαδίκ, η Ραχήλ Ρ. Σαδίκ, κάτοικοι Πρέβεζας, ο Ισάν Μπιρή, οι δυο εκκλησίες του Ροδοτοπίου, η Ισμετή Σετκή, η Ακηγιέ Σετκή, ο Μερσίν Χαΐρουλά και η Νουριέ Χασάν Ντούλα χήρα του Ιμπραήμ Χαΐρουλά. Το τσιφλίκι είχε έκταση 18.747 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: αγροί καλλιεργούμενοι, αγραναπαυμένοι και μεσαριές¹¹⁸ (257 στρ.) ήταν 7.998 στρ., κοφτολείβαδα 82 στρ., βοϊδολείβαδα 366 στρ., αμπέλια 221 στρ., ξένες ιδιοκτησίες 165 στρ., ορεινοί βοσκότοποι 9.238 στρ., χερσότοποι δεκτικοί στην καλλιέργεια 52 στρ., συνοικισμός και οικήματα 362 στρ., δρόμοι, χαντάκια, μάνες κλ. 263 στρ.¹¹⁹

Το γειτονικό χωριό προς τα ανατολικά, το **Μεγάλο Γαρδίκι** ήταν και αυτό ιδιωτικό τσιφλίκι. Ανήκε κατά τα 2/3 στον γνωστό Γιαχγιά Βέη, που επί πολλά έτη είχε διατελέσει δήμαρχος Ιωαννίνων. Οι επίμορτοι καλλιεργητές του χωριού είχαν καπνοφυτείες και επίσης καλλιεργούσαν αραβόσιτο. Από την παραγωγή των ειδών αυτών έδιναν στον Γιαγιά βέη Μουσταφά βέη ποσοστό 25% ως γεώμορο (1917)¹²⁰.

116. Ό.π., φ. 56, υπφ. Ι, 84.

117. Ό.π., 17.

118. Μεσαριά είναι το άσπαρτο χωράφι, που βρίσκεται στη μέση άλλων σπαρμένων αγρών ή το άσπαρτο τμήμα αγρού.

119. ΔΓΝΙ, φ. 121, α.α.9· βλ. και α.α.11 του 1924. Υπάρχει σύμπτωση των πηγών σε δύο από τους μεγάλους ιδιοκτήτες του αγροκτήματος.

120. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. ΙV, α.π. 1692, και ιδιόγραφο Γιαχγιά βέη (26-9-'17).

Σύμφωνα με πηγή του 1925 το Μεγάλο Γαρδίκι ανήκε στον Χατζή Ιτζέτ, στους κληρ. του Γιαγιά Βέη δηλ. στη Ντεζιέ χήρα του Γιαγιά Βέη Μουσταφά Γ. Βέη, στον Νεσάτ Γιαγιά Βέη και στη Νιά Γ. Βέη, στους ναούς του χωριού, Αγία Τριάδα, Προφ. Ηλία και Άγ. Νικόλαο, στον γνωστό Ταλαάτ Εφέντη, στον Μεχμέτ Μέτσο, στον Ναφίζ Γκιάτα, στον Παπακώστα Σαμπή, στο ναό Αγ. Παρασκευής Ζωνδήλας, στο ελλ. δημόσιο και στην Ιρφάν Βετζή Μετκόμπτη. Το αγρόκτημα είχε έκταση 1.981 στρ. με την εξής κατανομή: αγροί κολληγικώς καλλιεργούμενοι 694 στρ., όμοιοι κείμενοι στην περιφέρεια του τσιφλικιού (εξωχώραφα) 95 στρ., αγροί που ανήκαν στους ιδιοκτήτες της Τζοντίλας και καλλιεργούνταν από κατοίκους της 19 στρ., αγροί με ιδιοκτήτες χωρικούς του Μ. Γαρδικιού 36 στρ., άμπελοι 207 στρ., βοσκότοποι ορεινοί, συνοικισμός, κτίρια, δάση, χέρση έκταση ανεπίδεκτη στην καλλιέργεια, μαζί με τη βοσκήσιμη έκταση «Γορίτσι» που χρησιμοποιούνταν από τους ενοικιαστές των ιδιοκτητών [810 στρ.], δρόμοι, χαντάκια, ρέματα και χαράδρες 120 στρ.¹²¹

Στα νοτιοανατολικά από το Μεγάλο Γαρδίκι, ενωμένο με αυτό σήμερα, εντοπίζεται το **Γαρδικόπουλο** ή **Παλαιό Γαρδίκι**¹²². Αυτό, σύμφωνα με πηγή του 1926, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι, που ανήκε στον Θωμά Εξαρχόπουλο, στον Σπυρίδωνα Εξαρχόπουλο, στη Χαρίκλεια Νικολαΐδου, στους ναούς Αγία Τριάδα και Παναγία Εικονισμάτων Μεγ. Γαρδικιού, στον Χατζή Ιτζέτ, στον Γιαχγιά Βέη και στον Ισούφ. Το αγρόκτημα αριθμούσε 946 στρ., από τα οποία 886 στρ. κατείχαν οι τρεις πρώτοι ιδιώτες, 30 στρ. οι εκκλησίες και 30 στρ. οι μουσουλμάνοι. Η γη είχε τις εξής χρήσεις: αγροί 68 στρ., άμπελοι 68 στρ., βοσκότοποι επιδεκτικοί στην καλλιέργεια 422 στρ. και όμοιοι ορεινοί απρόσφοροι στην καλλιέργεια 388 στρ.¹²³

Το γνωστό χωριό **Βελτσίστα**¹²⁴ δυτικότερα από το Γαρδίκι, ήταν τσιφλίκι που ανήκε στο δημόσιο¹²⁵. Όμως εκτός από την ιδιοκτησία του δημοσίου, ένα τμήμα του χωριού αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι με ιδιοκτήτες, μεταξύ άλλων, τον Παπά Άνθιμο Σταμάτη, επίτροπο μονής Παλιουρής, τον Πάνο Γουγιάνο, επίτροπο εκκλ. Αγ. Βασιλείου, τη Βασιλική θυγ.

121. ΔΓΝΙ, φ. 94, α.α. 22. Διαπιστώνεται ταυτότητα των πηγών σχετικά με τον κύριο ιδιοκτήτη.

122. Ιω. Λαμπρίδης, *ό.π.*, σ. 15.

123. ΔΓΝΙ, φ. 22, α.α. 24.

124. Η Βελτσίστα σήμερα ονομάζεται Κληματιά, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 228-229.

125. Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*

Παναγ. Γεωργίου, τον Μεχμέτ Βέη γιό Σαδουλάχ Βέη και συνιδιοκτήτη (με αξιόλογη ιδιοκτησία), τους Νασήτ και Αμπτουλάχ Βέηδες, τους Σαδήςκ Πασά και Χαλήτ Βέη, τον Δημήτριο Βασιλ. Πασάλου, τον Χαλήλ Βέη γιό Αβδουραχήμ εφέντη, τον Ζεϊνέλ εφέντη, γραμματέα γραφείου αλληλογραφίας (μεκτουπτσή καλέμι), τον Φεϊζουλάχ Καραμούσα, τον Μελέτιο Περιστεράς για λογαριασμό της μονής Ελεούσας, τον Πάνο Γιάννη Γογιάνο, επίτροπο εκκλ. Αγ. Δημητρίου, πολλά μέλη της οικογένειας Ντιρέκα (Δερέκα), τον Βασίλειο Αναστ. Τσακανίκα, κλπ., συνολικά 81 μικρές κυρίως ιδιοκτησίες (1913)¹²⁶.

Έγγραφο του 1923 σημειώνει ότι η Βελτσίστα κατά το ήμισυ ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου, πράγμα που συμφωνεί με την πηγή του 1913¹²⁷. Στη στατιστική με τα «εθνικά» κτήματα αναφέρεται ότι το ιμλιάκι Βελτσίστα είχε έκταση 26.300 στρ., από τα οποία 8.300 στρ. καλλιεργούνταν, 13.000 στρ. αποτελούσαν βοσκές και 5.000 στρ. λοιπές εκτάσεις· ο συνεταιρισμός του χωριού αριθμούσε 200 μέλη (1921)¹²⁸. Το 1932 η Κληματιά είχε 249 μπασταινούχους καλλιεργητές και το 1937 είχε 243¹²⁹.

Το χωριό αριθμούσε (Νοέμβριος 1917) γύρω στις 230 οικογένειες. Τα κυριότερα προϊόντα του ήταν οι δημητριακοί καρποί και τα σταφύλια. Ενοικιαστής γεωμόρου του χωριού το 1917 αναφέρεται στα έγγραφα ο Ιωάννης Τσεκούρας, κάτοικος Βελτσίστας, ο οποίος νεμόταν και τα λειβάδια του χωριού¹³⁰.

Δυτικότερα από τη Βελτσίστα εντοπίζεται η **μονή Παλιουρής**, χτισμένη σε πεδινό έδαφος κοντά στη δεξιά όχθη του ποταμού Σμολίτσα και στη δεξιά πλευρά της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας. Από πηγή του 1913 γνωρίζουμε ότι η ιδιοκτησία του μοναστηριού είχε διαχειριστή (επίτροπο) τον Παπά Άνθιμο¹³¹. Το κτήμα Παλιουρή, ως ιδιωτικό τσιφλίκι σύμφωνα με πηγή του 1927, είχε για ιδιοκτήτη τη μονή «Παναγία Παλιουρή» με εκπρόσωπο τον ηγούμενο Άνθιμο Σταμάτη. Το αγρόκτημα είχε έκταση 1.053 στρ., που κατανέμονταν ως εξής: καλλιεργούμενα 186 στρ., καλλιεργήσιμα 124 στρ., φυτευμένες εκτάσεις (ελαιοπερίβολα και αμπέ-

126. ΑΚΣπυδ. ΙΝΧ.

127. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

128. Ο.π., Στατιστική, αρ. 57.

129. Ο.π., φ. 21α, β (ιμλιάκια).

130. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. ΙV, α.π. 2282, 236, 257, 904, 2028, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 633.

131. ΑΚΣπυδ. ΙΝΧ.

λια) 55 στρ., δάση 170 στρ., λειβάδια (βοσκήσιμα) 128 στρ., βοσκότοποι 270 στρ., κτίρια, δρόμοι, χαντάκια, αυλάκια ποταμών και χαραδρών 120 στρ.¹³²

Βορειοανατολικά της μονής στον ομώνυμό του κάμπο το χωριό **Κάτω Λαψίστα** ήταν τσιφλίκι ιδιωτικό του δικηγόρου Αλφρέδου Ι. Αθανασούλα, κάτοικου Αθηνών. Πληρεξούσιος αντιπρόσωπος του Αθανασούλα ήταν ο Κων/νος Δ. Νίκας, κάτοικος Ιωαννίνων¹³³. Σύμφωνα με άλλη πληροφορία ιδιοκτήτης της Κάτω Λαψίστας ήταν ο Περετέβ Μπαμπατζιάν¹³⁴. Το πιθανότερο είναι ότι ο Μπαμπατζιάν κατείχε κάποιο μερίδιο της ιδιοκτησίας του χωριού. Το έγγραφο του 1923, όπου απαριθμούνται τα τσιφλίκια του νομού Ιωαννίνων, αναφέρει ότι ελάχιστο τμήμα της Κάτω Λαψίστας αποτελούσε ιδιωτικό κτήμα μουσουλμάνου¹³⁵. Στην πηγή του 1929 σημειώνεται ότι ιδιοκτήτες στο τσιφλίκι αυτό ήταν το ελλ. δημόσιο και η αερ. άμυνα, ο Αλφρέδος Αθανασούλας, ο Ναμήκ Ρέντα και η ΕΤΕ. Το αγρόκτημα είχε έκταση 4.936 στρέμματα, που κατανέμονταν σε 2.199 στρ. καλλιεργούμενους αγρούς και αμπέλους, σε 289 στρ. καλλιεργήσιμα, σε 1.965 στρ. ορεινά βοσκήσιμα και ακατάλληλα για καλλιέργεια, σε 269 στρ. που καλύπτονταν από τον συνοικισμό, τους δρόμους, τα μονοπάτια, τα χαντάκια, τα ρέματα και σε 214 στρ. που ήταν εκτάσεις καλυμμένες από ύδατα¹³⁶.

Οι επίμορτοι καλλιεργητές του χωριού, σύμφωνα με το αγροληπτικό καθεστώς που ανέκαθεν ίσχυε επί τουρκοκρατίας («σενέ-ι-σαμπήκ»), έδιναν το «τριτάριχο» γεώμορο, δηλ. το 1/3 της παραγωγής τους. Επίσης κάθε οικογένεια κατέβαλλε το ετήσιο «αραδιάτικο», οι ίδιοι επίμορτοι καλλιεργητές έδιναν και το «δραγατικό» ή «μπατάλ-ήμορο» για να αφήνονται ακαλλιεργητοί αγροί (χέρσοι), λόγω της επέκτασης των βοσκών που προορίζονταν για τα ποίμνιά τους. Η καταβολή των δοσιμάτων συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση του 1913 (1918)¹³⁷.

132. ΔΓΝΙ, φ. 113, α.α. 22.

133. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 84.

134. Ό.π., 8.

135. ΔΓΝΙ, φ. μιλιακίων, α.π. 1436.

136. Ό.π., φ. 73, α.α. 55. Υπάρχει συμφωνία των πηγών σε έναν από τους κύριους ιδιοκτήτες του κτήματος.

137. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 184. Αραδιάτικο ήταν το ένα ζώο που λάμβανε ο σπαχής για το δικαίωμα βοσκής που παραχωρούσε στον καλλιεργητή στην περίπτωση που τα ζώα του ήταν λιγότερα από είκοσι, Νικ. Β. Πατσέλης, Το τιμαριωτικό σύστημα εις Ήπειρον επί τουρκοκρατίας, ΗΕ ΙΣΤ' /183-185 (1967) 168.

Η περιοχή όπου βρίσκεται το χωριό είναι ακόμη και σήμερα γνωστή από την ομώνυμη λίμνη που υπήρχε εκεί και έχει πλέον αποξηραθεί. Σύμφωνα με έγγραφο του 1918 ο Γεώργιος Βασιλειάδης γύρω στα 1893 αποφάσισε να αποξηράνει τη **Λίμνη Λαψίστας** και τα έλη της με δικά του έξοδα. Η συγκεκριμένη περιοχή ήταν γνωστή με το όνομα «ο Βάλτος του Βασιλειάδου». Για να επιτύχει το σκοπό του πήγε στην Πόλη, όπου υπέγραψε σχετική σύμβαση με την Υ. Πύλη και πήρε φιρμάνι. Όταν γύρισε στα Ιωάννινα, κάλεσε από την Ευρώπη ειδικούς μηχανικούς (υδραυλικούς) και πέτυχε την αποξήρανση, αφού όμως δαπάνησε δικά του χρήματα (40 χιλιάδες οθωμ. λίρες) και άλλα που δανείστηκε. Αρμόδια επιτροπή που εξέτασε το έργο υπέβαλε αίτηση στο υπουργείο για έκδοση από το αυτοκρατορικό κτηματολόγιο τίτλων ιδιοκτησίας (ταπιά) στον Βασιλειάδη και του σύστησε να καλλιεργήσει τις αποξηραμένες γαίες. Αυτό έγινε και η παραγωγή αραβοσίτου ήταν άφθονη τόσο, ώστε έπεσε η τιμή πώλησης του προϊόντος στην τοπική αγορά σε 6 γρόσια το ταγάρι (1 ταγάρι = 20 οκάδες), δηλαδή με αντίστοιχες τιμές του 1918 ήταν 5 λεπτά την οκά. Όμως οι περίξ μικροϊδιοκτήτες οικειοποιήθηκαν την περιοχή, πάνω από 20 χιλιάδες στρέμματα ήταν τα αποξηραμένα εδάφη, και επιβράδυναν την έκδοση των ταπιών· ο Γ. Βασιλειάδης στο μεταξύ πέθανε, λίγο πριν την παραχώρηση του οθωμ. συντάγματος (1908). Ο γιός του Αλέξανδρος Βασιλειάδης κατόρθωσε με τη βοήθεια των Ελλήνων βουλευτών να λάβει τα ταπιά, όμως δεν εγκαταστάθηκε εξαιτίας του πολέμου του 1912-13. Μετά την απελευθέρωση οι γύρω μικροϊδιοκτήτες άρχισαν να καταστρέφουν το έργο του Βασιλειάδη, δηλαδή γέμισαν με χώμα τα χαντάκια, έφραξαν τα στόμια των καταβοθρών, έστρεψαν τη ροή των υδάτων κλ. Το 1916 το υπουργείο οικονομικών αποφάσισε την εγκατάσταση του Α. Βασιλειάδη στην αποξηραμένη περιοχή, όμως αυτή δεν έγινε. Αντίθετα οι χωρικοί έσπειραν και καλλιέργησαν εκεί αραβόσιτο, ενώ ο Αλέξ. Βασιλειάδης ως δικαιούχος ζήτησε να εισπράξει το γεώμορο (1918)¹³⁸.

Λίγο πιο βόρεια από το Μεγάλο Γαρδίκι βρίσκεται το χωριό **Άνω Λαψίστα**, χτισμένο στον κάμπο της Λαψίστας (όπου παλαιότερα υπήρχε το ομώνυμο έλος). Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι¹³⁹ και, σύμφωνα με πηγή του 1924, είχε ιδιοκτήτες τον Γεώργιο Κ. Αθανασούλα, τον Θεμιστοκλή Κ. Αθανασούλα, τον Ιωάννη Ν. Αθανασούλα και τον Κωνστ. Ν. Αθανασού-

138. ΑΓΔΗ, ό.π., 62.

139. Ό.π., 53.

λα, καθώς και τους ναούς της Άνω Λαψίστας, δηλ. τον Άγ. Κωνσταντίνο, τον Άγ. Νικόλαο και την Αγ. Παρασκευή. Το αγρόκτημα είχε έκταση 5.398 στρ. με την εξής κατανομή: αγροί καλλιεργούμενοι 2.813 στρ., λειβάδια πεδινά 153 στρ., βοσκότοποι ορεινοί, χερσότοποι και λάκκοι ακατάλληλοι για καλλιέργεια 720 στρ., βοσκότοπος ημιορεινός (κισλάς ιδιοκτητών) 630 στρ., κήποι ιδιοκτητών 46 στρ., συνοικισμός 146 στρ., οδοί και ατραποί 37 στρ., αγροί στο Μεγ. Μπισδούνι 69 στρ., λειβάδι Μαυρομίτα επιδεκτικό στην καλλιέργεια 18 στρ. και αγροί καλυμμένοι (από νερά;) 766 στρ.¹⁴⁰

Βορειοανατολικά της Άνω Λαψίστας, στις υπώρειες του Μιτσικελιού βρίσκεται το χωριό **Βάρβεσι**¹⁴¹. Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με ιδιοκτήτες δύο κατοίκους Αργυροκάστρου, τον Ιμπραήμ Τση και τον Χαϊρή Τσάμη¹⁴². Πηγή του 1924 αναφέρει ότι το αγρόκτημα Βάρβεσι ανήκε στον Χατζή Ιβραήμ Τση, κάτοικο Αργυροκάστρου, στον Νεκή Χαϊρουλά Τση, στον Χαϊρή Εντίπ Τσάνη, στην Τσαμπή χήρα του Εντίπ Τσάνη, στη Μακή χήρα του Μεντίν Κούλια, στον Σεφκέτ Εντίπ Τσάνη, στο βακουφικό τζαμί «Ασήμπτη», στον ναό της Αγ. Παρασκευής και στον ναό του Προφ. Ηλία Περάτη. Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 3.062 στρ., από τα οποία 894 στρ. ήταν κολληγικά καλλιεργούμενες γαίες, 32 στρ. καλύπτονταν από αμπέλια και οπωροφόρα δέντρα στη θέση «Αμπελιά», 431 στρ. αποτελούσαν κοφτολείβαδα επιδεκτικά στην καλλιέργεια στις θέσεις Κεραμίδα, Ασήμπτη και Χάνι, 1.500 στρ. ήταν βοσκήσιμη ορεινή και ακατάλληλη για καλλιέργεια έκταση στη θέση Κάναλες, 65 στρ. βοσκήσιμα μη καλλιεργούμενα στις θέσεις Λοτζέτο και Μποξάδες (βοΐδολείβαδο), 30 στρ. ήταν ο συνοικισμός, 50 στρ. καλύπτονταν από δρόμους, χαντάκια, ρέματα και 60 στρ. αποτελούσαν δασώδη έκταση¹⁴³.

Ενοικιαστές των γεωργικών φόρων του χωριού ήταν οι κάτοικοί του. Επίσης κοντά στο χωριό υπήρχε το πανδοχείο (χάνι) «Λυκόστομον» που γύρω του είχε λειβάδια και αγρούς με δημητριακά. Κατά πάσα πιθανότητα όλα αυτά κατείχαν οι ίδιοι ιδιοκτήτες του χωριού και τα εκμίσθωναν στους κατοίκους του, και αυτοί με τη σειρά τους τα νοίκιαζαν σε διάφο-

140. ΔΓΝΙ, φ. 72, α.α. 13.

141. Το Βάρβεσι σήμερα είναι συνοικισμός της κοινότητας Κρανούλας με το όνομα Άγιοι Απόστολοι, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 252-253.

142. Βλ. σημ. 144.

143. ΔΓΝΙ, φ. 70, α.α. 10. Οι πηγές συμφωνούν σε πολύ μεγάλο βαθμό αναφορικά με τους ιδιοκτήτες.

ρους ιδιώτες. Μάλιστα κατά την τριετία 1915-1918 το χάνι, μαζί με λειβάδια και αγρούς και γεώμορο που απέδιδαν, εκμισθώθηκε αντί 6.000 δραχ. το κάθε έτος (1918)¹⁴⁴.

Βορειοδυτικά από το Βάρβεσι εντοπίζεται το χωριό **Περίβλεπτος**, χτισμένο στις δυτικές υπώρειες του όρους Μιτσικέλι. Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι το χωριό σε ποσοστό 1/4 ήταν τσιφλίκι μουσουλμάνου¹⁴⁵. Σύμφωνα με πηγή του 1925, το χωριό αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με ιδιοκτήτες τους αδελφούς Γεωργίτση, Νέστορα, Γεώργιο, Περικλή, Βασιλική Λιανοπούλου και την Άννα Αλεξίου Γεωργίτση, τη μονή της Στούπαινας με εκπρ. τον ηγούμενο αρχιμ. Νικηφόρο, την εκκλησία Αγ. Παρασκευής Περιβλέπτου, τους κληρ. του Χαϊρή Πατσαντά, τους κληρ. του Ι. Δημητριάδη, Βασίλειο, Αριστοτέλη και Δημήτριο, τους κληρ. του Γρηγ. Κοκκόρου ήτοι τον Δημήτριο, τον Μιχαήλ, την Ιππολύτη, την Ανδρομάχη Γ. Μακροπούλου, την Ευλαλία Κων. Πριμικήρη, την Ευνομία χήρα του Γρηγ. Κοκκόρου και τον Εύδοξο Αναστασιάδη που επιτρόπευε τα τέκνα του, Φιλομήλα, Ελένη και Σαπφώ. Το αγρόκτημα είχε έκταση 8.764 στρ. με την εξής κατανομή γαιών: ορεινά βοσκήσιμα απρόσφορα στην καλλιέργεια και χαράδρες 4.632 στρ., αγροί 2.442 στρ., οδοί 21 στρ., λειβάδια πεδινά επιδεκτικά στην καλλιέργεια (κοσολείβαδο) 234 στρ., αμπέλια 60 στρ., βάλτος 490 στρ., συνοικισμός 58 στρ., κήποι και κοτσέκι¹⁴⁶ Γεωργίτση 17 στρ., οίκημα και περιοχή μονής Στούπαινας 10 στρ., δάση Ανήλιο και Γρανίτσα 800 στρ.¹⁴⁷

Η **Ασφάκα**, χωριό βόρεια της Κάτω Λαψίστας κοντά στις υπώρειες του Μιτσικελιού, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Ένας από τους ιδιοκτήτες, μάλλον ο κυριότερος, ήταν ο Αλιαουδίν Βεχμπή¹⁴⁸ από τους άλλους συνιδιοκτήτες αναφέρεται σε έγγραφο ο αδελφός του πρώτου, ο Ατά Βεχμπή εφέντης· αυτοί ήταν κάτοικοι Ιωαννίνων¹⁴⁹. Στην πηγή του 1931 αναφέρεται ότι το αγρόκτημα της Ασφάκας (Κουτσοντόμπρο) ανήκε στον Ατά

144. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 163, 181.

145. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

146. Κοτσέκι (τουρκ. κοζι = σιταποθήκη) ήταν το κτίριο όπου αποθηκευόταν το γεώμορο, το οποίο οι καλλιεργητές παρέδιδαν εκεί. Σ' αυτό διέμενε ο αντιπρόσωπος του τσιφλικούχου ή του δημοσίου (σούμπασης ή επιστάτης) με το προσωπικό του. Μόνο τα ελευθεροχώρια δεν διέθεταν κοτσέκια.

147. ΔΓΝΙ, φ. 119, α.α. 24.

148. ΑΓΔΗ, φ. 17, υπφ. ΙV, 19-20.

149. Βλ. σημ. 151.

Εφέντη, στον Χάλιο Εφέντη, στον Βασ. Βασιλειάδη, στο ελλ. δημόσιο και στην ΕΤΕ. Το τσιφλίκι είχε έκταση 8.500 στρ., από τα οποία καλλιεργούνταν τα 1.500 στρ., η βοσκήσιμη πεδινή έκταση ήταν 1.000 στρ., η βοσκήσιμη ορεινή 4.500 στρ. και η βαλτώδης 1.500 στρ. Οι γαίες αυτές παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες¹⁵⁰.

Τότε, στις αρχές του αιώνα μας, η Ασφάκα δεν αποτελούσε ακόμη χωριό, αλλά ήταν η θέση όπου βρισκόταν το ομώνυμο τσιφλίκι (με τα υποστατικά του κτλ.). Η περιφέρεια του τσιφλικιού ονομαζόταν «Ασφάκα ή Κουτσοντόμπρου». Η περιοχή αυτή προσήλκυε χωρικούς-καλλιεργητές από τα γύρω χωριά που εργάζονταν με τους όρους που διείπαν τις σχέσεις κολλήγων-τσιφλικιούχων. Έτσι ο Κων/νος Ι. Λιώτος από τη Δοβρά Ζαγοριού, που έμενε στην Ασφάκα, μαζί με 50 άλλους καλλιεργητές ζήτησε από τους ιδιοκτήτες άδεια να καλλιεργήσει 50 στρέμματα χέρσας και καλλιεργήσιμης γης του τσιφλικιού. Οι ιδιοκτήτες τελικά δεν συναίνεσαν και οι χωρικοί απογοητεύτηκαν και σταμάτησαν την καλλιέργεια, «ενώ ήταν βέβαιο ότι ο Βάλτος, εάν καλλιεργούνταν, θα μπορούσε να διατρέφει αν όχι ολόκληρο το νομό Ιωαννίνων σίγουρα τα 3/4», όπως πίστευαν οι χωρικοί το 1918. Στην περιφέρεια του τσιφλικιού υπήρχε και λειβάδι στη θέση «Χανδάκια», το οποίο συνόρευε με το λειβάδι του Μπουλιάννα και από τα άλλα δύο μέρη χωριζόταν από τα συνεχόμενα λειβάδια με χαντάκια· αυτό ήταν ανέκαθεν «κοσολείβαδο» που τον μεν χειμώνα βοσκόταν, το δε καλοκαίρι θεριζόταν και δεν καλλιεργούνταν ποτέ ως αγρός. Το λειβάδι είχε εκμισθωθεί (πιθαν. το 1917) σε κτηνοτρόφους, κυρίως στον Στέφανο Πανάγιο. Γύρω από το λειβάδι υπήρχαν οι καλλιεργήσιμοι αγροί — τμήμα του τσιφλικιού— γνωστοί με το όνομα «Βάλτος»¹⁵¹.

Το χωριό **Πετσάλι**, που βρίσκεται στην πεδιάδα της Λαψίστας στα βορειοδυτικά της Ασφάκας, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Ανήκε σε τρεις ιδιοκτήτες, στον Χαϊρή Πατσιαντά κάτοικο Ιωαννίνων κατά τα 7¹/₂/40, στον Αζίζ Μουσταφά που βρισκόταν στο εξωτερικό με ποσοστό επίσης 7¹/₂/40, και τα υπόλοιπα 25/40 στη Ρεφαδιέ χανούμ που είχε πεθάνει το 1913 και αγνοούσαν τους κληρονόμους της (1918)¹⁵². Από πηγή του 1925 μαθαίνουμε ότι το αγρόκτημα Πετσάλι είχε για ιδιοκτήτες τους κληρ. του Αζίζ

150. ΔΓΝΙ, χ.α.φ. Αποφάσεις Προσφυγικών Κτημάτων, α.α. 24. Υπάρχει συμφωνία στις πηγές όσον αφορά τον κύριο ιδιοκτήτη.

151. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 4595.

152. Βλ. σημ. 154.

Μουσταφά Μπέη, τους κληρ. του Χαϊρή Πατσαντά, τους κληρ. της Ρουφαντιέ χανούμ, χήρας του Αχμέτ Πασά, ήτοι τον Ρεμζή Βέη Μουσταφά Πασά, τον Φερήτ Μπέη, τον Αζίζ Ριζά Μπέη και τον Ιζέτ Ριζά Βέη, τους ναούς Αγίου Νικολάου και Γέννησης Θεοτόκου Πετσάλι, τη μονή Ασπραγγέλων (Δοβράς) και τους κληρ. του Αθαν. Τσιμογιάννη, που κατείχαν εξαδιαιρέτου λειβάδι 40 στρ. Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 6.585 στρ., από τα οποία περ. 2.200 στρ. ήταν αγροί, 1.060 στρ. ήταν λειβάδια που μπορούσαν να καλλιεργηθούν, 220 στρ. ήταν βάλτος αποκαλυπτόμενος από τα ύδατα, 65 στρ. περιελάμβαναν τον συνοικισμό, 400 στρ. αποτελούσαν δάση του Αγ. Νικολάου, 40 στρ. ήταν οδοί και χαράδρες και 2.600 στρ. ορεινοί βοσκότοποι¹⁵³.

Ο Χαϊρή εκμίσθωσε το γεώμορο όχι μόνο του δικού του μεριδίου, αλλά και των άλλων δύο συνιδιοκτητών και εισέπραττε έτσι την πρόσοδο όλου του τσιφλικιού. Μετά την ψήφιση του νόμου 1073, τα μερίδια του Αζίζ και της Ρεφαδιέ θεωρήθηκαν εγκαταλειμμένα ή περιελθόντα στη μεσεγγύηση του δημοσίου. Στο χωριό είχε δημιουργηθεί γεωργικός συνεταιρισμός και η κοινότητα ζήτησε από τη Γεν. Διοίκηση Ηπείρου την εκμίσθωση γεωμόρου των δύο μεριδίων, τα οποία διαχειριζόταν πια το δημόσιο. Σύμφωνα με άλλη πληροφορία από έγγραφο του 1918, τη δεκάτη του τσιφλικιού νοίκιαζε ο Αζίζ βέης που είχε φύγει στην αλλοδαπή. Σύμφωνα με τα βιβλία που τηρούσε, στο τσιφλίκι υπήρχαν το έτος αυτό 33 επίμορτοι καλλιεργητές που προέρχονταν και από γειτονικά ή και μακρινά χωριά: αυτοί καλλιεργούσαν αραβόσιτο καθώς και πρώιμα δημητριακά όπως σιτάρι, κριθάρι, βρίζα και βρώμη. Κατάλογος της ετήσιας παραγωγής πρώιμων δημητριακών καρπών των χωρικών δείχνει τις εξής ποσότητες: σίτος 2.744 οκάδες, κριθή 11.380 οκ., βρίζα 6.033 οκ. και βρώμη 4.918 οκ. Η συνολική παραγωγή ανήλθε σε 25.065 οκάδες. Όλοι οι χωρικοί εκτός από έναν καλλιεργούσαν κριθάρι (1918)¹⁵⁴.

Το γειτονικό προς τα νοτιοδυτικά χωριό **Πρωτόπαπας** βρίσκεται και αυτό στην πεδιάδα της Λαψίστας και ήταν τσιφλίκι του κράτους¹⁵⁵. Όμως υπήρξαν ιδιώτες που αμφισβήτησαν την κρατική ιδιοκτησία και απαίτησαν τα δικαιώματά τους. Όπως φαίνεται, ένα τμήμα του χωριού ήταν και

153. ΔΓΝΙ, φ. 118, α.α. 28. Οι πηγές συμφωνούν σχετικά με τους κύριους ιδιοκτήτες του κτήματος.

154. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 9403, φ. 56, υπφ. Ι, 110.

155. Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*, σ. 8.

τελικά παρέμεινε δημόσιο τσιφλίκι· σύμφωνα με άλλη πληροφορία από πηγή του 1913 υπήρχαν τουλάχιστον 156 μικρές ιδιοκτησίες - αυτοκαλλιέργειες χριστιανών, καθώς και εκκλησιαστικές μέσα και έξω από τα όρια του κτήματος Πρωτόπαπα, αποτελώντας ελεύθερη περιουσία. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Βασίλειο Νικολ. Ξενοφ. Κακαβίτη, πολλά άλλα μέλη της οικογένειας Κακαβίτη ή Μπιζούκη Κακαβίτη, των οικογενειών Ζάζου, Ζώτου, Λάσου, τους κληρ. Αλεξίου Ντέκα από τη Λάιστα Ζαγορίου, τον Γεώργιο Παπά Γεωργίου, τη Βαρβάρα Κώστα Μπελιάλ(η), τον Κώστα Δημ. Τσόλδου, τον Ιωάννη Νικ. Σωτηρίου, μέλη της οικογένειας Μπελαμπέλη(-α), τον Βασίλειο Ζήκα επίτροπο της εκκλ. Αγίου Νικολάου, που κατείχε πολλά κτήματα, την εκκλ. Αγ. Νικολάου του τσιφλικιού Πετσάλι κλπ.¹⁵⁶ Οπωσδήποτε, ένα μέρος του Πρωτόπαπα παλαιότερα ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι από αγορά (μουατζέλ)¹⁵⁷. Στη στατιστική αναφέρεται ότι το ιμλιάκι Πρωτόπαπας είχε έκταση 2.750 στρ., από τα οποία 2.000 στρ. ήταν καλλιεργούμενα και 750 στρ. αποτελούσαν βοσκές. Ο συνεταιρισμός του χωριού είχε 240 μέλη (1921)¹⁵⁸. Το 1931 ο Πρωτόπαπας αριθμούσε 194 μπασταινούχους καλλιεργητές¹⁵⁹.

Οι μουσουλμάνοι Σαμή βέης Μπεμπρή βέης και Αζήζ βέης Μουσταφά βέης, κάτοικοι Ιωαννίνων υποστήριξαν σε αίτησή τους¹⁶⁰ (1 Νοεμ. 1913) ότι το χωριό ανήκε κατά κυριότητα στους αποβιώσαντες Τζελάλ βέη, Μπεμπρή βέη, Μουσταφά βέη, Νουσερέτ βέη και Νετζήπ βέη, νόμιμων τέκνων της Χαΐριγιέ χανούμ που το κατείχε δυνάμει αυτοκρατορικού φερμανιού. Μετά το θάνατο όλων αυτών η μεν μερίδα του Μπεμπρή βέη περιήλθε στο γιό και κληρονόμο του Σαμή βέη, τα μερίδια του Τζελάλ βέη και Μουσταφά βέη περιήλθαν στον Αζήζ βέη, του μεν πρώτου από αγορά και του δεύτερου από κληρονομιά του πατέρα του (Μουσταφά), ενώ τα μερίδια του Νουσερέτ βέη και Νετζήπ βέη στον Κωστάκη Νικοθέου με αγοραπωλησία και μετά από αυτόν στους κληρονόμους του. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Σαμή βέης είχε το 1/5 εξαιδιαιρέτου του χωριού Πρωτόπαπα, ο Αζήζ βέης τα 2/5 και οι κληρονόμοι του Κωστάκη Νικοθέου τα υπόλοιπα 2/5. Μετά τον Βαλκανικό πόλεμο, την απελευθέρωση της Ηπείρου και την

156. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

157. Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. Β', εν Αθήναις 1856, σ. 331.

158. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 42.

159. Ό.π., φ. 41 (ιμλιάκια).

160. ΑΓΔΗ, φ. 25, υπφ. Ι, 95.

εγκατάσταση των ελληνικών αρχών ο τότε οικονομικός έφορος Ιωαννίνων (Βασ. Γιαννόπουλος, ο πρώτος που ανέλαβε) προσκάλεσε τους δύο οθωμανούς να πληρώσουν τον κτηματικό φόρο και να παραλάβουν το χωριό. Όμως ο Σαμή βέης και ο Αζήζ βέης απάντησαν ότι τους ανήκαν τα 3/5 από όλο το χωριό, ενώ τα άλλα 2/5 στους κληρονόμους του Κ. Νικοθέου οι οποίοι εκδιώχτηκαν από εκεί, και αρνήθηκαν να παραλάβουν ολόκληρο το χωριό αφού τα 2/5 ήταν ιδιοκτησία άλλων. Ο επόμενος οικονομικός έφορος (Νοέμ. 1913) δεν τους παρέδωσε τα 3/5 του χωριού και εξέθεσε σε πλειστηριασμό το γεώμορο. Οι δύο ιδιοκτήτες θεώρησαν την πράξη αυτή παράνομη, υποστήριξαν την κυριότητά τους στο κτήμα με επίσημα έγγραφα, όπως σουλτανικό φερμάνι κλπ., και ζήτησαν την παράδοση των 3/5 του χωριού καθώς και την επιστροφή ποσού από το γεώμορο που νοίκιασε το κράτος.

Σημαντικές πληροφορίες μας παρέχει αντίγραφο¹⁶¹ (Νοέμ. 1913) του αυτοκρατορικού φερμανιού του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ Χαν, γιού του σουλτάνου Μαχμούτ, χρονολογημένο το έτος 1842 (έτος εγείρας 1260, Μάρτιος). Με αυτό διατάχτηκε η πώληση στη Χαΐριγιέ χανούμ, θυγατέρα του Αρολάι Βέη, του τσιφλικιού Πρωτόπαπα του διαμερίσματος Κουρέντων της διοίκησης Ιωαννίνων. Το χωριό ήταν ένα από τα τσιφλίκια του Αλή πασά Τεπελενλή που μετά το θάνατό του περιήλθε στην κατοχή του οθωμανικού δημοσίου και εξαρτήθηκε από το θησαυροφυλάκιο του υπουργείου των οικονομικών. Η Χαΐριγιέ κατέβαλε στο δημόσιο ταμείο 34.051 γρόσια (που μαζί με κηρύκεια δικαιώματα και γραφικά έξοδα ανήλθαν σε 34.551 γρόσια) ως προκαταβολή¹⁶², με την υποχρέωση να πληρώνει το ετήσιο εδαφονόμιο (μουετζέλ) από 22.000 γρόσια, τον ετήσιο απαιτούμενο φόρο και την ετήσια δεκάτη. Το φερμάνι προέβλεπε την έκδοση τίτλου κυριότητας (μουλκ ναμέ) του τσιφλικιού μαζί με όλα τα παραρτήματα και εξαρτήματά του στο όνομα της Χαΐριγιέ και των κληρονόμων της. Από αυτή την πλευρά των διεκδικητών του τσιφλικιού προέρχεται επίσης αντίγραφο παραχωρητηρίου εγγράφου του Τζελιάλ Μετκό βέη Ζαδέ προς την Ρουγιέ χανούμ, που ήταν σύζυγος του αδερφού του Μουσταφά βέη. Το 1870 παραχωρήθηκε¹⁶³ σ' αυτή το 1/5 του εξαδιαιρέτου

161. Ο.π., 96-97.

162. Επίσης πλήρωσε τόκο για 11,5 έτη κλ. έξοδα. ό.π.

163. Ο.π., 98-99.

μεριδίου του τσιφλικιού. Η εκτιμημένη αξία του κτήματος ανέρχονταν τότε σε 131.625 γρόσια και περιελάμβανε 157 αγρούς και 84 τεμάχια αμπελών, δηλαδή έκταση 2.750 παλαιά στρέμματα (από αυτά τα 2.582 στρ. αντιστοιχούσαν στους αγρούς και 168 στρ. στα αμπέλια) δύο αυλάκια και 80 πήχεις. Το αυτοκρατορικό αυτό κτήμα είχε ετήσιο εδαφονόμιο 12.660 γρόσια, προκαταβολή 34.550 γρόσια και για μεταβίβαση φόρου οι Περή (Μπεμπρή), Τζελιάλ, Μουσταφά, Νουσρέτ και Νετζήπ βέηδες πλήρωσαν 915 γρόσια.

Αιτήσεις υπέβαλαν και οι κληρονόμοι του Κων/νου Νικοθέου. Η Βικτωρία Ιω. Βαρούτσιου, το γένος Τακιατζή, που ζούσε στα Καλά Νερά Βόλου ανέφερε¹⁶⁴ ότι το τσιφλίκι ήταν αποκλειστική ιδιοκτησία του Κ. Νικοθέου, ο οποίος εξαναγκάστηκε σε φυγή και το κτήμα περιήλθε αυθαίρετα σε άρπαγες της οθωμανικής διοίκησης που το νέμονταν. Η κόρη του Ευγενία Τακιατζή είχε κληρονομικά δικαιώματα στο 1/3, γιατί τρεις ήταν οι κληρονόμοι του αρχικού ιδιοκτήτη. Η Βικτωρία ισχυρίστηκε ότι επί πολλά έτη άρπαγες και τυχοδιώκτες νέμονταν το τσιφλίκι, ενώ αυτή απειλούνταν με θάνατο και αν ακόμη το πλησίαζε και ζήτησε από τη Γ.Δ.Η. να εγκατασταθεί στο 1/3 του κτήματος. Τα άλλα 2/3 συγκληρονομούσαν η Μαργώ Χαντζηγώγου και η Καλλιόπη Ζαρκάδου.

Η Καλλιόπη Γεωργ. Ζαρκάδου, κάτοικος Καρδίτσας και η Μαργιολίτσα Κωνστ. Χατζηγώγου, κάτοικος Τρικάλων, το γένος Κωνστ. Νικοθέου ανέφεραν¹⁶⁵ ότι ο οθωμανικό κράτος τις εκδίωξε από το κτήμα και με αντίγραφο χοτζετίου και αντίγραφο εγγράφου με τα σύνορα των κτημάτων στο τσιφλίκι που προσκόμισαν, αποδείκνυαν ότι ο πατέρας τους αγόρασε το κτήμα και μέχρι το 1885 (έτος κατά το οποίο απεβίωσαν ο πατέρας και ο αδελφός τους στα Τρίκαλα) κατείχε τα 2/5. Έκτοτε, λόγω της τουρκικής αυθαιρεσίας δεν μπόρεσαν να διεκδικήσουν τη νομή και κατοχή του κτήματος. Στο αντίγραφο πωλητηρίου¹⁶⁶ φαίνεται ότι ο Κ. Νικόθεος αγόρασε το 1866 με 6.000 γρόσια 8 γεωργικές οικίες και 8 αχυρώνες με νόμιμη πώληση. Σε άλλη αίτηση προγενέστερη (Ιούλιος 1913) οι δύο γυναίκες ανέφεραν ότι νέμονταν το κτήμα μέχρι το 1887, οπότε διώχτηκαν για εθνικούς λόγους από την οθωμανική κυβέρνηση. Επίσης υποστήριξαν ότι

164. Ό.π., 100-101.

165. Ό.π., 102, 107.

166. Ό.π., 103-104.

η κυριότητά τους στα 2/5 παρέμενε ακέραιη και ότι το διάδοχο ελληνικό δημόσιο από άγνοια δήθεν δεν θα έπρεπε να ασκήσει δικαιώματα στο κτήμα· για αυτό ζήτησαν τη μη ανάμειξη του οικονομικού εφόρου προς αποφυγή δικαστικών αγώνων. Μάλιστα για απόδειξη των ισχυρισμών τους έφεραν μάρτυρες¹⁶⁷ και είναι αξιοσημείωτο ότι οι περισσότεροι (συνολικά 38) ήταν κολλήγοι τους και στο έγγραφο αναγράφεται ο αριθμός των στρεμμάτων που καλλιεργούσε ο καθένας (κυμαίνονταν από 1,5 στρέμμα μέχρι 39 στρέμματα)· συνολικά η γεωργική αυτή έκταση ανερχόταν σε 792 στρέμματα, πιθανότατα αγορασμένη από τον Κ. Νικόθεο μαζί με γεωργικές οικίες και αχυρώνες του τσιφλικιού (ό.π.).

Η Γ.Δ.Η., ύστερα από τις απαιτήσεις κυριότητας τόσων ιδιωτών πάνω στο τσιφλίκι Πρωτόπαπα, διεξήγαγε έρευνα¹⁶⁸ στα κτηματολογικά βιβλία και διαπίστωσε ότι δεν υπήρχε καμμία καταγραφή κτημάτων του χωριού στο όνομα Κ. Νικοθέου. Έτσι, τόσο στους κληρονόμους του Νικοθέου όσο και στους κληρονόμους της Χαϊριγιέ χανούμ, απάντησε ότι η όλη υπόθεση ξέφυγε από τη δικαιοδοσία των διοικητικών αρχών και επομένως αρμόδιες ήταν οι δικαστικές, στις οποίες σύστησε να καταφύγουν (1914)¹⁶⁹. Πράγματι, οι κληρονόμοι του Κ. Νικοθέου προσέφυγαν στο πρωτοδικείο Ιωαννίνων, το οποίο τους δικαίωσε (Ιαν. 1915), πλην όμως το δημόσιο κατέθεσε ανακοπή ζητώντας να ανακληθεί και να εξαφανιστεί ολοκληρωτικά η σχετική απόφαση καθώς και να απορριφθεί η αγωγή των αντιδίκων. Ένα από τα επιχειρήματα για την ανακοπή ήταν ότι τα διεκδικούμενα 2/5 του κτήματος Πρωτόπαπα ανήκαν «καθ' ολοκληρίαν εις το Ελληνικόν Δημόσιον, εις ο περιήλθον δικαιώματι πολέμου παρά του προκατόχου Οθωμανικού Δημοσίου, κυρίου όντος αυτών και από πολλών ετών νεμομένου διανοία κυρίου, καλή τη πίστει και νομίμω τίτλω συνεχώς και ανεπιλήπτως, ...» (Μάϊος 1915)¹⁷⁰.

Στον ίδιο κάμπο της Λαψίστας και νοτιοανατολικά από τον Πρωτόπαπα βρίσκεται το **Νεοχώρι**, γνωστό τότε ως **Νεοχώρι Δερβίσιμπεη**¹⁷¹. Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Από πηγή του 1926 πληροφορούμεθα ότι το αγρόκτημα Νεοχώρι (Κουρέντων) είχε για ιδιοκτήτες τον Αλκιβιάδη

167. Ό.π., 111.

168. Ό.π., 94, 108.

169. Ό.π., 90, 92-93.

170. Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, Βιβλίο «Ανακοπαί 1914 [-1918]», αρ. 18.

171. Π. Αραβαντινός, ό.π.

Φορουνόπουλο, τον ναό του Αγίου Γεωργίου (Νεοχωρίου), μικροϊδιοκτήτες από την Ζίτσα, την Καρίτσα και το Ροδοτόπι, τους εξής: Βασ. Στράτο, Νικ. Στράτο, Νικ. Αλέξη, Βασ. Πάικο, οικογένεια Κολιολάμπρου και κληρονόμους Ιωάννη και Γεωργίου Τσιούρη· επίσης τους κληρ. του Αλέξ. Βασιλειάδη. Η έκταση του τσιφλικιού ανερχόταν στα 6.105 στρ., από τα οποία 1.987 στρ. ήταν αγροί καλλιεργούμενοι και σε αγρανάπαυση, 122 στρ. αμπέλια, 463 στρ. αποτελούσαν βοσκότοπο πεδινό που μπορούσε να καλλιεργηθεί, 2.681 στρ. ήταν ορεινή έκταση ακατάλληλη για καλλιέργεια, 76 στρ. περιελάμβαναν τον συνοικισμό, 183 στρ. ήταν δρόμοι και χαντάκια, 239 στρ. βοϊδολείβαδο ορεινό και 354 στρ. βοϊδολείβαδο πεδινό¹⁷².

Δυτικά από το Νεοχώρι βρίσκεται το γνωστό κεφαλοχώρι¹⁷³ η **Ζίτσα**. Το χωριό επί τουρκοκρατίας, μολονότι ήταν ελεύθερο, τελούσε υπό την προστασία του οθωμανικού στέμματος. Στη Ζίτσα υπήρχαν την εποχή αυτή (1913) χριστιανοί μικροϊδιοκτήτες - καλλιεργητές (με πολύ περισσότερες από 300 ιδιοκτησίες) και λίγοι μουσουλμάνοι, που ήταν υποχρεωμένοι στην καταβολή των αγροτικών φόρων της δεκάτης στο δημόσιο ή στους ενοικιαστές του και του γεωμόρου στους ιδιοκτήτες κτηματίες. Μερικοί από τους καλλιεργητές ήταν: η Βασιλική θυγ. Γεωργίου Φόλη, η Αικατερίνη θυγ. Νικολ. Αθανασίου, οι Αγγελική και Αικατερίνη θυγ. Νούτσου Παπαδιαμάντη, ο Αθαν. Κατσουλίδης, επίτροπος εκκλ. Παναγίας και Αγ. Παρασκευής, η Παρασκευή Διαμ. Ξυλάνη, ο Ιωάννης Δημ. Ξυλάνης, η Βαρβάρα Σταύρου Μπότσιου, ο Μιχαήλ Δημ. Νίκας, η Αικατερίνη θυγ. Ιωάννη Αλεξίου Ξυλάνη, η Βασιλική Κώστα Οικονόμου, κλπ.¹⁷⁴

Μερικές φορές οι χωρικοί αδυνατούσαν λόγω ανέχειας να πληρώσουν τους φόρους και έρχονταν αντιμέτωποι με το κράτος (1917)¹⁷⁵.

Το γειτονικό χωριό η **Καρίτσα**, στα νότια της Ζίτσας, ανήκε σε ιδιώτες¹⁷⁶. Στο έγγραφο του 1923, όπου απαριθμούνται τα τσιφλίκια του νομού Ιωαννίνων, αναφέρεται ότι η Καρίτσα κατά το ήμισυ αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου¹⁷⁷. Από έγγραφο του 1934 μαθαίνουμε

172. ΔΓΝΙ, φ. 110α, α.α. 10.

173. J. Strauss, Die Siedlungsnamen des Epirus nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken, Istanbul 1989, σ. 190.

174. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

175. ΑΓΔΗ, φ. 40, υπφ. ΙΙ, α.π. 3745.

176. J. Strauss, ό.π., σ. 73.

177. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

ότι εκείνο το έτος είχε γίνει επιτόπια έρευνα γεωπόνου στο χωριό. Αναφέρεται λοιπόν ότι το αγρόκτημα Καρίτσα ανέκαθεν καλλιεργούνταν μπάσταινουχικά από τους κατοίκους και καλλιεργητές του χωριού. Ιδιοκτήτες του τσιφλικιού ήταν οι μουσουλμάνοι: Μεμέτ Κασήμ που κατείχε 41 στρ. (αγρούς 32 στρ., αμπέλους 8 στρ. και βοσκότοπους χασίλι 1 στρ.), Μεχμέτ Αλή με 87 στρ. (αγρούς 63 στρ., αμπέλους 13 στρ. και βοσκ. χασίλι 11 στρ.), αδελφοί Ομέρ και Σαδίκ Κοντομέρη με 26,75 στρ. (αγρούς 22 στρ. και αμπέλους 4,75 στρ.) και αφοί Ναΐμ και Αβδούλ Σερή που κατείχαν 1.821 στρ. (αγρούς 1.399,5 στρ., αμπέλους 70 στρ. και βοσκ. χασίλια 351,5 στρ.). Έτσι συνολικά το κτήμα εκτεινόταν σε 1.975,75 στρ. Οι ιδιοκτήτες αυτοί είχαν χαρακτηριστεί ανταλλάξιμοι και η περιουσία τους περιήλθε στην ΕΤΕ (των τριών πρώτων κατά το 1926 και των τελευταίων κατά το 1930). Όταν το γραφείο εποικισμού, το 1923, ζήτησε από τους χωρικούς να εφαρμόσει τον αγροτικό νόμο με την απαλλοτρίωση των κτημάτων αυτών, εκείνοι αρνήθηκαν να δεχτούν και ισχυρίστηκαν ότι τα εν λόγω κτήματα ήταν καθαρή ιδιοκτησία τους, γιατί δήθεν τα είχαν αγοράσει από τους μουσουλμάνους. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, οι καλλιεργητές της Καρίτσας δεν ενεργούσαν υπέρ των συμφερόντων τους, γιατί οι μουσουλμάνοι χαρακτηρίστηκαν ανταλλάξιμοι, η περιουσία τους ανατέθηκε στη διαχείριση της ΕΤΕ και τα πέντε χρόνια για την απαλλοτρίωση (με μικρό αντίτιμο) είχαν παρέλθει. Συνεπώς οι χωρικοί έπρεπε να εξαγοράσουν απευθείας από την ΕΤΕ τα κτήματα των ανταλλαξίμων¹⁷⁸. Το 1937 υπήρχαν στην Καρίτσα 105 καλλιεργητές σε έκταση 693,5(;) στρ., που ανήκαν σε ανταλλάξιμους ιδιοκτήτες¹⁷⁹.

Στα τέλη του 1917 ενοικιαστής της δεκάτης του χωριού ήταν ο Αριστοφάνης Μέγας μαζί με τρεις συνεταίρους. Οι χωρικοί αρνήθηκαν να πληρώσουν τον φόρο γιατί δεν είχαν το ποσό. Μάλιστα ο δάσκαλος Καρίτσας Αναστ. Παπασταύρου που καθοδηγούσε τους χωρικούς συνελήφθη για «διέγερση κατά της αρχής». Οι χωρικοί αρχικά είχαν δεχτεί να πληρώσουν σε είδος τον αραβόσιτο και μάλιστα σε σπυρί και όχι σε στάχυ όπως ήταν το έθιμο· σ' αυτό το τελευταίο τους προέτρεψε ο αστυνόμος της Ζίτσας, όμως ο δάσκαλος τους μετέβαλε γνώμη, τους έπεισε δηλαδή να μη πληρώσουν αποθηκεύοντας τον αραβόσιτο στο σπίτι του ιερέα. Ο Μέγας ζήτησε από τις αρχές (οικον. εφορία, εισαγγελία, αστυνομία) την

178. Ό.π., φ. 1 ανταλλαξίμων, α.π. 4421/14-11-1934.

179. Ό.π., φ. 1 ανταλλαξίμων.

είσπραξη σε είδος με κατάσχεση και ισχυρίστηκε πως οι χωρικοί αρνού-
νταν επειδή νόμιζαν ότι θα ανάγκαζαν την κυβέρνηση να καταργήσει τον
φόρο της δεκάτης¹⁸⁰.

Το χωριό **Μπουρντάρι**¹⁸¹, νοτιοδυτικά της Καρίτσας, ήταν ιδιωτικό
τσιφλίκι. Ιδιοκτήτες ήταν ο γνωστός Λεωνίδας Γεωργίτσης, δικηγόρος
και η σύζυγός του Αλεξάνδρα. Από πηγή του 1929 μαθαίνουμε ότι το
αγρόκτημα Μπουρντάρι ανήκε κυρίως στην Αλεξάνδρα χήρα του Λεωνί-
δα Γεωργίτη, καθώς και στον Ομέρ Κοντομέρη, στον Σαδήκ Κοντομέρη,
στις εκκλησίες Αγ. Νικολάου και Αγ. Κυριακής και στο ελλην. δημόσιο.
Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 5.583 στρ., από τα οποία 500 στρ. καλύπτονταν
από τον συνοικισμό, τους δρόμους και τα μονοπάτια, τα χαντάκια και τα
βουνά, 1.083 στρ. ήταν καλλιεργούμενα και 4.000 στρ. αποτελούσαν ορει-
νά βοσκήσιμα και απρόσφορα στην καλλιέργεια εδάφη. Από τη συνολική
έκταση του τσιφλικιού ποσοστό 2/5 ανήκε στη χήρα Αλεξάνδρα Γεωργί-
τη. Στο δημόσιο ανήκε ποσοστό 1/5 και στους μουσουλμάνους ποσοστό
2/5· αυτά τα 3/5 δεν απαλλοτριώθηκαν και κατανέμονταν ως εξής: συνοι-
κισμός, δρόμοι, μονοπάτια, χαντάκια και βουνά 300 στρ., καλλιεργούμε-
να 647 στρ. και ορεινά βοσκήσιμα 2.400 στρ., συνολικά ήταν 3.347 στρ.¹⁸².

Η Αλεξάνδρα το 1917 είχε εκμισθώσει το χωριό για 71 εικοσάφραγκα
(1.420 δραχ.) και οι χωρικοί με τον πάρεδρό τους Παναγ. Χλέμπο ζήτησαν
και τότε από τη Γ.Δ.Η. την ακύρωση του συμβολαίου ενοικίασης¹⁸³. Από
άλλο έγγραφο (Μάρτιος 1918) μαθαίνουμε ότι ο Κώστας Μπότσης, μπα-
κάλης από τη Ζίτσα, είχε πείσει τον ιδιοκτήτη να του εκμισθώσει το γεώ-
μορο του χωριού για 3 χρόνια (από Μάρτιο 1918 κε.) για 1.500 φράγκα,
προφασιζόμενος ότι η κοινότητα δεν ενδιαφερόταν να το ενοικιάσει η
ίδια. Σε πρόταση των χωρικών ο Μπότσης ζήτησε 1.000 φράγκα επιπλέον
για να παραιτηθεί από την ενοικίαση. Ο πρόεδρος του χωριού Βαγγ. Δια-
μάντης, αφού επισήμανε στη Γ.Δ.Η. τις θυσίες οικονομικής φύσης των
χωρικών που καλλιεργούσαν τα χωράφια τους με δικά τους βόδια και
σπόρο, ανέφερε ότι συγκέντρωσαν 750 φράγκα και ζήτησαν να διαλυθεί η

180. ΑΓΔΗ, φ. 40, υπφ. Π, α.π. 3745.

181. Το Μπουρντάρι σήμερα ονομάζεται Δαφνόφυτο, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 128-129.

182. ΔΓΝΙ, φ. 101, α.α. 11. Υπάρχει σύμπτωση των πηγών όσον αφορά έναν από τους
μεγαλύτερους ιδιοκτήτες.

183. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 3409.

ενοικίαση, αφού ο ενοικιαστής δεχτεί αυτό το ποσό, το οποίο μέτρησε στον ιδιοκτήτη Λεων. Γεωργίτη· στον τελευταίο υποσχέθηκαν να του εξασφαλίσουν το υπόλοιπο ενοίκιο. Φαίνεται ότι η υπόθεση έληξε θετικά για τους χωρικούς του Μπουρνταριού¹⁸⁴.

Βορειότερα από τη Ζίτσα και στην κοιλάδα που οδηγεί στο Καλπάκι βρίσκεται το χωριό **Νεγράδες**, το οποίο ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Μέχρι το 1913 ανήκε σε ποσοστό 22/30 εξαδιαιρέτου στους Φαντίλ Βεϊσέλ (ποσοστό 19/30) και στην Ατιφέ χανούμ σύζυγο Ιτζέτ αγά Τσελεπίτουρι (ποσοστό 3/30)· επίσης από το παρακείμενο χάνι Νεγράδων ποσοστό 1.127,5/4.320 ανήκε στον Φαντίλ Βεϊσέλ. Το έτος όμως αυτό (1913) οι ιδιοκτήτες αναχώρησαν και ό,τι κατείχαν τα κατέλαβε το ελλην. δημόσιο¹⁸⁵. Πηγή του 1927 αναφέρει ότι το αγρόκτημα Νεγράδες είχε ιδιοκτήτες τους κληρονόμους του Σαχράμ Βέη, τη μονή Βελλάς (εκπρόσωπος ο μητροπ. Κονίτσης), τους ναούς του αγροκτήματος και τους ναούς Ευαγγελίστριας και Αγ. Παρασκευής του ομόρου αγροκτήματος Άνω Σουδενών, καθώς και τους καλλιεργητές του τσιφλικιού. Η έκταση του τσιφλικιού έφτανε τα 10.685,5 στρ. με την εξής κατανομή: αγροί σπειρόμενοι «επί γεωμόρω» και αγραναπαυμένοι 476,5 στρ., αμπέλια 13(;) στρ., κήποι 20 στρ., αγροί ιδιοκτητών, καλλιεργητών και περιοίκων 77 στρ., βοσκότοπος (βοΐδολείβαδο) δεκτικός στην καλλιέργεια στη θέση «Μεσοβούνι» 87 στρ., βοσκότοπος που μπορούσε να καλλιεργηθεί έναντι Χανίου Νεγράδων στη θέση Παλιοχώρι Μηλιάς 927 στρ., ορεινοί βοσκότοποι στις εξής θέσεις: Παληοχώρι και Επάνω Όρος 3.080 στρ., Κάτω Λάκκος, Κερασιά, Λούσια και Λιουλή 270 στρ., Νταμλιάκια, Βορτόσα και Κρεσίμπα 2.035 στρ., Ψηλή Ράχη 500 στρ. και Μεσοβούνι (κατά το 1/3 προς το μέρος του χωριού) 600 στρ., συνολικά 1.100 στρ., καθώς και βοσκότοπος στη θέση Δόνα Παναγία 2.600 στρ.¹⁸⁶.

Στις αρχές του 1915 ο Φαδής Βεϊσέλ βέης, από την Κωνσταντινούπολη όπου διέμενε, παραπονέθηκε ότι οι κάτοικοι των χωριών που γειτνιάζαν προς το ιδιόκτητο χωριό του Νεγράδες (υποκινούμενοι από τον μητροπολίτη Βελλάς και Κονίτσης) κατέστρεφαν τις βοσκές της ιδιοκτησίας του· η διοίκηση παρήγγειλε στην αστυνομία να προστατεύσει την περιου-

184. *Ό.π.*, α.π. 2770.

185. Βλ. σημ. 188.

186. ΔΓΝΙ, φ. 109, α.α. 36. Όπως φαίνεται οι πηγές δεν ταυτίζονται στα ονόματα των ιδιοκτητών.

σία του μουσουλμάνου¹⁸⁷. Επίσης μετά την απελευθέρωση ως ιδιοκτήτης εμφανίζεται στα έγγραφα ο Νοσρέτ Σιεχμεράν βέης, ο οποίος πιθανότατα κατείχε το υπόλοιπο ποσοστό (8/30) του χωριού. Αυτός κατείχε επίσης χειμερινές και θερινές βοσκές στην περιφέρεια του χωριού που τις νοίκιαζε από το 1888 στον Δημ. Τσιάπαρη από τη Δοβρά Ζαγορίου. Τον Δεκέμβριο του 1917 οι επίμορτοι καλλιεργητές του χωριού ζήτησαν μέρος των βοσκήσιμων εκτάσεων για να τις καλλιεργήσουν και τότε ο νομογεωπόνος Ιωαννίνων τους παραχώρησε 60 στρέμματα στη θέση «Γκορτσιές» με τον όρο να πληρώνουν το γεώμορο (30% της παραγωγής) στον Τσιάπαρη, όρο που αρνήθηκαν να τηρήσουν, καθώς είχαν και άλλα παράπονα κατά του ιδιοκτήτη Νοσρέτ βέη (1918)¹⁸⁸.

Βορειοδυτικά από τους Νεγράδες βρίσκεται το χωριό **Ζαγόριανη**¹⁸⁹. Αυτό ήταν τσιφλίκι κρατικής ιδιοκτησίας. Το χωριό είχε χριστιανούς καλλιεργητές και περισσότερους από 901 γεωργικούς κλήρους («κομμάτια»). Αναφέρουμε ενδεικτικά τους εξής: Δημήτριο Δίνου Δήμου, Γεώργιο Δ. Δήμου, Δημήτριο Σιούλα Σιάχου, Τασιούλα Κώστα Τάση, Γεώργιο Βασιλείου, Γιάννη Σταύρου, Κώστα Βασιλείου, Θεόδωρο Γεωργίου, Κώστα Χαράλ. Δούσια, Χρήστο Δάλα, Νικόλαο Δάλα, Χρήστο Παπά Αναστασίου, Βασίλειο και Χαράλαμπο Αλεξίου, Χρήστο Δασιούτη, κλπ. (τέλη 19ου αι.)¹⁹⁰.

Σύμφωνα λοιπόν με οθωμανικές καταγραφές των ετών 1893, 1894 και επικύρωση του 1898, η Ζαγόριανη είχε έκταση 14.516 και 1/4 τουρκικά στρέμματα που κατανέμονταν σε 903 κτήματα («κομμάτια»). Αυτά περιελάμβαναν 36 αμπέλια (105 στρ.), μία μάνδρα βοών, έναν λειμών (τσιαϊρ), 293 ποτιστικά χωράφια (1.291 στρ.), 375 (ξερικά) χωράφια, 18 κουριά (δασότοποι), 4 βοσκοτόπους (αυλή, μάνδρες, στρούγγες), μία χειμερινή βοσκή (κισλάς), μία βοσκή (μεράς), 72 γεωργικές οικίες (74 στρ.), 76 καλύβες (64 στρ.), ένα μαγαζί, ένα παντοπωλείο, 22 κήπους και ένα γήπεδο καλύβας¹⁹¹. Στη στατιστική αναφέρεται ότι το ιμλιάκι Ζαγόριανη είχε έκταση 14.500 στρ., από τα οποία 3.300 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 7.200 στρ. βοσκές και 4.000 στρ. λοιπές εκτάσεις· ο συνεταιρισμός του χω-

187. ΑΓΔΗ, φ. 17, υπφ. IV, 89, 91.

188. Ο.π., φ. 55, υπφ. I, α.π. 8726, φ. 56, υπφ. I, 5. Βλ. και φ. 17, υπφ. IV, 19-20 (1914).

189. Η Ζαγόριανη μετονομάστηκε σε Χρυσορράχη, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 474-475.

190. ΑΚΣπουδ. INX.

191. Αρχείο Κτηματολογίου εθνικών χωριών Οικον. Εφορίας Ιωαννίνων.

ριού διέθετε 34 μέλη (1921)¹⁹². Το 1931 υπήρχαν εκεί 110 μπασταινούχοι καλλιεργητές¹⁹³.

Το 1917 επί ιταλικής κατοχής έγινε δημοπρασία ενοικίασης των αγροτικών φόρων του χωριού, για αυτό η κοινότητα ανέθεσε στον πάρεδρό της Χρήστο Κ. Γιάννη ή Μπακάλη και πλειοδότησε για λογαριασμό της στο γεώμορο αντί ποσού (πιθανόν) 3.030 δρχ. και στη δεκάτη (πιθανόν) αντί ποσού 4.500,5 δρχ. (το ενοίκιο της δεκάτης λογικά έπρεπε να είναι μικρότερο από εκείνο του γεωμόρου). Ο Γιάννης ή Μπακάλης οικειοποιήθηκε παράνομα την ενοικίαση και συνεργαζόμενος με τους Ιταλούς φυλάκισε πολλούς (ακόμη και γυναίκες) ως υποκινητές ανατροπής του ιταλικού καθεστώτος και κατέσχε τα προϊόντα τους. Οι χωρικοί εγκατέλειψαν τα σπίτια τους, ενώ το χωριό μολονότι βρισκόταν εκτός του Τριγώνου Πωγωνίου εξακολουθούσε (τέλη Σεπτ. 1917) και κατεχόταν από Ιταλούς στρατιώτες· ζήτησαν λοιπόν από τη Γ.Δ.Η. εξέταση του ζητήματος, αποχή από κάθε ενέργεια είσπραξης γεωμόρου από τον ενλόγω και παράδοση λογαριασμού για ό,τι εισέπραξε. Όμως η Γ.Δ. δεσμευόταν από την παρουσία των Ιταλών και δεν έπραξε τίποτε¹⁹⁴. Στην περιφέρεια του χωριού υπήρχε το δάσος Ζαγόριανης, το οποίο ανήκε στη μονή Αγίου Αθανασίου και το 1913 το νοίκιασαν αυθαίρετα οι κάτοικοι του χωριού¹⁹⁵.

Νοτιοδυτικά από το χωριό Νεγράδες και στα βορειοδυτικά της Λιγοψάς, εντοπίζεται το χωριό **Βατατάδες**, χτισμένο σε ημιορεινό έδαφος. Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με ιδιοκτήτες τον Λεωνίδα Φωτιάδη, κάτοικο Σουδενών Ζαγορίου, και τον ναό του Αγίου Νικολάου με εκπρόσωπο τον επίτροπο Λ. Κολιό. Το αγρόκτημα είχε συνολική έκταση 6.502,2 στρ., από τα οποία 532,5 στρ. ήταν αγροί καλλιεργούμενοι, 167,5 στρ. ήταν βοσκότοποι επιδεικτικοί καλλιέργειας στη θέση Μπνάγια, 50,7 στρ. καλύπτονταν από δρόμους, χειμάρρους και χαντάκια, 98 στρ. ήταν ο συνοικισμός του χωριού και 5.653,5 στρ. αποτελούσαν ορεινούς βοσκοτόπους (1926)¹⁹⁶.

Το γειτονικό χωριό προς δυσμάς, η **Βροντισμένη** (Βροντίσβιανη) ήταν τσιφλίκι του δημοσίου. Τα κτήματα και οι γαίες του χωριού κάλυπταν έκταση 5.957 στρέμματα (παλαιά) και 1 αυλάκι (1/4 στρέμματος). Είχε

192. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 15. Οι πηγές συμφωνούν στην έκταση.

193. Ό.π., φ. 16 (ιμλιάκια).

194. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 460.

195. Ό.π., φ. 10, υπφ. I, 22.

196. ΔΓΝΙ, φ. 17, α.α. 7.

χριστιανούς καλλιεργητές και 218 γεωργικούς κλήρους («κομμάτια»), σύμφωνα με πηγή του 1898. Μερικοί από αυτούς ήταν: ο Χαρίσης Μήτση, ο Αθαν. Χρ. Γεωργίου, οι Θεόδωρος, Νικόλαος και Βασίλειος Σταύρου, η Αγγέλω Σωτηρίου, ο Σωτ. Χρήστου, ο Χρήστος Παπά, ο Γιώτης Τάση, οι Νικολ. Χρήστου και Βασίλ. Γεωργίου, κλπ.¹⁹⁷ Η στατιστική αναφέρει για το ιμλιάκι Βροντισμένη ότι είχε έκταση 6.000 στρ., από τα οποία 2.000 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 3.500 στρ. βοσκές και 500 στρ. λοιπές εκτάσεις· στον συνεταιρισμό υπήρχαν 36 μέλη (1921)¹⁹⁸.

Το 1917 επί ιταλοκρατίας στη δημοπρασία που έγινε οι αγροτικοί φόροι της Βροντισμένης εκμισθώθηκαν μαζί με της γειτονικής Ζαγόριανης από κοινού, το μεν γεώμορο με ποσό 6.060 δρχ. (ετησίως), η δε δεκάτη με ποσό 9.001 δρχ. (ετησίως). Στη δημοπρασία, καθώς ενδιαφέρονταν οι ίδιες οι κοινότητες, δεν υπήρξε ανταγωνισμός και ήταν εύκολο στον γνωστό μας Γιάννη ή Μπακάλη, πάρεδρο Ζαγόριανης να πλειοδοτήσει για τα δύο χωριά και αργότερα να οικειοποιηθεί την ενοικίαση με τις γνωστές συνέπειες (βλ. π.)¹⁹⁹.

Βόρεια της Βροντισμένης βρίσκεται το γνωστό χωριό **Δολιανά**. Αυτό τον 19ο αι. υπήρξε ιμλιάκι που εξαγοράστηκε για λογαριασμό των κατοίκων με ποσό 10.500 οθ. λίρες, το οποίο είχαν δανειστεί (1882)²⁰⁰. Οι αντιπρόσωποι της κοινότητας σπατάλησαν τα χρήματα, με αποτέλεσμα οι μεν χωρικοί να μη λάβουν τίτλους ιδιοκτησίας οι δε δανειστές να μην εισπράξουν τα οφειλόμενα. Τον Ιούλιο του 1904, ενώ εκκρεμούσε η σχετική δίκη, οι δανειστές (Αλιεύς, Γκάνιος, Δόνος, Σούρλας κλ.) προκάλεσαν διαρπαγή γεωμόρου από τα χωράφια, η οποία αποτέλεσε αφορμή για εξέγερση των κατοίκων και αιματηρά επεισόδια²⁰¹. Το 1913 επικρατούσε εκεί η μικρή ιδιοκτησία - ιδιοκαλλιέργεια χριστιανών, που πιθανό να ανέρχονταν σε αρκετές εκατοντάδες (πάνω από 150) καλλιεργητές, όπως ήταν ο Γιώργος Νικολ. Πάνου, ο Ελευθέριος Κωνστ. Ζωγράφος, η Αικατερίνη Ιωάν. Κάβγια, σύζ. Βασιλ. Ζώη Θ. Γκαμίλ(α), κλπ.²⁰²

197. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

198. ΔΓΝΙ. φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 16. Οι πηγές συμφωνούν στην έκταση.

199. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 460.

200. Ιω. Λαμπρίδης, *ό.π.*, σ. 73.

201. Εφημ. «Φωνή της Ηπείρου» φ. 581/25-6-1904 και φ. 585/23-7-1904.

202. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ. Το 1914 ο Μάρκος Ζαλοκώστας, νομογεωπόνος Ιωαννίνων, ίδρυσε στην Ήπειρο 17 γεωργικούς συνδέσμους με έναν από αυτούς στα Δολιανά. Την 1η Σεπτ. 1916 ο δραστήριος εκείνος σύνδεσμος μετατράπηκε σε πιστωτικό συνεταιρισμό που

Βορειοδυτικά της Βροντισμένης βρίσκεται το χωριό **Μόσιαρη**²⁰³, κοντά στα σύνορα της επαρχίας Πωγωνίου, που ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Παλαιός ιδιοκτήτης ήταν ο Νεκήπ πασάς. Το 1906 οι κληρονόμοι του — ένας ήταν ο Μουφίτ βέης, πρόξενος στη Λάρισα — θέλησαν να πωλήσουν το χωριό στον Χασάν Χάσιο από το Αργυρόκαστρο με ποσό 4.000 λίρες συν 210 λίρες που απαίτησαν οι χωρικοί. Τελικά το χωριό αγοράστηκε από τους Δημήτριο Δήμο, Βασίλειο Κ. Γιάννη, Νικόλαο Πολυζώη και Κώστα Κασιούλα, ενώ ο Χασάν Χάσιο δεν πήρε μέρος στην αγορά. Οι τέσσερις αυτοί το υποθήκευσαν για 2.750 λίρες (χρυσές οθωμ.) στον Γιαχγιά Τσινή από το Δέλβινο, από τον οποίο είχαν δανειστεί χρήματα και έτσι η αξία του τσιφλικιού ανήλθε σε 4.700 λίρες μαζί με διάφορα έξοδα, αμοιβές κλ. Μέχρι το 1912 οι τέσσερις αυτοί χωρικοί εισέπρατταν το γεώμορο του χωριού και όταν οι χωρικοί το ζήτησαν, δέχτηκαν να τους πωλήσουν τα αγροτικά και αστικά κτήματα έναντι χρηματικών ποσών. Όμως πάνω σε διάφορα θέματα διαφώνησαν οι τέσσερις και το 1910 ο Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης τους συμβίβασε. Το 1912 αφού ξεχρέωσαν την υποθήκη στον Τσινή, υποθήκευσαν πάλι το τσιφλίκι στον Φίλιππο Κωνσταντινίδη, κάτοικο Ιωαννίνων. Το 1913 στις πολεμικές επιχειρήσεις το χωριό κάηκε και καταστράφηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε δεν εισπράχτηκε γεώμορο. Το 1914 οι χωρικοί αρνήθηκαν να το καταβάλουν και οι τέσσερις τους κατήγγειλαν «επί κλοπή κοινού πράγματος»: το 1915 η σχετική δίκη εκκρεμούσε, ενώ οι τέσσερις εισέπραξαν μέρος του γεωμόρου. Το 1916 οι χωρικοί πάλι αρνήθηκαν να πληρώσουν γεώμορο και η μήνυσή τους παρέμενε εκκρεμής. Το 1917, αρχικά οι δύο από τους τέσσερις και κατόπιν οι άλλοι δύο συνελήφθησαν από τους Ιταλούς και με την απειλή της εκτόπισης στον Αυλώνα υπέγραψαν έγγραφο, στο οποίο ομολογούσαν ότι αγόρασαν το τσιφλίκι ως αντιπρόσωποι της κοινότητας. Οι Ιταλοί στην περίπτωση αυτή ενήργησαν επειδή πείστηκαν από δώδεκα χωριανούς της Μόσιαρης — εναντίον τους οι τέσσερις υπέβαλαν μήνυση που εκκρεμούσε. Οι τέσσερις ιδιοκτήτες υποστήριζαν ότι αγόρασαν το τσιφλίκι για δικό τους λογαριασμό, όχι ως αντιπρόσωποι

σκοπούσε στην παροχή καλλιεργητικών δανείων στους γεωργούς, στην προμήθεια διαφόρων γεωργ. ειδών (σπόρων, υλικών και εργαλείων) χονδρικώς στο κόστος τους και στην από κοινού πώληση ή εκμετάλλευση των παραγόμενων από τα μέλη του προϊόντων. Ο συνεταιρισμός αυτός ήταν ο πρώτος γεωργικός που ιδρύθηκε στην Ήπειρο και αρχικά αριθμούσε 55 μέλη. εφημ. «Ο Αγρότης» φ. 7/15-9-1916 και φ. 9/15-10-1916.

203. Η Μόσιαρη μετονομάστηκε σε Σιταριά, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 442-443.

του χωριού. Αντίθετα, οι χωρικοί υποστήριξαν ότι το 1906, επειδή σύμφωνα με τον οθωμανικό νόμο δεν ήταν εφικτό να τους μεταβιβαστεί ολόκληρη περιφέρεια και μάλιστα τα απέραντα δάση τους, οι βοσκήσιμες και ακαλλιέργητες γαίες τους, ο υδρόμυλος, στο όνομα του νομικού προσώπου της κοινότητάς τους, έγινε εικονική αγοραπωλησία στο όνομα των τεσσάρων αυτών. Επίσης οι χωρικοί ισχυρίστηκαν ότι οι τρεις παραδέχτηκαν ότι αγόρασαν το χωριό ενονόματι των κατοίκων και μάλιστα με χρήματά τους, αλλά μόνος ο Δημ. Δήμος, που τους καταχράστηκε 8.500 δρχ., αρνήθηκε να μεταβιβάσει τους τίτλους επονόματι των χωρικών (1918)²⁰⁴. Εύκολα μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το δίκαιο στην υπόθεση αυτή ήταν στην πλευρά των χωρικών, οι οποίοι έπεσαν θύματα της απληστίας των συμπατριωτών τους.

Από έγγραφο του 1930 μαθαίνουμε ότι το αγρόκτημα της Μόσιαρης τότε είχε για ιδιοκτήτες την ομώνυμη κοινότητα με εκπρόσωπο τον πρόεδρο Χρήστο Φλίντρα και το ελλ. δημόσιο με εκπρ. τον οικ. έφορο Δωδώνης· ένα τμήμα του, έφτανε μόλις τα 104 στρ., καλλιεργούνταν μπασταινουχικά από κατοίκους του Μαυρονόρους και τελικά απαλλοτριώθηκε²⁰⁵.

Νοτιοδυτικά της Μόσιαρης, βρίσκεται το χωριό **Μαυρονόρος** και νοτιοανατολικά της τα χωριά **Πογδόριανη, Ρεπετίστα και Γκρίμπιανη**²⁰⁶, τα τέσσερα σχηματίζουν σχεδόν ένα τόξο στο χάρτη. Και τα τέσσερα χωριά παλαιότερα ήταν ιμλιάκια και από το 1885 ενιαίο ιδιωτικό τσιφλίκι συνολικής έκτασης 37.000 στρ. που ανήκε στον Αχμέτ Εγιούπ πασά, πρώην διοικητή των Ιωαννίνων, με επίσημους τίτλους ιδιοκτησίας (ταπιά). Κληρονόμοι του υπήρξαν οι εξής: η Αησέ Σαντηκά χανούμ, χήρα του Αχμέτ Εγιούπ, ο Αλή Φουάτ βέης, γιός του και η Χατιτζιέ Μουνιμέ χανούμ, θυγάτερα του, όλοι ήταν κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης (1918)²⁰⁷.

Από πηγή του 1929 μαθαίνουμε ότι ένα μικρό τμήμα της Γκρίμπιανης αποτελούσε ακόμη ιδιωτική περιουσία με ιδιοκτήτες χριστιανούς τους εξής: Γεώργιο Β. Μέντζο, Λεωνίδα Μ. Μέντζο, Αχιλλέα Ν. Μέντζο, κληρονόμους Αριστοτέλη Ν. Μέντζου, ήτοι Γρηγόριο, Χρήστο και Κων/νο, κληρ. Αθαν. Χρ. Μέντζου, ήτοι Μαρία χήρα Γ. Παπαγεωργίου και Χαρίκλεια χήρα Ι. Χαϊτση, κληρ. Λάμπρου Αθ. Μέντζου: κληρ. Αναστασίου Λ.

204. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 155.

205. ΔΓΝΙ, φ. 85, α.α.2.

206. Η Πογδόριανη σήμερα ονομάζεται Παρακάλαμος, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 370-371· η Γκρίμπιανη μετονομάστηκε σε Αρετή, ό.π., σ. 50-51.

207. Βλ. σημ. 210.

Α. Μέντζου, ήτοι Εμμανουήλ, Παντελή και Ελευθερία, κληρ. Σπυρ. Α. Μέντζου, ήτοι Κωνσταντία σύζ. Χρ. Αργύρη, κληρ. Αποστ. Λ. Α. Μέντζου, ήτοι Χαράλαμπο, Ναπολέοντα και Ιωάννη κληρ. αδελφών Λάμπρου, Θωμά και Γεωργίου, γιών Πάντου Μέντζου, ήτοι Νικόλαο Κιτσή, Θεόδ. Σίδη, Χρηστίνα χήρα Ι. Γάτση, Μαρία σύζ. Εμμ. Βαϊμάκη, όλων κληρονόμων του Λάμπρου Παν. Μέντζου· Κωνσταντία χήρα Γεωργ. Θ. Μέντζου, Γιαννούλα σύζ. Γεωργ. Δάμπα, Βασιλική σύζ. Αναστ. Τζαβαλίδη, Μαγδαληνή Χαρίση, Θ. Εμμ. Μέντζο και αδελφούς, όλοι κληρονόμοι Θωμά Πάντου Μέντζου και Ιω. Γ. Μέντζο, Χρ. Εμμ. Φίλη, Φιλοποίμενα Τιμολ. Φίλη, όλων κληρονόμων του Γεωργίου Π. Μέντζου. Το μικρό αυτό τμήμα είχε έκταση 88 στρ. καλλιεργούμενα (83 ποτιστικά και 5 ξερικά) που απαλλοτριώθηκαν²⁰⁸.

Αντιπρόσωπος των μουσουλμάνων ιδιοκτητών ήταν ο Βασίλειος Κάσιος, κάτοικος Ιωαννίνων, που μίσθωσε (με συμβόλαιο που συντάχθηκε στην Πόλη) το γεώμορο των χωριών για μια πενταετία. Το ελληνικό δημόσιο, αυτή την περίοδο τουλάχιστον (1913), αναγνώριζε ως νόμιμη την ιδιοκτησία των κληρονόμων του Εγιούπ πάνω στα χωριά αυτά. Τα χωριά είχαν μεν γεωργικές εκτάσεις που τις καλλιεργούσαν επίμορτοι καλλιεργητές, είχαν επίσης, λόγω της ορεινής φύσης της περιοχής, βοσκήσιμες γαίες. Μέχρι το 1913 οι μορτίτες έδιναν ανελλιπώς το γεώμορο, όμως μετά την απελευθέρωση αρνήθηκαν να το καταβάλουν. Ο Β. Κάσιος σε αίτηση που υπέβαλε στη Γ.Δ.Η. ανέφερε ότι: «... Αλλ' οι επίμορτοι καλλιεργητές των κτημάτων παρασυρθέντες και ούτοι υπό της γενικώς κρατησάσης παρά τοις επιμόρτοις καλλιεργηταίς σφαλεράς και πεπλανημένης ιδέας ότι η απελευθέρωσις της χώρας συνεπήγετο και την απαλλαγήν από των υποχρεώσεων των προς τους ιδιοκτήτας, και δη προς τους Μουσουλμάνους τοιούτους, αντέταξαν πείσμονα αντίστασιν περί την καταβολήν του γεωμόρου...» Επιπλέον, στο επιχείρημα των χωρικών ότι μέχρι το 1913 πλήρωναν με τη βία το γεώμορο, ο Κάσιος αντιπαρήλθε με νομικίστικους όρους· ότι δηλ. το 1911 οι χωρικοί με έγγραφό τους προς τους ιδιοκτήτες αναγνώριζαν τους εαυτούς τους νομοταγείς μορτίτες. Ο ίδιος επίσης ανέφερε ότι ο εισαγγελέας διέταξε κατάσχεση γεωμόρου, όμως οι χωρικοί απέκρυψαν τα προϊόντα και μάλιστα αντιστάθηκαν στον ειρηνοδίκη Ζίτσας, ματαιώνοντας την κατάσχεση στην Πογδόριανη (μέσα Μαρτίου

208. ΔΓΝΙ, φ. 23, α.α. 23. Στην περίπτωση αυτή οι πηγές δεν συμφωνούν, αφού πρόκειται για περιορισμένο τμήμα του κτήματος.

1915)²⁰⁹, πράξη για την οποία τιμωρήθηκαν τον Αύγουστο του 1915 υπέβαλε νέα αίτηση στην κυβέρνηση, όμως τότε συνέβη κυβερνητική μεταβολή και επειδή αυτός είχε φιλελεύθερες πολιτικές αρχές η προσπάθεια δεν ευοδώθηκε, οι δε χωρικοί κράτησαν το γεώμορο· στα τέλη Μαΐου 1917 απευθύνθηκε στις ιταλικές αρχές που προσπάθησαν να πείσουν τους χωρικούς να συμμορφωθούν στις υποχρεώσεις τους, αλλά με την επάνοδο των ελληνικών αρχών ο Κάσιος ζήτησε τη συνδρομή της χωροφυλακής για να εισπράξει το γεώμορο. Η υπόθεση του Κάσιου κατέληξε αμέσως στο αρχείο, γιατί απορρίφθηκε με εντολή του Κυβερν. Αντιπροσώπου Αρ. Στεργιάδη (1917)²¹⁰. Η απόρριψη αυτή πιθανότατα είχε να κάνει με το γεγονός ότι το ελληνικό δημόσιο κατέλαβε το ενλόγω τσιφλίκι, επειδή σύμφωνα με σχετικό νόμο οι ιδιοκτήτες του το εγκατέλειψαν. Άλλωστε ο Χρ. Χρηστοβασίλης στο γνωστό του υπόμνημα προς τον Ελ. Βενιζέλο (1914) συνυπολογίζει τα χωριά αυτά στα 79 κρατικά τσιφλίκια της Ηπείρου, τα οποία πρώτος είχε ιδιοποιηθεί ο Αλή πασάς²¹¹.

Το 1923, με απόφαση του υπουργού γεωργίας, το ενιαίο αγρόκτημα της Πογδόριανης κηρύχτηκε απαλλοτριωτέο, όμως οι χωρικοί αντέδρασαν στην απαλλοτρίωση ισχυριζόμενοι ότι ο Εγιούπ δεν ήταν πραγματικός κύριος του κτήματος και ότι το είχε καταλάβει αυθαίρετα, εξάλλου πριν από την κυριαρχία του Αλή πασά ήταν ελεύθερο. Το 1929 το κτήμα χαρακτηρίστηκε ανταλλάξιμο και παραδόθηκε στην ΕΤΕ, ενώ το 1932 ανακλήθηκε η απαλλοτρίωση του 1923, έτσι χάθηκε οριστικά η ευκαιρία να απαλλοτριωθεί όπως τα άλλα τσιφλίκια. Η συνολική εξαγορά του κτήματος, με παραχωρητήρια στο όνομα των κοινοτήτων, έγινε μεταπολεμικά ύστερα από αρκετές παλινδρομήσεις του κράτους²¹².

Νοτιοανατολικά της Πογδόριανης βρίσκεται το χωριό **Κοκλιούς** που ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Πηγή του 1923 μας πληροφορεί ότι το αγρόκτημα Κοκλιούς κατά το ήμισυ αποτελούσε ιδιοκτησία μουσουλμάνου²¹³. Άλλη πηγή (1925) μας δίνει πληροφορίες για τους ιδιοκτήτες· το χωριό ανήκε στους κληρονόμους των αδελφών Αθανασίου και Αναστασίου Κατσελίδου· στον Αναστάσιο Γαβριήλ Γιαννέ, στον Χαράλαμπο Γ. Γιαννέ, στη

209. ΑΓΔΗ, φ. 12, υπφ. Ι, 373.

210. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. ΙV, α.π. 693, φ. 56, υπφ. Ι, 148.

211. Χρ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*, σ. 8.

212. Ανδρέας Κ. Γκόγκος, *Παρακάλαμος*, Αθήνα-Γιάννινα 1995, τ. Α', σ. 702-709, τ. Β', σ. 7-11, 106-107, 125-126, 152, 177, 198, 200, 202, 409, 501.

213. ΔΓΝΙ, φ. μιλιακίων, α.π. 1436.

Μαγδαληνή Χρ. Τσιάτσικα, στο Νικόλαο Χ. Τσιάτσικα, στο Δημήτριο Χ. Τσιάτσικα, στην Αντιγόνη σύζ. Δημ. Αργυρίου το γένος Γ. Γιαννέ, στον Κωνστ. Γιαννέ, στον Αναγ. Γιαννέ, στην Ευφροσύνη Μ. Γιαννέ, στον Κωνστ. Χ. Τσιάτσικα· στους κληρ. Αναστασίου Κοκκάλη, ήτοι Αθανάσιο Δ. Κοκκάλη, Ελένη Δ. Κοκκάλη, Χρήστο Αν. Κοκκάλη, Παντελ. Νικ. Δέση, Κωνστ. Ν. Δέση, Κων/νο Αν. Κοκκάλα, Κονδυλία σύζ. Αποστ. Δάμα το γένος Νικ. Δέση και Βασιλική χήρα Χρ. Παπαγεωργίου το γένος Α. Κοκκάλη· στον Γεώργιο Λογοθέτη, στα βακουφικά που ανήκαν στις εκκλησίες του χωριού Αγ. Αναργύρους, Άγ. Ιωάννη, Αγ. Παρασκευή, Προφ. Ηλιού, Άγ. Νικόλαο, Άγ. Δημήτριο, Άγ. Γεώργιο και Άγ. Νικόλαο, στους αδελφούς Μανόκα, ήτοι Ευφροσύνη θυγ. Αναστ. Καρέτση, στον Γ. Χαλιάσσο, στη μονή Μεγγλιούς, στους κληρ. των αδελφών Κάλιου, στην κοινότητα Κοκλιούς με εκπρ. τον πρόεδρο Χρήστο Λάππα και σε μικροϊδιοκτήτες χωρικούς. Το τσιφλίκι είχε έκταση 10.360 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: αγροί καλλιεργούμενοι και αγραναπαυμένοι 2.634 στρ., αμπέλια 66 στρ., βοσκότοποι επιδεκτικοί στην καλλιέργεια 1.500 στρ., ορεινοί ακατάλληλοι για καλλιέργεια 5.000 στρ., χαντάκια που ήταν αδύνατο να καλλιεργηθούν 300 στρ., συνοικισμός 300 στρ., δρόμοι και χαντάκια 500 στρ. και δασώδης έκταση 60 στρ.²¹⁴

Ο Βασίλειος Κ. Ρούπας ήταν ιδιοκτήτης των μισών μπασταινών του χωριού που καλλιεργούνταν και οι επίμορτοι καλλιεργητές του πλήρωναν γεώμορο. Το 1917 οι τελευταίοι αρνήθηκαν να καταβάλουν γεώμορο στον ιδιοκτήτη. Τα κυριότερα προϊόντα του χωριού ήταν ο αραβόσιτος, το σιτάρι, το χόρτο. Αγροί υπήρχαν, μεταξύ των άλλων, και στις εξής θέσεις του χωριού: «Μηλιά, Τιλός, Βάλτος, Κριπούνι, Μπολιανίνα»²¹⁵.

Νοτιανατολικά από τους Κοκλιούς βρίσκεται το χωριό **Μαζαράκι**, το οποίο ήταν δημόσιο κτήμα. Το τσιφλίκι κάλυπτε έκταση 7.914 παλαιά στρέμματα και τρία αυλάκια (3/4 στρέμματος) και είχε χριστιανούς καλλιεργητές που μοιράζονταν 384 κλήρους («κομμάτια»). Αναφέρουμε ενδεικτικά τους εξής: Μήτρο Σπύρου, Χριστόδουλο και Γιάννη Κονιάρ(η) και Γιάννη Χρήστου, Χριστόδ. Σπύρου, Παπά Αθανάσιο, Γιάννη Κώστα Αγγέλη, Νικόλαο Δημητρίου, Γεώργιο Τάτση, Πασχάλη Χρήστου, Μήτρο Φώτου, Νάσιο και Νικόλαο Φώτου, Βασίλειο Χελιδώνη, Βασίλ. Μπάκο,

214. Ό.π., φ. 63, α.α. 4.

215. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι. 179. Ο ιδιοκτήτης αυτός δεν μνημονεύεται στην παραπάνω πηγή.

κλπ. (1893, 1894, 1898). Ένα τμήμα του χωριού αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι με μικροϊδιοκτήτες ιδιώτες, το λιγότερο 64, στην πλειοψηφία τους ήταν χριστιανοί και λίγοι μουσουλμάνοι, που κατείχαν κτήματα εντός και εκτός του τσιφλικιού. Μερικοί από αυτούς ήταν: ο Δημήτριος Παπά Θεοδώρου, ο Σπύρος Γεωργίου Παπάς, οι Γισούφ και Ρεούφ βέηδες μαζί με τους συνιδιοκτήτες τους, ο Χαρίσης Γύρας, ο Κώστας Γάζαλης, ο Παπά Βασίλειος Αναγνώστου Θέμελης, ο Σπύρος Λάμπρου, ο Αρσ(λ)άν βέης, ο Χαλήλ εφέντης κληρονόμος Ισούφ, οι Ρεούφ και Αρσ(λ)άν βέηδες και η Χατζιδέ χανούμ, η Χατιζέ χανούμ, ο Παπά Βασίλειος Κώστα Μάνου, ο Τασούλας Λάμπρος, οι Σπύρος, Νικόλας και Δημήτρης Ζώη Τζάλας, η Λάμπραινα Οικονόμου, ο Σταύρος Θεμελής, ο Αναστ. Δημητρίου, ο Αναστ. Κατσουλίδης, ο Σπυρ. Κολιός ή Σπύρος Δημ. Νικολάου, ο Περικλής Αλεξίου, ο Δημ. Γάτσος, κλπ. (1913)²¹⁶. Στη στατιστική αναφέρεται ότι το ιμλιάκι Μαζαράκι είχε έκταση 7.900 στρ., από τα οποία 2.000 στρ. καλλιεργούνταν, 5.000 στρ. ήταν βοσκές και 900 στρ. λοιπές εκτάσεις· ο συνεταιρισμός του χωριού αριθμούσε 38 μέλη (1921)²¹⁷. Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι ένα ελάχιστο τμήμα του χωριού αποτελούσε ιδιωτικό τσιφλίκι που ανήκε σε μουσουλμάνους²¹⁸.

Το 1917, επί ιταλικής κατοχής, σε δημοπρασία που διεξήχθη ο Νικόλαος Δημ. Τζαβέλλας, κάτοικος Ιωαννίνων, αναδείχτηκε ενοικιαστής του γεωμόρου για τα πρώιμα και όψιμα προϊόντα του χωριού. Οι όροι της ενοικίασης ήταν οι ίδιοι που ίσχυαν επί τουρκικού καθεστώτος, δηλαδή προαφαίρεση της δεκάτης και κατόπιν ο ενοικιαστής έπαιρνε το 1/3 από όλα τα προϊόντα «χωρίς καμμία καθυστέρηση ή παρακράτηση από τους επίμορτους καλλιεργητές λόγω σπόρου ή δαπανών επισκευής αυλάκων,...» Στην περίπτωση του Μαζαρακιού οι μορτίτες καθυστέρησαν την καταβολή των γεωμόρου, κράτησαν ποσό αντί σπόρου και για δαπάνες επισκευής των αυλακιών των αγρών. Ο ενοικιαστής φοβούμενος τη ζημιά του από την καθυστέρηση, που θα προκαλούσε ζημιά και στο δημόσιο, ζήτησε όλο το γεώμορο και σε αντίθετη περίπτωση τη συνδρομή της αστυνομίας για βίαιη είσπραξη²¹⁹.

Σ' αυτά τα κρατικά τσιφλίκια οι επίμορτοι καλλιεργητές πολλές φορές εγκατέλειπαν τα χωράφια ή τα άλλα κτήματα του δημοσίου και τότε αυτά

216. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

217. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, Στατιστική, αρ. 44. Οι πηγές συμφωνούν στην έκταση.

218. Ό.π., α.π. 1436.

219. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 526.

καλλιεργούνταν από άλλους μορτίτες. Ενδεικτική των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στους καλλιεργητές είναι η περίπτωση της Χριστίνας Νικ. Χελιδόνη από το Μαζαράκι, η οποία ως εγγύηση για χρηματικό δάνειο από τρίτο έβαλε κρατικό («αυτοκρατορικό») κτήμα στη θέση του χωριού «Καλύβα» (με όρια λάκκο, υδραύλακα και δημόσιο αγρό άλλης καλλιεργήτριας), στο οποίο ήταν επίμορτη καλλιεργήτρια. Ο δανειστής της παραχώρησε τον αγρό στον Βαγγέλη Βασ. Τσάλη που αρνήθηκε την επιστροφή των δανεικών από τη Χριστίνα για να της αποδώσει τον αγρό· ισχυρίστηκε δε ότι είχε παλαιά δικαιώματα μορτής εκεί. Οι μορτίτες μάλιστα μπορούσαν να καλλιεργούν αγρούς σε διαφορετικές θέσεις του ίδιου χωριού· ο Τσάλης π.χ. καλλιεργούσε αγρούς στις εξής θέσεις: «Βλαχατονίτικα» 4 στρ. (όρια: δημόσιοι αγροί ιδιωτών και βακουφικοί αγροί — ένας στη θέση «Παρδάλη»), «Καλύβια» 3,5 στρ. με παρόμοια όρια, «Κριαρά» 1,5 στρ. (όρια: βακουφικός αγρός της μονής Σιούτιστα και δημόσιοι αγροί ιδιωτών). Όλοι αυτοί οι αγροί βρισκόνταν στην περιφέρεια του Μαζαρακιού, σύμφωνα με πηγή του 1326 (=1908)²²⁰.

Στα νότια του Μαζαρακιού κείται το χωριό Γλύζιανη²²¹, το οποίο ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Το χωριό ανήκε κυρίως στους γιούς του Κασήμ αγά από το Αργυρόκαστρο, δηλ. τον Φεϊχίμ εφέντη, τον Χαλήλ, Ιμπραχίμ, Μιδχάτ, Τεφήκ, Σουκρή, Τζεβδέδ και Ναζιμέ χανούμ· άλλοι ιδιοκτήτες ήταν η εκκλ. Αγίου Ταξιάρχου με επίτροπο τον Παπά Κώστα, ο επίτροπος εκκλ. Αγ. Παρασκευής, ο ηγούμενος της μονής Πατέρων, ο Σταύρος Μήτσης από το Λίθινο, ο Σπύρος Γεώργ. Μελίσου, οι Αναγνώστης Κίτσος, Γιάννης Μακρής, Θωμάς Τσούκας, Χριστόδ. Μπουράτσης από τη Μπριγιάνιστα, η εκκλ. Παναγίας Ιερομνήμης, η εκκλ. Αγ. Γεωργίου Γλύζιανης, οι Λάμπρος Μήτσης, Χρήστος Σπύρος από την Ιερομνήμη, ο Βασίλ. Λεοντάρης κληρονόμος Λεοντάρη Βασίλη, οι κληρ. Δημητρίου Χαταλή από την Ιερομνήμη, ο Κων/νος Μήτση Χαταλή, οι Γιαννάκης Χαραλάμπου, Κώστας Μανούσης, Κώστας Φώτου, Μήτρος Χρήστου από τη Ριάχοβα, ο Γρηγ. Βασιλείου, ο Κώστας Παπάς, ο Σπύρος Αθανασίου, ο Γεώργιος Αθανασίου, ο Γιαννάκης Χαραλάμπου, ο Κώστας Μανούσος, ο Γιαννάκος Δημ. Μπαρήμ(ης), ο Σταύρος Τάσης Μπάσος, ο Μήτρος Κολιός, ο Χρήστος Δημ. Γούσης, ο Κώστας Δημ. Μπαρήμ(ης) και ο Αντώνιος Γεωρ. Μπαρήμ(ης). Συνολικά οι ιδιοκτησίες ήταν 32 και βρισκόνταν είτε μέσα

220. Ό.π., φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 6451.

221. Η Γλύζιανη σήμερα ονομάζεται Καταρράκτης. ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 212-213.

στο τσιφλίκι είτε μέσα στα όρια του χωριού (1913)²²². Από πηγή του 1931 μαθαίνουμε ότι το αγρόκτημα Γλύζιανη είχε για ιδιοκτήτες τον Αμπεντίν Κράψη, τον Ισμέτ Κράψη, τον Ιμπραΐμ Τση, το ελλ. δημόσιο και την ΕΤΕ. Το τσιφλίκι είχε έκταση μόνο 1.500 στρ. με την εξής κατανομή: αγροί ξερικοί 200 στρ., αγροί ποτιστικοί 100 στρ., άμπελοι 5 στρ., κήποι 20 στρ., συννοικισμός 100 στρ. και εδάφη ακατάλληλα για καλλιέργεια βοσκήσιμα 1.075 στρ.²²³

Νοτιοανατολικά της Γλύζιανης ή βορειοδυτικά της Ζίτσας υπάρχει το χωριό **Λίθινο**. Είναι χτισμένο στη δεξιά, καθώς κατεβαίνουμε, όχθη του ποταμού Καλαμά. Πηγή του 1926 μας πληροφορεί ότι το αγρόκτημα Λίθινο ανήκε στη μονή Πατέρων που την εκπροσωπούσε η Μητρόπ. Ιωαννίνων με πληρεξούσιο δικηγόρο τον Ν. Καζαντζή. Το τσιφλίκι αυτό είχε έκταση 2.042 στρ., από τα οποία οι καλλιεργούμενες γαίες (αγροί και άμπελοι) αριθμούσαν 498 στρ., δάσος 831 στρ., θαμνώδης έκταση επιδεικτική καλλιέργειας 50 στρ., θαμνώδης βοσκήσιμη και ανεπίδεκτη στην καλλιέργεια 600 στρ., λειβάδια 33 στρ. και ελαιόδεντρα 30 στρ.²²⁴

Οι κάτοικοι του χωριού ήταν επίμορτοι καλλιεργητές γαιών που ανήκαν στη μονή Πατέρων (Κοίμησης Θεοτόκου) που βρίσκεται βορειοανατολικά του χωριού στην αριστερή όχθη του Καλαμά. Όμως τα χωράφια της μονής που καλλιεργούσαν οι χωρικοί του Λίθινου βρίσκονταν, όπως και το χωριό, στη δεξιά όχθη του Καλαμά. Η μονή Πατέρων εκμίσθωνε τις βακουφικές αυτές εκτάσεις που αποτελούνταν από αγρούς και λειβάδια: το 1914 η καλλιεργήσιμη γη νοικιάστηκε στον Σπυρ. Σταμούλη για ένα έτος. Το 1915 η μονή ήγειρε αγωγή προσωρινών μέτρων κατά των χωρικών, για να πάψουν να βόσκουν τα ζώα τους στην ιδιοκτησία της. Το ειρηνοδικείο Ζίτσας απαγόρευσε στους χωρικούς τη βοσκή, όμως τους επέτρεψε την καλλιέργεια εκεί. Η μονή, επειδή αποσκοπούσε να μετατρέψει την καλλιεργήσιμη γη σε βοσκοτόπους, έκανε νέα αγωγή «περί διακατοχής» και ζήτησε μεταρρύθμιση της προηγούμενης απόφασης του ειρηνοδικείου για την καλλιέργεια, πριν την έκδοση της οριστικής απόφασης: πράγματι το ειρηνοδικείο απαγόρευσε την καλλιέργεια. Τον Νοέμβριο

222. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

223. ΔΓΝΙ, φ. 25, α.α. 35. Οι πηγές εδώ δεν συμπίπτουν στα ονόματα των ιδιοκτητών.

224. Ό.π., φ. 81, α.α. 28. Υπάρχει συμφωνία των πηγών σχετικά με τον ιδιοκτήτη του αγροκτήματος.

του 1917 οι καλλιεργητές ζήτησαν από τη Γ.Δ.Η. να συνεχίσουν να καλλιεργούν τους αγρούς και να πληρώνουν στη μονή το συνηθισμένο γεώμορο. Η στάση της διοίκησης υπήρξε θετική για τους χωρικούς: σύστησε στο ηγουμενοσυμβούλιο της μονής να νοικιάσει σ' αυτούς τις μεγάλες εκτάσεις της (1917)²²⁵.

Σε μικρή απόσταση προς τα νοτιοδυτικά του Λίθινου, εντοπίζεται το χωριό **Σιούτσιστα**²²⁶, χτισμένο στις νοτιοανατολικές υπώρειες του όρους Κασιδιάρη επάνω από την κοιλάδα του Καλαμά. Αυτό κατά τον 19ο αι. ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι²²⁷, όμως στα 1913 επικρατούσε εκεί η ελεύθερη μικρή ιδιοκτησία των κατοίκων του. Σύμφωνα με κτηματολογική πηγή υπήρχαν 30 ιδιοκτησίες με τους εξής ιδιοκτήτες: Χρήστο Τασούλα και γιό του Γεώργιο Μαζιάν(η), Αριστούλα Μίχου σύζ. Νικολ. Μίχου, Ζήκω Φώτου Γεώργη, Μίχο Τάσου Ζαχάρου, Μήτηρο Κώστα Φώτου, Νικόλαο Κ. Φώτου και αδελφό του Δημήτριο, Βασίλω θυγ. Γιάννη σύζ. Κώστα Γεωργίου, Γεώργιο Σπύρου, Ελένη θυγ. Χρήστου Μαζιάν(η) σύζ. Γεωρ. Σπύρου, Κώστα γιό Αθανασίου και αδελφό του Γεώργιο και Παρασκευή τέκνα Χρήστου, Κώστα Γ. Μάντζιου, Βασίλειο και Κώστα γιούς Τασούλα Μπότση, Βασίλειο Κ. Μπότση, Γεώρ. Χρ. Τόλη και αδελφό του Γιάννη, Γεώργιο Τασούλα Τόλη, Κώστα Τασ. Μπότση, Γιάννη γιό Μαρίας, Αναστ. Σταμάτη και συνιδιοκτήτες του, Βαρβάρα Χρ. Μαζάνη σύζ. Γιαννάκη Κατσάνου από Ιερομνήμη, Βασίλειο Κ. Τσάλη, Γεώργιο Κ. Τσάλη, Τασούλα γιό Λάμπρου, Γεώργιο Μαζάνη επίτροπο εκκλ. Αγ. Γεωργίου, Μήτηρο Τάσου Ζαχάρου, ηγούμενο Χριστόφορο επίτροπο εκκλ. Παναγίας, Παναγιώτη Δημητρίου Παπά Γιάννη από Χοσόλιανη και Αθανάσιο Κ. Τσάλη από Ιερομνήμη (1913)²²⁸.

Οι **Κουτρολάδες**²²⁹, χωριό που βρίσκεται κοντά στη Ζίτσα και βορειοδυτικά της, ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Ιδιοκτήτες ήταν ο Φειχίμ εφέντης και ο αδελφός του Χαλήλ αγάς, κάτοικοι Αργυροκάστρου. Επίσης υπήρχαν μικροϊδιοκτήτες, οι εξής: οι Γιάννης, Μήτηρος και λοιποί κληρ. Βασίλη

225. ΑΓΔΗ, φ. 10, υπφ. Ι. 238, φ. 41, υπφ. ΙΙ, α.π. 2053.

226. Είναι το σημερινό Καστρί, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 80-81.

227. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 330.

228. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

229. Οι Κουτρολάδες, συνοικισμός της κοινότητας Δαφνόφυτου, μετονομάστηκαν σε Σακελλαρικό, ΚΕΔΚΕ, *ό.π.*, σ. 128-129.

Σαμήλα, ο Βασίλειος και λοιποί κληρ. Χρήστου Κώστα, ο Βασίλειος Ιωάν. Βαγγέλη και οι αδελφοί του, οι κληρ. Λάμπρου και Δημ. Κατερίνη, ο ηγούμενος της μονής Πατέρων, ο Αναστάσιος Γεωρ. Μαλάμου, ο επίτροπος της εκκλ. Αγίου Νικολάου και ο Αναγνώστης Σπύρου από το Μπουρδάρι. Έτσι συνολικά οι ιδιοκτησίες ήταν εννιά και βρισκόνταν εντός και εκτός των ορίων του τσιφλικιού (1913). Μερικοί κάτοικοι του χωριού έβοσκαν τα ζώα τους στα λειβάδια της γειτονικής μονής Πατέρων (1914)²³⁰. Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι οι Κουτρουλάδες κατά το ήμισυ αποτελούσαν ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου²³¹. Στην πηγή του 1926 σημειώνεται ότι το τσιφλίκι Κουτρουλάδες ήταν ιδιοκτησία της μονής Πατέρων, των Ισμέτ και Αμεντίν Γράιζα και των ναών του χωριού· επίσης ως ιδιοκτήτης αναφέρεται κάποιος Γράψας. Το αγρόκτημα είχε έκταση 3.760 στρ., που κατανέμονταν σε καλλιεργούμενους αγρούς και αμπέλους με 792 στρ., στον συνοικισμό με 150 στρ., σε δάση 330 στρ. και σε ορεινή θαμνώδη γη με 2.465 στρ.²³²

Το **Ράικο**²³³, χωριό νοτιοδυτικά της Ζίτσας, βρίσκεται στη δεξιά όχθη του Καλαμά. Ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι και ανήκε με ποσοστό 2/6 εξαδιαιρέτου στον Στέφανο Μ. Αράπη, κάτοικο Ιωαννίνων. Οι άλλοι ιδιοκτήτες ήταν ο Μουίν Τσιάμη του Μπεκήρ, ο Σαδήκ Τσιάμη του Ραγάτι, οι οποίοι όρισαν πληρεξούσιό τους τον Αράπη, και λοιποί, κάτοικοι Αργυροκάστρου. Επιπλέον, οι πληρεξούσιοι αντιπρόσωποι του Σεφκέτ Τσιάμη όρισαν πληρεξούσιο επίσης τον Αράπη, που έτσι συγκέντρωνε στο όνομά του ποσοστό ιδιοκτησίας 5/6. Στο τσιφλίκι αυτός είχε κονάκι (υποστατικό) που, όπως ανέφερε, οι χωρικοί το παραχώρησαν στους Ιταλούς στρατιώτες και αρνήθηκαν να του καταβάλουν το γεώμορο (1918)²³⁴. Το τσιφλίκι Ράικο, σύμφωνα με πηγή του 1929, είχε ιδιοκτήτες το ελλ. δημόσιο και την αεροπ. άμυνα, τους Ρεμήζ, Φερήκ, Σεφκέτ Τσιάμη και τους συγκληρονόμους τους, τον Δημήτριο Αράπη, τον Στέφανο Μ. Αράπη, την εκκλησία του χωριού και μικροϊδιοκτήτες χωρικούς που αγόρασαν τα μερίδια των Δημ. και Στέφ. Αράπη. Το κτήμα εκτεινόταν σε 4.043 στρ., από τα οποία ο

230. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ., βλ. επίσης ΑΓΔΗ, φ. 10, υπφ. Ι, 238.

231. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

232. Ό.π., φ. 53, α.α. 29. Διαπιστώνεται μικρή συμφωνία των πηγών στην περίπτωση αυτή.

233. Το χωριό αναφέρεται επίσης ως Βάϊκου, ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 37.

234. ΑΓΔΗ, ό.π.

συνοικισμός, οι δρόμοι και τα μονοπάτια, τα χαντάκια και οι αλωνότοποι κάλυπταν 200 στρ., τα δάση 200 στρ., τα ορεινά και ανεπίδεκτα στην καλλιέργεια 2.300 στρ. και τα καλλιεργούμενα ήταν 1.343 στρ.²³⁵

Νοτιοδυτικά του Ράικου και στην αριστερή όχθη του ποταμού Καλαμά συναντάται το χωριό **Σούλι Μετκόβη**²³⁶. Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι και ένας από τους ιδιοκτήτες του ήταν η Αλεξάνδρα σύζυγος Χρήστου Χρηστοβασίλη. Πηγή του 1927 αναφέρει ότι το αγρόκτημα Σουλόπουλο ήταν ιδιοκτησία του Χρήστου Β. Χρηστοβασίλη και των εκκλησιών Αγ. Ηλία, Αγ. Νικολάου και Αγ. Αθανασίου. Το κτήμα είχε έκταση 3.606 στρ. με κατανομή ως εξής: συνοικισμός, οδοί, ατραποί, χαντάκια και χαράδρες 350 στρ., καλλιεργούμενα εδάφη 1.056 στρ., δάση 1.500 στρ. και ορεινά πετρώδη ανεπίδεκτα στην καλλιέργεια 700 στρ.²³⁷ Ο άλλος συνοικισμός του χωριού, το «**Σούλι-Ντίνο**» ή «**Σούλι-Ντίνου**», αποτελούσε επίσης ιδιωτικό τσιφλίκι: σύμφωνα με πηγή του 1929, το αγρόκτημα ανήκε στον Μαζχάρ Ντίνο από την Παραμυθιά σε ποσοστό 4/5, στον Μαθιούλη Δ. Λέβη, στον Μωυσή ή Μωρίς Δ. Λέβη, στον Νεσίμ Δ. Λέβη, στον Αβραάμ Δ. Λέβη και στη Σαρρίνα Λέβη, που ήταν κληρονόμοι του Δαβιτσών Λέβη και κατείχαν στο κτήμα ποσοστό 1/5, στον ναό του Αγ. Γεωργίου (26 στρ. καλλιεργούμενα), στον Πέτρο Πουτέτση (με 12 στρ. καλλιεργούμενης γης) και στο ελλ. δημόσιο που κατείχε το 1/5 του όλου κτήματος. Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 3.250 στρ., από τα οποία ο συνοικισμός, οι δρόμοι και τα μονοπάτια, τα χαντάκια και οι χαράδρες κάλυπταν 350 στρ., οι καλλιεργούμενοι αγροί και κήποι 880 στρ., τα αμπέλια 120 στρ. και τα ορεινά βοσκήσιμα και απρόσφορα στην καλλιέργεια 1.900 στρ.²³⁸

Η Αλεξάνδρα εκμίσθωσε το γεώμορο των ιδιοκτητών αγρών της στον Βασίλειο Κακαϊδή από την Κρετσούνιστα και αυτός ως αντιπρόσωπος της ιδιοκτήτριας ζήτησε από μερικούς καλλιεργητές του χωριού το γεώμορο που όφειλαν να πληρώσουν (1918)²³⁹.

235. ΔΓΝΙ, φ. 123, α.α. 35. Οι δύο πηγές συμπίπτουν στις αναφορές τους για τους ιδιοκτήτες.

236. Το χωριό σήμερα ονομάζεται Σουλόπουλο (Σούλι Ντίνου), ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 450-451.

237. ΔΓΝΙ, φ. 131, α.α. 37. Οι πηγές συμφωνούν όσον αφορά τον σημαντικότερο ιδιοκτήτη.

238. Ό.π., φ. 132, α.α. 3.

239. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 77.

Το **Δελβινακόπουλο** που βρίσκεται νοτιοανατολικά από το Σούλι Μετόχη ήταν κρατικό τσιφλίκι. Το χωριό είναι χτισμένο στη δεξιά όχθη ενός παραπόταμου του Καλαμά, είχε δε περισσότερους από πέντε εκατοντάδες μπασταινούχους καλλιεργητές με αντίστοιχους κλήρους. Ανάμεσα στους καλλιεργητές ήταν ο Αγγέλης Μίχου, ο Νικόλαος Κόντου, ο Γιώτης και Γεώργιος Μίχου, ο Γεώργιος Κολιού, ο Ζωγούλας Τζούμπου, ο Νικόλαος Τζούμπου, οι Μήτρος, Χρήστος και Νικόλαος Θεοδώρου, ο Απόστολος Κώστα, ο Γιώτης Δημητρίου, ο Μίχος Μήτση, κλπ. (τέλη 19ου αι.)²⁴⁰. Στη στατιστική των «εθνικών» κτημάτων αναφέρεται ότι το ιμλιάκι Δελβινακόπουλο εκτεινόταν σε 3.000 στρ., από τα οποία 450 στρ. ήταν καλλιεργούμενα, 1.700 στρ. βοσκές και 850 στρ. λοιπές εκτάσεις. Ο συνεταιρισμός του χωριού αριθμούσε 23 μέλη (1921)²⁴¹.

Λίγο νοτιοανατολικότερα του Δελβινακόπουλου υπάρχει το χωριό **Δραγομή**²⁴². Είναι χτισμένο στη δεξιά όχθη του ποταμού Σμολίτσα, παραπόταμου του Καλαμά. Σύμφωνα με έγγραφο του 1917, το χωριό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι που ανήκε από κοινού και εξαδιαιρέτου στους μουσουλμάνους αδελφούς Τζενέτη και στους Γιαννιώτες αδελφούς Πέτρο και Παύλο Πο(υ)τέτση σε αναλογία δύο προς ένα αντίστοιχα²⁴³. Σε έγγραφο του 1923 αναφέρεται ότι ελάχιστο τμήμα της Δραγομής ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου²⁴⁴. Σύμφωνα με πηγή του 1927, το τσιφλίκι ανήκε στην Αικατερίνη χήρα του Ν. Πουτέτση και στους γιούς της Χαράλαμπο, Παύλο, Πέτρο και Βασίλειο, στον Μουσταφά Τζανετή, στη μονή Παναγίας Παλιουρής με εκπρ. τον ηγούμενο Άνθιμο Σταμάτη και στη (ρωμαιο)καθολική εκκλησία των Ιωαννίνων Άγ. Ιωάννης. Το αγρόκτημα είχε έκταση 4.684 στρ. που κατανέμονταν ως εξής: καλλιεργούμενα εδάφη (αγροί και άμπελοι) 1.133 στρ., φυτευμένες εκτάσεις 25 στρ., δάση 2.186 στρ., βοσκότοποι επιδεκτικοί στην καλλιέργεια 57 στρ., βοσκότοποι ανεπίδεκτοι καλλιέργειας 1.143 στρ., συνοικισμός, δρόμοι, χαράδρες, χαντάκια και ρυάκια 140 στρ.²⁴⁵ Από μεταγενέστερη πηγή (πιθανότατα μετά το

240. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

241. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιαίων, Στατιστική, αρ. 43.

242. Η Δραγομή μετονομάστηκε σε Παλιουρή, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 366-367.

243. Βλ. σημ. 247.

244. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιαίων, α.π. 1436.

245. Ό.π., φ. 30, α.α. 21. Υπάρχει σε γενικές γραμμές ομοφωνία των πηγών για τους ιδιοκτήτες.

1930) μαθαίνουμε ότι στην περιφέρεια της Δραγομής υπήρχε η δασική θέση «Κουντούρα» με έκταση 2.086 στρ. Τα 2/3 αυτού του δάσους δρυών ανήκαν στους κληρονόμους του Πουτέτση, με επιφύλαξη δικαιωμάτων του δημοσίου (συγκυριότητα 1/5 στην ιδιοκτησία Πουτέτση) και το υπόλοιπο 1/3 ανήκε στον Μουρτεζά - Τζανέτ Αγά. Ποσοστό 1/3 φέρεται στην πηγή ως ανταλλάξιμο ιδιοκτησίας των Μουσταφά Σεφκέτ και Κασήμ²⁴⁶.

Το 1917 ενοικιαστής γεωμόρου στα προϊόντα της Δραγομής ήταν ο Αθαν. Κ. Γκανιάτσας από την Αραχωβίτσα. Κατά την επικρατούσα τότε συνήθεια οι χωρικοί έπρεπε να μεταφέρουν τους καρπούς, αφού το γεώμορο καταβαλλόταν σε είδος, σε αποθήκη που βρισκόταν στη Δραγομή. Ο ενοικιαστής ανέφερε στη διοίκηση ότι πολλοί καλλιεργητές καθυστέρησαν και είπαν ότι θα το έδιναν σε είδος· όμως δύο χωρικοί, ο Ιωάννης Πέτρος και ο Κώστας Πέτρος, αρνήθηκαν να του δώσουν το γεώμορο από αραβόσιτο (1/3) που ανήκε στους μουσουλμάνους αδελφούς Τζενέτη και είπαν ότι θα το πλήρωναν σε χρήμα. Όπως ισχυρίστηκε ο Γκανιάτσας αυτό ήταν πρόφαση «της ολομελείας των χωρικών» για να οικειοποιηθούν το 1/3 του γεωμόρου. Έτσι, προκειμένου να μην υποβληθεί σε έξοδα, ζήτησε να μεταφέρουν το ποσό αυτό στην αποθήκη και επίσης να τον συνδράμει ο αστυνομικός σταθμός Ζίτσας²⁴⁷. Ο Αρ. Στεργιάδης ανέφερε στον υποδιοικητή Παραμυθιάς, εσφαλμένα λόγω ομώνυμου χωριού εκεί, τα σχετικά με την υπόθεση και τον διέταξε να συνδράμει τον ενοικιαστή ώστε να εισπράξει το γεώμορο (1/3 εξαδιαιρέτου), αφού πρώτα αφαιρέσουν την δεκάτη και τον σπόρο των καλλιεργητών. Του τόνισε όμως ότι η διοίκηση δεν θα έπρεπε να αναμιχθεί σε διαφορές ανάμεσα στους ιδιοκτήτες και στους καλλιεργητές, για τις οποίες αρμόδια ήταν τα δικαστήρια (τέλη Σεπτ. 1917)²⁴⁸. Σε άλλο έγγραφο αναφέρεται ότι οι αδελφοί Πουτέτση είχαν εκμισθώσει το γεώμορο του χωριού στον Αθανάσιο Γκανιάτσα, από το γειτονικό χωριό Αραχωβίτσα, στα έτη 1917 και το 1918 με 1.800 δρχ. Το χωριό στα 1913 κατά τη διάρκεια της πολιορκίας των Ιωαννίνων υπέστη καταστροφή από Αλβανούς επιδρομείς που το έκαψαν. Η καταστροφή αυτή είχε ως άμεσο αποτέλεσμα να πεινάσουν οι χωρικοί. Μάλιστα το

246. Ό.π., φ. 1 ανταλλαξίμων, έκθεσις χαρακτηρισμού δασικής θέσης Κουντούρα.

247. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 533.

248. Ό.π., α.π. 723.

1917 ο Γκανιάτσας που εισέπραξε 600 οκάδες αραβοσίτου²⁴⁹, εξαιτίας της έλλειψης ποσότητας σπόρου, ζήτησε από τη Γ.Δ.Η. να διαθέσει στους χωρικούς την ποσότητα αυτή. Οι χωρικοί βρέθηκαν σε δύσκολη θέση λόγω της ελλειπέστατης παραγωγής το έτος αυτό και αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν σπόρο ιταλικής προέλευσης. Επιπλέον ο ίδιος ενοικιαστής τους προμήθευσε σπόρο για την καλλιέργεια σιταριού, κριθής και βρώμης. Το 1918 οι καλλιεργητές, δοκιμαζόμενοι από την πείνα, ζήτησαν από τη Γ.Δ.Η. να μεσολαβήσει στους ιδιοκτήτες, ώστε να νοικιάσουν οι ίδιοι το χωριό τους και τους πρόσφεραν το μίσθωμα. Το ζήτημα αυτό διευθετήθηκε προφορικά από τους ενδιαφερόμενους (1918)²⁵⁰.

Νοτιοανατολικά της Δραγομής βρίσκεται το χωριό **Αραχωβίτσα** ή **Ραχοβίτσα**²⁵¹. Σ' αυτό υπήρχαν μικρές ιδιοκτησίες που ανέρχονταν, το λιγότερο, σε 107. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικούς από τους ιδιοκτήτες - αυτοκαλλιεργητές: Σιάνα θυγ. Στάθη, Σπύρος Στέφου, Αγγέλης Γιώτη Αλεξίου, Αλέξιος Κανάτσας, Δημ. Γκανάτσας και αδελφοί του, Βαγγέλης Γκανάτσας, Γεώργιος Γκανάτσας, Σπύρος Στέφος και Μαρίνα Γιάννη Στέφου, Μήτρος Νικόλα Γκανίτσας, Γιάννης Πέτρου Γκανίτσας, Γεώργιος και Φίλιππος γιοί Βασίλ. Παπά Γιάννη, Γιάννης Στέφανου επίτροπος εκκλ. Ευαγγελίστριας, Γιώτης Γεωργίου, Νικόλαος Αθαν. Ντούμα από Βελτσίστα, Μήτρος Παπά Αγγέλης, κληρ. Δαούτ Βέη, Σταμάτω θυγ. Αναγνώστου, Γεωργίτσα Αναστ. Τάτση και Δημητρούλα Τσακανίκα, Κώστας Χαραλ. Γκόγκος, Ρίνα Γιάννη Χαραλάμπου σύζ. Γιάννη Γκόγκου, Νικόλαος, Αριστείδης και Στέφος Γκόγκος, κλπ. (1913)²⁵².

Λίγο πιο νότια από την Αραχωβίτσα εντοπίζεται το χωριό **Κοκκινόχωμα**, χτισμένο σε πεδινό έδαφος και κοντά στις πηγές ενός μικρού παραπόταμου του Σμολίτσα. Με βάση πηγή του 1927 το αγρόκτημα Κοκκινόχωμα είχε ιδιοκτήτες τη μονή Παλιουρής, την εκκλησία Άγ. Γεώργιο, τον Βασίλειο Μαρίνο, τους αδελφούς Τσάνη, τον Ραχμή Νταούτ, τους αδελφούς Χρ. Τζιώρα, την Μαρίνα Παπακώστα Γκάνιου και την εκκλησία Άγιοι Απόστολοι Αραχωβίτσας. Το ιδιωτικό αυτό τσιφλίκι είχε έκτα-

249. Ο Γκανιάτσας δήλωσε την ποσότητα αυτή του αραβοσίτου στην αστυνομική αρχή της Ζίτσας· η ΓΔΗ είχε τότε (1917) επιβάλει απαγορεύσεις εξαγωγών χωρίς να απαιτείται προηγούμενη άδειά της, λόγω πολεμικών συνθηκών, ΑΓΔΗ, ό.π., α.π. 3853.

250. ΑΓΔΗ, ό.π. και φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 7090.

251. Η Αραχωβίτσα μετονομάστηκε σε Λευκοθέα, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 268-269.

252. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

ση 4.827 στρ. που κατανέμονταν σε 1.127 στρ. καλλιεργούμενα, σε 500 στρ. καλυπτόμενα από τον συνοικισμό, τις οδούς, τις ατραπούς, τα χαντάκια, τις χαράδρες και το ποτάμι, 1.500 στρ. ήταν δασώδης έκταση και 1.700 στρ. αποτελούσαν ορεινές θαμνώδεις περιοχές ανεπίδεκτες στην καλλιέργεια²⁵³.

Δυτικότερα και λίγο νότια της Αραχωβίτσας βρίσκεται το χωριό **Γουριάνιστα** ή **Γιουργάνιστα**. Όπως συμπεραίνουμε από πηγή του 1913 το χωριό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι. Υπήρχαν έντεκα ιδιοκτήτες που είχαν κτήματα εντός και εκτός των ορίων του τσιφλικιού. Κυριότερος ήταν ο Λάμπρος Σταμάτης, που κατείχε πολλά κτήματα, ενώ οι Χρήστος Δημητρίου, Γεώργιος και Απόστολος γιοί Δημητρίου, Γεώργιος Παρασκευάς και οι κληρ. του Δημητρίου Μποτσόβουλο κατείχαν από ένα χωράφι· ιδιοκτησία είχαν οι εκκλησίες του χωριού Άγ. Νικόλαος, Αγία Παρασκευή, Άγ. Γεώργιος, Άγιοι Ανάργυροι και η μονή Αγ. Χριστοφόρου, επίσης ο Χρυσάνθος ηγούμενος της μονής Αγγελομάχου²⁵⁴. Πηγή του 1927 αναφέρει ότι το αγρόκτημα Γουριάνιστα ανήκε στην Λαμπρινή Σταμάτη και στους γιούς της Ιωάννη, Βασίλειο και Κωνστ. Σταμάτη, στη μονή των Εισοδίων Θεοτόκου επιλεγομένης Αγγελομάχου με εκπρ. τον ηγούμενο αρχιμ. Γ. Ζυχούρη και στις εκκλησίες Άγ. Μηνά, Άγ. Νικόλαο, Άγ. Γεώργιο, Αγ. Αναργύρους και Άγ. Χριστόφορο. Το τσιφλίκι εκτεινόταν σε 12.440 στρ., που κατανέμονταν ως εξής: συνοικισμός, οδοί, ατραποί, χαντάκια, χαράδρες και αλωνότοποι 760 στρ., ορεινές πετρώδεις εκτάσεις 600 στρ., καλλιεργούμενες (αγροί - άμπελοι) 1.115 στρ., φυτείες συνεχείς δενδρώδεις 45 στρ., βοσκότοποι επιδεκτικοί στην καλλιέργεια 320 στρ., όμοιοι απρόσφοροι καλλιέργειας 6.200 στρ. και δάση 3.400 στρ.²⁵⁵

Νοτιοδυτικά της Γουριάνιστας εντοπίζεται το χωριό **Κούρεντα**, από το οποίο έλκεται η ονομασία αυτού του τμήματος της υποδιοίκησης Ιωαννίνων. Το χωριό στην εποχή που εξετάζουμε ήταν ιδιωτικό κτήμα. Οι κυριότεροι ιδιοκτήτες ήταν μέλη της οικογένειας Γεωργίου Μπίμπη (όπως η σύζυγός του Ευγενία), οι οποίοι κατείχαν τα 3/4 στο μεγαλύτερο μέρος του τσιφλικιού, οι δε Ευαγγέλης Παπά Αναστασίου, Παπά Γεώρ-

253. ΔΓΝΙ, φ. 65, α.α. 30.

254. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

255. ΔΓΝΙ, φ. 28, α.α. 35. Σε γενικές γραμμές διαπιστώνεται σύμπτωση των πηγών αναφορικά με τους ιδιοκτήτες του κτήματος.

γιος, Χρήστος Αποστόλου, Κώστας Πέτρου και Χρήστος Παντούρης κατείχαν το υπόλοιπο 1/4 στα ίδια κτήματα. Άλλοι μικροϊδιοκτήτες που αναφέρονται είναι ο Παπά Γεώργιος Ιωάν. Μπούλα, ο Γεώργιος Μιχ. Σταμάτη, ο Βαγγέλης Παπά Αναστασίου, ο Σωτήριος Σταύρου επίτροπος των εκκλ. Αγ. Γεωργίου, Αγ. Θεοφίλου και Αγ. Νικολάου, ο Χριστόδουλος Μαντέλος επίτροπος των εκκλ. Αγ. Νικολάου Πετσάλι και Παναγίας, ο επίτροπος της εκκλ. Αγ. Αποστόλων, ο επίτροπος της εκκλ. Αγ. Δημητρίου, ο Σωτήριος Σταύρου επίτροπος των εκκλ. Αγ. Αθανασίου, Παναγίας, Αγ. Χαραλάμπου, Αγ. Παρασκευής, Αγ. Μαρίνας και Αγ. Ηλία, ο Χρυσάνθος ηγούμενος της μονής Αγγελομάχου, ο Νικολάκης Παπά Κώστας κληρ. Παπά Κωσταντή, ο Γιάννης Χρήστου Παπά Βασίλη, ο Γεώργιος Αναστ. Ράδου και ο Αναστάσης Χρήστου Λόλη. Συνολικά οι ιδιοκτησίες ήταν 22 και εντοπιζόνταν μέσα και έξω από τα όρια του τσιφλικιού (1913)²⁵⁶.

Νοτιότερα από το χωριό Κούρεντα είναι χτισμένο το χωριό **Χίνκα**. Αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι, το οποίο ανήκε στον Μουνίφ Καλό Πασά. Στην πηγή του 1927 ως συνιδιοκτήτες στο αγρόκτημα της Χίνκας φέρονται ο Σουλεϊμάν Βέης και η εκκλησία Κοίμησης Θεοτόκου με εκπρ. τον επίτροπο Μιχ. Τσίλη. Το τσιφλίκι είχε έκταση 12.250 στρ., από τα οποία ο συνοικισμός, οι δρόμοι, τα μονοπάτια, τα χαντάκια και οι χαράδρες κάλυπταν 500 στρ., τα καλλιεργούμενα (αγροί 2.080 στρ. και άμπελοι 70 στρ.) 2.150 στρ., τα δάση 2.600 στρ., οι ορεινές πετρώδεις και ανεπίδεκτες στην καλλιέργεια εκτάσεις ήταν 7.000 στρ.²⁵⁷

Το 1918 πληρεξούσια του Μουνίφ ήταν η Κονσίλια Ρίσπολι, κάτοικος Κέρκυρας, η οποία είχε οριστεί με συμβόλαιο του Αναστ. Αλιέως και διαχειριζόταν όλη την ακίνητη περιουσία, εισέπραττε ενοίκια και καρπούς από τους χωρικούς του κτήματος. Ο Μουνίφ Καλό Πασάς είχε απελαθεί, όμως το 1918 βρισκόταν στην Ελλάδα. Τη χρονιά αυτή οι χωρικοί αρνήθηκαν να αποδώσουν το γεώμορο στην Ρίσπολι γιατί, όπως υποστήριξαν, αυτό δημεύτηκε από την κυβέρνηση. Η Ρίσπολι ζήτησε αναστολή από τη Γ.Δ.Η. των ενεργειών προς δήμευση. Όμως συνιδιοκτήτης ήταν και ο Αλβανός Ισμαήλ Τσέλιο Πιζάρη, κάτοικος Αργυρόκαστρου, με ποσοστό

256. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

257. ΔΓΝΙ, φ. 137, α.α. 28. Είναι φανερό ότι οι πηγές δεν συμφωνούν στους ιδιοκτήτες που αναφέρουν, εκτός εάν ο Σουλεϊμάν βέης ήταν κληρονόμος του Καλό Πασά ή του Πιζάρη.

1/3 και 6/10. Όπως μαθαίνουμε από έγγραφο του ιταλικού προξενείου Ιωαννίνων, ο Πιζάρη είχε παντρευτεί σε πρώτο γάμο την Ισμέτ χανούμ που ήταν θυγατέρα του Ασσάν Μπέη Γκάλλο Πασά και ήταν κληρονόμος της και επίτροπος των δύο ανήλικων κοριτσιών τους. Ο Ισμαήλ Πιζάρη φοβήθηκε μήπως ο γυναικάδελφός του (Μουνίφ) υποθηκεύσει ή πωλήσει την ακίνητη περιουσία τους στο χωριό χωρίς τη συγκατάθεσή του· έτσι με ενέργειες που έκανε (γνωστοποίηση στο υποθηκοφυλακείο Ζίτσας της ιδιοκτησίας του) προσπάθησε να περιφρουρήσει τα δικαιώματά του στο τσιφλίκι. Βέβαια η γνωστοποίηση αυτή δεν εξασφάλιζε αρκετά τον Ισμαήλ ενάντια σε κάθε απαλλοτρίωση ή υποθήκευση της περιουσίας του. Αυτό που μάλλον θα την απέτρεπε ήταν σχετική δήλωση της Γεν. Διοίκησης περί απαγόρευσης της ενέργειας αυτής από οποιονδήποτε²⁵⁸.

Νοτιοανατολικά της Χίνκας κείται το χωριό **Ζόργιανη**²⁵⁹. Αυτό, όπως και η Χίνκα, ήταν ιδιοκτησία του Μουνίφ Καλό Πασά με πληρεξούσια αντιπρόσωπο την Κονσίλια Ρίσπολι και του Ισμαήλ Τσέλιο Πιζάρη που είχε δικαίωμα ιδιοκτησίας ως κληρονόμος της πρώτης γυναίκας του, της Ισμέτ χανούμ, αδελφής του Μουνίφ²⁶⁰. Από πηγή του 1927 μαθαίνουμε ότι το αγρόκτημα Ζωριάνου (Ζόργιανη) είχε για ιδιοκτήτες τον Σουλεϊμάν Βέη και την εκκλησία «Ιωάννης Θεολόγος» με εκπρ. τον επίτροπο Απ. Μάντζιο. Το τσιφλίκι αυτό είχε έκταση 4.280 στρ. με την εξής κατανομή: συνοικισμός, οδοί, ατραποί, χαντάκια και χαράδρες 320 στρ., καλλιεργούμενα εδάφη 560 στρ., δάσος 2.400 στρ. και αραιή θαμνώδης έκταση απρόσφορη στην καλλιέργεια 1.000 στρ.²⁶¹

Και αυτού του τσιφλικιού οι καλλιεργητές - χωρικοί αρνήθηκαν το 1918 να πληρώσουν το γεώμορο στους ιδιοκτήτες, εκφράζοντας την άποψη ότι αυτό δημεύτηκε από τη Γ.Δ. Ηπείρου²⁶².

Νοτιοδυτικά από τη Χίνκα εντοπίζεται το χωριό **Λάλιζα**, χτισμένο σε ημιορεινό έδαφος κοντά στη δεξιά όχθη του ποταμού Τίρια. Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από πηγή του 1929, η Λάλιζα ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι με ιδιοκτήτες τη γειτονική μονή Διχούνης, τον Σουλεϊμάν Βέη, τον Παύλο Σπύρο, την εκκλησία Αγία Κυριακή με εκπρ. τον επίτροπο Κωνστ.

258. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 1959.

259. Η Ζόργιανη είναι συνοικισμός της Χίνκας, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 470-471.

260. Βλ. σημ. 262.

261. ΔΓΝΙ, φ. 41, α.α. 29· βλ. σχόλιο σημ. 257.

262. ΑΓΔΗ, φ. 55, υπφ. Ι, α.π. 1959.

Μάντζιο, τον Ζουλφικάρ Καλέμ Αγά, τον ναό Κοίμηση Θεοτόκου, τον ναό Αγία Παρασκευή, τον Στέφανο Αράπη, τον ναό Άγ. Ταξιάρχη, τον ναό Προφ. Ηλιού, τον Γρηγόριο Μάντζιο, τον ναό Αγ. Αικατερίνη και τον ναό Άγ. Αθανάσιο. Το αγρόκτημα εκτεινόταν σε 5.000 στρ., από τα οποία 790 στρ. ήταν καλλιεργούμενοι αγροί και αγραναπαυμένοι, 160 στρ. καλύπτονταν από τον συνοικισμό, 200 στρ. από δρόμους, ρέματα και χαράδρες, 150 στρ. από τον ποταμό Τίρια, 2.000 στρ. ήταν ορεινός μουσιάς με θαμνώδη βλάστηση και 1.700 στρ. αποτελούσαν ορεινή δασώδη έκταση²⁶³.

Δυτικότερα από το χωριό Κούρεντα συναντάται το χωριό **Γκρίμποβο** κοντά στη συμβολή των δύο ποταμιών και στην ίδια με αυτό πεδιάδα, που σχηματίζεται από τον Καλαμά και τον παραπόταμό του Τίρια. Το χωριό αυτό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι που ανήκε στην Φατιμέ Ικμπάλ και στη Χατιτζέ χανούμ καθώς και στους κληρονόμους του Μουρτεζά Αγά Τσάμη από το Αργυρόκαστρο. Αυτοί κατείχαν κτηματική περιουσία που βρισκόταν τόσο μέσα στα όρια του τσιφλικιού όσο και έξω από αυτά. Οι εκκλησίες του χωριού κατείχαν μικρή ιδιοκτησία που διαχειριζόταν από τους επιτρόπους, ήταν δε αφιερωμένες στην Παναγία και στον Άγ. Σπυρίδωνα, στον Άγ. Αθανάσιο, στους Αγ. Ταξιάρχες, στην Αγία Παρασκευή, στον Άγ. Νικόλαο (συνολικά έξι ιδιοκτησίες, 1913)²⁶⁴. Σε έγγραφο του 1925 αναφέρεται ότι το υπουργείο Γεωργίας αποφάσισε να επιτρέψει την πώληση του κτήματος Γκριμπόβου, που ανήκε σε Αλβανούς υπηκόους, συνιδιοκτήτες στους χωρικούς. Το ελλ. δημόσιο κατείχε ποσοστό 1/5 εξαδιαιρέτου στο τσιφλίκι²⁶⁵.

Ανατολικά του Γκριμπόβου και στην ίδια πεδιάδα υπάρχει το χωριό **Μποτζαράς** ή **Βοτσαράς**. Αυτό ήταν ιδιωτικό κτήμα (τσιφλίκι) και κατά το ήμισυ ανήκε στους Φουάδ, Σερβέτ και Ιζέτ βέη, γιούς του Ριζά βέη Μαλήκ Πασά και στη Νεσιμπέ χανούμ, θυγατέρα του Αχμέτ βέη. Το υπόλοιπο μισό ανήκε σε κατοίκους του ίδιου χωριού (τσιφλικιού). Έτσι αναφέρονται, ως μικροϊδιοκτήτες, οι εξής: ο επίτροπος της εκκλ. Αγ. Δημητρίου, ο Χρήστος Αναγνωστόπουλος, ο Παύλος Ζώτος, επίτροπος της εκκλ. Αγ. Νικολάου, οι επίτροποι των εκκλ. Παναγίας, Αγ. Θεοδώρων, Αγ. Παρασκευής και μονής Προφ. Ηλία, οι Χριστόδουλος Αναγνωστόπουλος και Μαργαρίτα Δαγκλή, ο Κωνστ. Τζήνας, ο Κωνστ. Μιχ. Σταμάτη, ο Αναστ.

263. ΔΓΝΙ, φ. 76, α.α. 47.

264. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

265. ΔΓΝΙ, φ. 24, α.π. 83751/29-7-1925.

Γεωρ. Τσούτση, η Μαργαρίτα Δαγκλή, ο Νικόλ. Κώστα Δαγκλή, η Καλλιόπη Γεωρ. Παππά, ο Αναστ. Χρ. Μαρίνου, ο Μιχ. Χρ. Γιαννόπουλος, ο Παπαχρήστος, η Γιαννούλα Γεωρ. Τσούτση, ο Κώστας Ράδου, ο Μάνθος Γεωρ. Τσούτση, ο Λεωνίδας Χριστοδ. Τάση, ο Πέτρος Μάντζιου, η Σόφω Βασιλ. Ιωάννου, ο Παύλος Αθαν. Ζώτου, ο Χρήστος Νικ. Παππά, ο Αθαν. Αγγέλη Κώστα, ο Κωστάκης Πέτρου Δαγκλή, ο Μάνθος Κ. Φώτου, ο Γεώργιος Αναστ. Ζώτου, ο Γιάννης Χρ. Νικολάου, ο Πέτρος Νικολάου, ο Χαράλ. Παπακώστα, ο Αναστ. Χρ. Παππά και ο Στέφος Γ. Δαγκλή· συνολικά οι ιδιοκτησίες ήταν 35 (1913)²⁶⁶. Πηγή του 1929 σημειώνει ως ιδιοκτήτες στο αγρόκτημα Μπουτζαρά το ελλ. δημόσιο με την αερ. άμυνα, την Μαργαρίτα Δαγκλή και τον Χριστόδουλο Αναγνωστόπουλο. Από το τσιφλίκι απαλλοτριώθηκαν μόνο 100 στρ., από τα οποία οι οικίες κάλυπταν 15 στρ., τα παρεμβαλλόμενα δάση 16 στρ., οι αγροί και οι άμπελοι ήταν 69 στρ.²⁶⁷

Σε έγγραφο του 1917 το δημόσιο φέρεται να κατέχει τουλάχιστον το μισό τσιφλίκι· μάλιστα κάποιοι χωρικοί - καλλιεργητές ζήτησαν από τη Γεν. Διοίκηση να καταβάλουν το φόρο της δεκάτης σε χρήμα, όχι σε είδος. Το έτος αυτό ενοικιαστής δεκάτης του χωριού ήταν ο Σάββας Παπάς, τον οποίο οι χωρικοί κατήγγειλαν ότι απέκρυψε αραβόσιτο από τις αρχές. Μπορούμε λοιπόν να εικάσουμε ότι οι Τούρκοι ιδιοκτήτες μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου (1913) εγκατέλειψαν την ιδιοκτησία τους, την οποία κατέλαβε το ελληνικό δημόσιο²⁶⁸.

Βορειοδυτικά του Μπουτζαρά στις υπώρειες των βουνών των Κουρέντων βρίσκεται το **Καλοχώρι**. Αυτό το χωριό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι που ανήκε στον Χριστάκη Πολυχρόνη και τη μητέρα του, που είχαν κτήματα και σε θέσεις έξω από τα όρια του τσιφλικιού. Επίσης αρκετή περιουσία διέθετε και η μονή Παλιουρής (βορειοανατολικά του χωριού) με επίτροπο τον Παναγιώτη Σταμάτη. Αντίθετα οι τέσσερις εκκλησίες του χωριού, Παναγία, Άγ. Γεώργιος, Άγ. Παντελεήμων και Αγ. Βαρβάρα, κατείχαν από ένα μόνο χωράφι που διαχειρίζονταν οι επίτροποί τους. Συνολικά οι ιδιοκτησίες ήταν έξι και οι δύο πρώτες ήταν οι μεγαλύτερες (1913)²⁶⁹. Έγγραφο του 1923 αναφέρει ότι το Καλοχώρι αποτελούσε κατά το πλεί-

266. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

267. ΔΓΝΙ. φ. 95, α.α. 22. Οι πηγές συμφωνούν σε ορισμένους από τους ιδιοκτήτες.

268. ΑΓΔΗ. φ. 40, υπφ. ΙΙ, α.π. 2123.

269. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

στον ιδιωτικό τσιφλίκι μουσουλμάνου²⁷⁰. Σε άλλο έγγραφο (1925) αναφέρεται ότι ο υπουργός Γεωργίας επέτρεψε να πωληθεί το τσιφλίκι στους καλλιεργητές του χωριού. Το αγρόκτημα ανήκε στους κληρονόμους του Πολ. Μούζιου και στη μονή Παλιουρής²⁷¹.

Αλλά από έγγραφα του Νοεμβρίου 1917 μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το μισό τσιφλίκι, άγνωστο πώς, είχε περάσει μεταπελευθερωτικά στη δικαιοδοσία του ελληνικού δημοσίου, το οποίο εκμίσθωνε τους φόρους του γεωμόρου και της δεκάτης του χωριού. Ως εκτούτου ενοικιαστής γεωμόρου το έτος αυτό ήταν ο Δημήτριος Παππάς που εισέπραξε από τους καλλιεργητές το φόρο σε χρήμα, όχι σε είδος. Η αστυνομική διεύθυνση Ιωαννίνων είχε ορίσει τότε να πληρώνουν οι καλλιεργητές στους μεν τσιφλικιούχους 1,20 δραχ. την οκά, στους δε ενοικιαστές με 1,60 δραχ. την οκά το γεώμορο αραβοσίτου. Ο ενοικιαστής Δημ. Ν. Παππάς, κάτοικος Μποτζαρά, είχε ζητήσει να εισπράξει το γεώμορο σε είδος, με τη βοήθεια της αστυνομίας, και μάλιστα το μισό εξαδιαιρέτου από τους καλλιεργητές Καλοχωρίου. Αυτό το έκανε με σκοπό να αφεθούν για αυτόν 500-800 οκάδες για τη διατροφή της οικογένειάς του, επειδή ο ίδιος δεν ήταν καλλιεργητής. Από το συνολικό ποσό της παραγωγής του Καλοχωρίου πρώτα έπρεπε να αφαιρεθεί ο σπόρος σε αναλογία 4% και από το υπόλοιπο το μισό του 1/3 της παραγωγής ως γεώμορο. Ενοικιαστής δεκάτης το ίδιο έτος ήταν ο Βασίλειος Γύρας, κάτοικος Ζίτσας. Και αυτός ζήτησε την καταβολή του φόρου σε είδος, όπως γινόταν επί τουρκοκρατίας· οι χωρικοί αρνήθηκαν έντονα και πρότειναν την καταβολή σε χρήμα. Ο Γύρας υποστήριξε ότι οι χωρικοί ήθελαν να πληρώσουν σε χρήμα, όχι επειδή δεν είχαν ψωμί να φάνε («στενοχωρίαν άρτου»), αλλά γιατί πληρώνοντάς του μικρή τιμή, μετά μπορούσαν να πωλήσουν τον αραβόσιτο με 4 δραχ. την οκά, ποσό υψηλό· για αυτό ζήτησε την ενίσχυση της αστυνομίας για έρευνα και κατάσχεση του φόρου που έκρυβαν οι χωρικοί. Η υπόθεση μάλλον έμεινε εκκρεμής, χωρίς απάντηση από τη Γεν. Διοίκηση²⁷².

Βορειοδυτικά από το Καλοχώρι βρίσκεται το χωριό **Τσαρκοβίστα**²⁷³, χτισμένο στις υπώρειες του Κασιδιάρη πάνω από τη δεξιά όχθη του Κα-

270. ΔΓΝΙ, φ. ιμλιακίων, α.π. 1436.

271. Ό.π., φ.χ.α., α.π. 105990/8-10-1925. Οι πηγές παρέχουν ταυτόσημες πληροφορίες για τους ιδιοκτήτες.

272. ΑΓΔΗ, φ. 35, υπφ. IV, α.π. 2934, φ. 40, υπφ. II, α.π. 3281.

273. Σήμερα η Τσαρκοβίστα ονομάζεται Εκκλησοχώρι, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 158-159.

λαμά. Το χωριό ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι, το οποίο κατά τα 3/5 ανήκε στους κληρονόμους του Νουσερέτ βέη Μετκό βέη Τζελαλή πασά Ζαδέ. Αυτοί ήταν τα παιδιά του, ο Μουντζή βέης, ο Μεχμέτ Γαζαλή βέης, η Λιαλενούρ χανούμ και η σύζυγος του Νουσερέτ, η Γιλζιδ χανούμ που κατείχε ποσοστό 1/8 από το τσιφλίκι αυτό (1918)²⁷⁴. Πηγή του 1929 σημειώνει για την Τσαρκοβίστα τους εξής ιδιοκτήτες: Μουτζή Βέη Νουσερέτ Βέη, Λιαλι(ο)νούρ Νουσερέτ Βέη, Μελέκ χήρα του Γαζαλή Βέη Νουσερέτ Βέη, Μουαζέτ Νουσερέτ και Νιαζαμουντίν Γαζαλή Βέη, Σερβέτ Καχριμάν και Γιαγιά Νετζήπ Βέη και μονή Θεοτόκου «Παραδόστανη». Το τσιφλίκι είχε έκταση 12.507 στρ. με την εξής κατανομή: συννοικισμός, οδοί, ατραποί, χαντάκια και αλωνότοποι 600 στρ., καλλιεργούμενοι αγροί 2.873 στρ., άμπελοι 234 στρ., ανεπίδεκτα στην καλλιέργεια βοσκήσιμα 7.000 στρ. και δάση 1.800 στρ.²⁷⁵

Τα άλλα 2/5 του τσιφλικιού πιθανότατα ανήκαν σε πολλούς μικροϊδιοκτήτες χωρικούς. Ο Ιωάννης Β. Αντωνίου, κάτοικος της Τσαρκοβίστας, ανέφερε στη Γεν. Διοίκηση ότι το 1909 ο πανίσχυρος μπέης του χωριού τον εκδιώξε από δύο αγρούς και γειτονικό αμπέλι στη θέση «Γκινόπουλο», τα οποία είχε αγοράσει ο πατέρας του αντί 45 λίρες από τον Γ. Μπαζάκα. Αυτά καλλιεργούσε η οικογένειά του από πολλά χρόνια με τη συναίνεση του ιδιοκτήτη του χωριού (του Νουσερέτ Μετκόβη μάλλον). Με την αποβολή αυτή ο Αντωνίου περιορίστηκε σε μισό στρέμμα του αμπελιού, όπου εγκαταστάθηκε, ενώ οι απόγονοι του Γ. Μπαζάκα προσπαθούσαν να τον εκδιώξουν και από αυτό. Επειδή αδυνατούσε να προσφύγει στα δικαστήρια, ζήτησε τη βοήθεια της αστυνομίας και η Γεν. Διοίκηση έδωσε τη σχετική εντολή (1913)²⁷⁶. Η περίπτωση αυτή είναι ενδεικτική για τις ιδιοκτησιακές σχέσεις και συμπεριφορές εκείνης της εποχής, κατά την οποία επικρατούσε η βία και η αυθαιρεσία του πιο ισχυρού.

Ενοικιαστές του κτήματος κατά την τριετία 1915-1918 ήταν οι Παύλος Θεοδώρου, Ματθαίος Μαντέκης, Αναστάσιος Λέτσος και Δημήτριος Σιούλας με μίσθωμα 5.280 δρχ. Οι κληρονόμοι του Νουσερέτ βέη Μετκό αναχώρησαν από τα Ιωάννινα το 1912, μάλλον εξαιτίας του βαλκανικού πολέμου που είχε ξεσπάσει, αλλά το 1915 επανήλθαν η χήρα Γιλδίτ χανούμ

274. Βλ. σημ. 277.

275. ΔΓΝΙ, φ. 35, α.α. 15. Διαπιστώνεται ομοφωνία των πηγών σχετικά με τους ιδιοκτήτες.

276. ΑΓΔΗ, φ. 4, υπφ. ΙΙΙ, 93-94.

και ο γιός της Μουμτζή Γαζή-Αλή Νουσερέτ Μετκόβης (1918)²⁷⁷.

Δυτικά και λίγο προς τα βόρεια της Τσαρκοβίτσας εντοπίζεται το χωριό **Ριζό**, στις νότιες υπώρειες του Κασιδιάρη και αυτό. Όπως φαίνεται από πηγή του 1913, αυτό δεν ήταν ιδιωτικό, ούτε κρατικό τσιφλίκι. Αντίθετα υπήρχαν μικροϊδιοκτήτες χριστιανοί και συνολικά 73 ιδιοκτησίες. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Παπά Σταύρο γιό Αναστασίου, τους Νικόλαο, Γεώργιο και Ζήση γιούς Γιάννη Ζήση, την Ελένη θυγ. Δημητρίου, τον Ηλία Γιάννη Τσάβου, τους Αναστάσιο, Βασίλειο γιούς Βασίλ. Χρήστου, τους Βασίλειο γιό Σταύρου Βασιλείου και γαμπρό του Χαρίση Κύρου, τον Γιάννη Αδάμου, τον Γεώργιο Θεοδ. Τάκα, τον Σταύρο Γεωρ. Κωτσογιάννη, την Ελένη θυγ. Στέφου Ντάκα και σύζ. Νικολάου Γ. Παναγιώτου, τη Λάμπρω θυγ. Χρήστου Γεωργίου και πεθερά Νικ. Γ. Παναγιώτου, τον Αναστ. Γ. Μπότση (ή Μπότσου), τη νύφη του Στασινή Νικ. Τσέκιου, τη Σταμάτω θυγ. Δημ. Παπά, τον Πέτρο Γ. Κωτσογιάννη, τον Κώστα Πέτρου Κωτσογιάννη, τον Δημ. Γεωργίου Παπά, τη Λάμπρω μητέρα Μίχου Γεωρ. Παπά και θυγ. Κώστα Κραπίνα, τον Μίχο Γεωρ. Παπά, τους Κυριάκο Γεωργίου και γαμπρό του Θεόδ. Γεωρ. Μουστάκη, τον Βασίλ. Γεωρ. Βασιλείου, κλπ. (1913)²⁷⁸.

Βορειότερα στο ίδιο βουνό, κάτω από την υψηλότερη κορυφή του, είναι χτισμένο το χωριό **Ζηλίστα**²⁷⁹. Όπως το Ριζό, έτσι και αυτό δεν αποτελούσε τσιφλίκι. Στο χωριό υπήρχαν περίπου 100 χριστιανοί μικροϊδιοκτήτες και ισάριθμες ιδιοκτησίες. Μερικοί από αυτούς ήταν ο Ιωάννης Μάνθου Σταμάτη και ο αδελφός του Βασίλης, ο Ιωάν. Χρ. Πρίντζου, η Ζαχάρω σύζ. Γεωρ. Βασ. Σκάρρα και θυγ. Δημητρίου Θάνου, ο Γεώργιος Βασ. Σκάρρα, οι Σταύρος, Δημήτριος και Λεωνίδας γιοί Γιάννη Μούκα, ο Γεώργιος Σπ. Μούκα, ο Παπά Αναστάσιος Χατζή, η Δέσπω θυγ. Βασιλ. Ζεσίν(η) και μητέρα Χριστόδ. Αναστ. Χατζή, ο Χριστόδουλος Παπά Αναστ. Χατζή, ο Χαρίσης Γ. Κρομύδα, κλπ. (1913)²⁸⁰.

277. ΑΓΔΗ, φ. 56, υπφ. Ι, 49, και κυρίως 132.

278. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

279. Η Ζελίστα μετονομάστηκε σε Φωτεινό, ΚΕΔΚΕ, ό.π., σ. 468-469.

280. ΑΚΣπουδ. ΙΝΧ.

